

ทฤษฎี แนวความคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เนื่องจากงานวิจัยนี้ เป็นการศึกษาความเป็นไปได้ที่จะใช้ดัชนีการสื่อสารอธิบายหรือทำนายระดับการพัฒนาประเทศ ซึ่งนับเป็นความพยายามศึกษาริวิจัยในลักษณะนี้เป็นครั้งแรก จึงทำให้ไม่สามารถหาทฤษฎี แนวความคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องนี้ได้ ทฤษฎี และงานวิจัยที่นำมาประยุกต์ใช้ในงานวิจัยนี้ส่วนใหญ่จึง เป็นทฤษฎีและงานวิจัยในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการพัฒนาประเทศ ซึ่งก็ยังคงเป็นเรื่องค่อนข้างใหม่สำหรับปัจจุบัน ทำให้ต้องอาศัยการนำผลบางส่วนจากทฤษฎีและงานวิจัยต่าง ๆ ดังกล่าวหลายชิ้นมาประยุกต์ใช้เป็นแนวความคิดในการวิจัย

เพื่อความสะดวกและง่ายต่อการทำความเข้าใจแนวความคิดในการวิจัยดังกล่าว ในบทนี้ จึงได้นำเสนอทฤษฎี แนวความคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเรียงลำดับหัวข้อดังนี้คือ การพัฒนาการสื่อสาร ศักยภาพและบทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศ ความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการพัฒนา และสรุป โดยภายใต้หัวข้อการพัฒนาจะนำเสนอ นิยาม แนวความคิด แบบจำลองและองค์ประกอบของการพัฒนาประเทศ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายและวิวัฒนาการของแนวความคิดและปัจจัยที่ทำให้เกิดการพัฒนาประเทศ ภายใต้หัวข้อการสื่อสารจะนำเสนอ นิยามของการสื่อสารและแบบจำลองต่าง ๆ ของกระบวนการการสื่อสาร เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายและคุณลักษณะของกระบวนการการสื่อสาร ภายใต้หัวข้อศักยภาพและบทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศ จะนำเสนอ ลักษณะทั่วไปของสื่อมวลชนที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาประเทศ ข้ออ้างของนักวิชาการเกี่ยวกับความสามารถของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศ และหลักฐานที่ได้จากการวิจัยความสามารถดังกล่าวของสื่อมวลชน 2 สาขาใหญ่ ๆ คือ การวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชน และการวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวสารและท้ายสุดในหัวข้อนี้ได้แนะนำแนวความคิดในการนำการสื่อสารมาช่วยให้การปฏิบัติตามองค์ประกอบต่าง ๆ ของการพัฒนาแนวใหม่บรรลุผล เพื่อให้เข้าใจถึงศักยภาพและบทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศตามแนวความคิดของนักวิชาการ เปรียบเทียบกับหลักฐานที่ได้จากการวิจัยที่ผ่านมา และภายใต้หัวข้อความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการพัฒนาได้นำเสนอทฤษฎีของ Lerner และการวิจัย

ในเชิงสหสัมพันธ์ระดับชาติ เพื่อให้เข้าใจถึงแนวความคิดในการแบ่งสังคมออกเป็นภาคต่าง ๆ เพื่อความสะดวกในการอธิบายและวัดระดับการพัฒนาประเทศ และนำเสนอองงานวิจัยต่าง ๆ ที่พยายามศึกษาหาความสัมพันธ์ระหว่างภาคต่าง ๆ ของสังคมดังกล่าวกับการสื่อสาร และชี้ให้เห็นหลักเกณฑ์สากลในการเลือกดัชนีแทนภาคต่าง ๆ ของสังคม และดัชนีแทนระดับการพัฒนาประเทศ สำหรับหัวข้อสุดท้ายจะนำเสนอเป็นบทสรุปการนำเอาทฤษฎี แนวความคิด และงานวิจัยต่าง ๆ ดังกล่าวมาประยุกต์ใช้เป็นแนวความคิดในการวิจัยนี้

การพัฒนา

การพัฒนาในความหมายที่กว้างที่สุด หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในตัวบุคคลในสังคม และวิถีทางที่คนในสังคมมีปฏิกริยาสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ดัชนีอย่างหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงการพัฒนา เช่น การเพิ่มรายได้ต่อหัว จำนวนโรงงานอุตสาหกรรมที่เพิ่มขึ้น การขยายตัวของเมือง การเพิ่มผลผลิตในด้านพลังงาน ฯลฯ มีความหมายเพียงเล็กน้อย ถ้าหากว่าการพัฒนาเหล่านั้นไม่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทัศนคติ พฤติกรรม และโครงสร้างของสังคม การพัฒนาจะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงจากภายในตัวคน ในกระบวนการพัฒนาสิ่งที่สำคัญยิ่งก็คือ ต้องมีกลไกที่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ภายในตัวของมันเอง และการเปลี่ยนแปลงนั้นต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ต่อเนื่องและคงทน การที่การเปลี่ยนแปลงจะต่อเนื่องและคงทนหรือไม่ขึ้นอยู่กับ การเปลี่ยนแปลงในทัศนคติ ความเชื่อ พฤติกรรม และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของคนในสังคม¹

มีนักวิชาการจำนวนมาก พยายามให้คำจำกัดความของคำว่า "การพัฒนา" เช่น Rogers และ Shoemaker ให้นิยามการพัฒนาน่า "การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างหนึ่งที่ความคิดใหม่ถูกนำเข้าสู่ระบบสังคม ทั้งนี้เพื่อเพิ่มรายได้ต่อหัวให้สูงขึ้น และปรับปรุงระดับการดำรงชีวิตให้ดีขึ้น โดยผ่านกรรมวิธีการผลิตที่ทันสมัยกว่าและการง่หอง่การทางสังคมที่มีสมรรถภาพดีกว่า การพัฒนาเป็นการปรับปรุงให้ทันสมัยในระดับระบบสังคม"² Sinha ให้คำ

¹ เสถียร เขยประทับ, การสื่อสารและการพัฒนา, หน้า 39.

² E.M. Rogers and F.F. Shoemaker, Communication of Innovations : A Cross-cultural Approach (New York: The Free Press, 1971), p.11.

จำกัดความของการพัฒนาว่า " การพัฒนาเป็นกระบวนการของการเคลื่อนไหว จากสภาพที่ไม่ น่าพอใจไปสู่สภาพที่น่าพอใจ การพัฒนาเป็นกระบวนการที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่หยุดนิ่ง เป็น สิ่งดี มีผลด้านบวก และเป็นที่ยินยอม"³ Seers นิยามการพัฒนาว่า การพัฒนาหมายถึงการมี อาหารกินอย่างพอเพียง มีระดับรายได้ที่พอเพียงที่จะสนองความต้องการขั้นพื้นฐาน อันได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย มียานพาหนะ มีความเสมอภาคกันในสังคม⁴ เสถียร เขยประทับ ให้ นิยามการพัฒนาว่า " การพัฒนา คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีการเข้ามีส่วนร่วม อย่างกว้างขวางในสังคม โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้เกิดความก้าวหน้าทั้งทางสังคมและทางวัตถุ ซึ่งส่งผลให้การอยู่ดีกินดีของประชาชนมีระดับสูงขึ้น และการอยู่ดีกินดีนั้นเป็นผลมาจากการ เปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืนในด้านเทคโนโลยี และในด้านการจัดระบบสถาบันที่ผลิตสินค้าและบริการ"⁵ ฯลฯ การให้คำจำกัดความของการพัฒนาเหล่านี้มาจากแนวความคิดในเรื่องการพัฒนาที่ต่างกัน

แนวความคิดในเรื่องการพัฒนา เริ่มขึ้นในราวทศวรรษที่ 1950 ซึ่งในขณะนั้นทั่วโลก กำลังให้ความสนใจอย่างมากต่อการศึกษาและหาแนวทางแก้ไขปัญหาการพัฒนาในประเทศด้อย พัฒนา และนักเศรษฐศาสตร์เป็นนักวิชาการกลุ่มแรกที่เข้ามามีบทบาทดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 1 และเนื่องจากแนวความคิดเหล่านี้ในช่วงเวลานั้น เริ่มต้นในประเทศที่พัฒนาแล้ว ทำให้ส่วน

³P.R.R. Sinha, "Towards a Definition of Development Communication," p.19.

⁴D. Seers, "The Meaning of Development," paper presented at the 11th World Conference of the Society for International Development, Delhi, November 1969, pp.2-6, อ้างถึงใน เสถียร เขยประทับ, การสื่อสารและการพัฒนา, หน้า 9.

⁵เสถียร เขยประทับ, ศักยภาพของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 149.

ประกอบใหญ่ ๆ เหมือนกัน Beltran⁶ จึงได้รวบรวมแนวความคิดดังกล่าว สร้างเป็นแบบจำลองกว้าง ๆ ของการพัฒนาขึ้นแบบหนึ่งเรียกว่า "แบบจำลองของการพัฒนาเชิงวัตถุตามแบบฉบับ (Classical materialistic model)" ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญ ๆ ดังนี้

1. การพัฒนาประเทศโดยพื้นฐานแล้ว ก็คือ กระบวนการของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ
2. การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ก่อให้เกิดความก้าวหน้าทางด้านวัตถุของประเทศ
3. ในทำนองเดียวกัน ความเจริญก้าวหน้าทางด้านวัตถุจะส่งผลให้เกิดการกินดีอยู่ดีของประชาชน
4. ความก้าวหน้าในทางวัตถุซึ่งก่อให้เกิดการกินดีอยู่ดีนั้น จะนำไปสู่ความยุติธรรมทางสังคม เสรีภาพ และความเป็นประชาธิปไตย

จากข้อสมมติฐานข้างต้น Beltran จึงสรุปว่า วัตถุประสงค์ที่สำคัญของการพัฒนาตามแบบจำลองนี้ ก็คือ

1. พยายามเพิ่มผลผลิตของสินค้าและบริการ
2. พยายามอำนวยความสะดวกในการกระจายสินค้าและบริการเหล่านั้น
3. พยายามให้มีการบริโภคสินค้าและบริการเหล่านั้นเพิ่มมากขึ้น
4. พยายามให้มีการออมทรัพย์และลงทุนในอัตราส่วนที่สูงขึ้นกว่าเดิม

ด้วยเหตุนี้การเพิ่มการลงทุน การปรับปรุงเทคนิคในการผลิต การปรับปรุงโครงสร้างและเทคนิคของการตลาดจึงเป็น เครื่องมือสำคัญที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ 4 ประการข้างต้น และการวัดว่าการพัฒนาประเทศได้บรรลุวัตถุประสงค์ 4 ประการนี้หรือไม่ ก็วัดในแง่ของการเพิ่มความสามารถในการผลิต การเพิ่มการกระจายสินค้าและบริการ และการเพิ่มการบริโภค จะเห็นได้ว่าการพัฒนาเชิงวัตถุตามแบบฉบับนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญกับปัจจัยที่เกี่ยวกับตัวคนและสังคม ซึ่งต่อมาในระยะหลัง ๆ มีนักวิชาการในสาขาต่าง ๆ ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาประเทศนั้นมีได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยในทางเศรษฐกิจแต่อย่างเดียว หากแต่การพัฒนาประเทศนั้นมีหลายแง่หลายมุม มี

⁶L.R. Beltran, "Rural Development and Social Communication...", pp.1-10.

ขอบเขตกว้างขวาง และครอบคลุมกิจกรรมของสังคม ทุก ๆ อย่างไม่ใช่เฉพาะเรื่องเศรษฐกิจ
 อย่างเดียว

อย่างไรก็ดี แม้แนวคิดดังกล่าวจะได้รับการโต้แย้งจากนักวิชาการในสาขาต่าง ๆ แต่
 แนวความคิดดังกล่าวก็เป็นแนวความคิดที่โดดเด่นมากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และด้วยอิทธิพลของ
 แนวความคิดนี้เองที่ทำให้เห็นกันว่าพฤติกรรมในการยอมรับนวัตกรรมทางการเกษตร เป็นผลมาจาก
 ปัจจัยทางเศรษฐกิจเท่านั้น ซึ่งนักวิชาการที่มีความคิดเห็นในแนวนี้ก็มี Schultz ซึ่งกล่าวว่า

มักมีการให้เหตุผลว่า ความล่าช้าไม่มีประสิทธิภาพของการเกษตรในชุมชนที่ยากจน
 เป็นผลมาจากค่านิยมทางวัฒนธรรมบางประการ ค่านิยมเหล่านี้เกี่ยวข้องกับงาน การรู้จักใช้เงิน
 ใช้เวลา ความขยันหมั่นเพียร และความปรารถนาที่จะมีมาตรฐานการดำรงชีวิตที่สูงขึ้น ค่านิยม
 เหล่านี้ถูกนำมาอธิบายว่า ทำไมจึงมีความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจแต่เพียงเล็กน้อย และทำไม
 โครงการพัฒนาเศรษฐกิจบางโครงการจึงไม่ประสบความสำเร็จในทางปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม อาจ
 กล่าวเป็นกฎได้เลยว่า ไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงความแตกต่างในค่านิยมทางวัฒนธรรมเหล่านี้ ทั้งนี้
 เพราะอธิบายทางเศรษฐกิจพื้น ๆ ก็พอเพียงแล้ว⁷

Schultz ให้ความเห็นว่า อธิบายเช่นนั้นขึ้นอยู่กับกรณีที่นวัตกรรมจะให้ผลกำไร
 อย่างไร โดยไม่ต้องคำนึงว่า นวัตกรรมนั้นจะเข้ากับค่านิยมของประชากรหรือไม่ เขาเห็นว่ายิ่ง
 นวัตกรรมให้ผลกำไรมากขึ้นเท่าไร ก็จะถูกยอมรับโดยเกษตรกรในสังคมแบบระเพณีเร็วขึ้น
 เท่านั้น อย่างไรก็ตาม Schultz ก็ให้ข้อสังเกตว่า ผลของผลกำไรดังกล่าวที่มีอิทธิพลต่อการ
 ตัดสินใจของคนนั้นก็มิใช่ข้อจำกัดเนื่องจาก ความไม่แน่นอนและความเสี่ยง ความไม่แน่นอนซึ่ง
 เป็นสภาพทางอารมณ์ของบุคคลนั้น อาจเกิดขึ้นได้จากตัวแปรที่เกี่ยวกับสถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่งอาจ
 มีตัวแปรที่มีลักษณะทางเศรษฐกิจ เช่น การขาดแคลนเงินทุน การขาดอุปกรณ์หรือเครื่องอำนวยความสะดวก
 ความสะดวก การขาดวิธีการในการประกันความเสียหายของพืชผลในภาวะตลาดที่มีลักษณะจำกัด
 และขาดเสถียรภาพ

⁷T.W. Schultz, Transforming Traditional Agriculture, p.26.

อย่างไรก็ดี ไม่ว่าจะเต็มใจหรือไม่เต็มใจที่จะเสี่ยง (ไม่ว่าจะมีระดับความไม่แน่นอนสูงหรือต่ำแค่ไหน) เงินทุนและแรงงานที่จะใช้ในการยอมรับนวัตกรรม ไม่ใช่ตัวแปรในทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นตัวแปรในทางจิตวิทยาที่เกี่ยวกับทัศนคติของเกษตรกรด้วย และทัศนคติเหล่านี้จะได้รับอิทธิพลอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จากตัวแปรทางสังคม เพราะฉะนั้นในบางครั้ง แม้จะมีผลกำไรสูง มีเงินทุนเพียงพอ และสถานการณ์ด้านการตลาดก็เอื้ออำนวย แต่เกษตรกรจำนวนมากก็ยังคงไม่เต็มใจที่จะเสี่ยง และไม่ต้องการที่จะยอมรับนวัตกรรม

ด้วยเหตุนี้ ในส่วนลึกของสิ่งที่ปรากฏให้เห็นว่า เป็นอิทธิพลทางเศรษฐกิจอย่างเด่นชัด แต่เพียงอย่างเดียว นั้น อาจจะมีแรงขับทางจิตวิทยาที่มีพลังอย่างมาก แต่มองไม่เห็นตัวกำบังมีอิทธิพลอยู่ก็ได้

อย่างไรก็ตาม ตลอดปลายทศวรรษ 1960 แบบจำลองของการพัฒนาดังกล่าวก็มีอิทธิพลในการกำหนดค่านิยมของการพัฒนา รวมทั้งในการขึ้นำโครงการพัฒนาต่าง ๆ ในระดับชาติ แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนานี้เติบโตมาจากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์บางประการ เช่น การปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป และสหรัฐอเมริกา ประสบการณ์ภายใต้เอกอภินิคมของประเทศในละตินอเมริกา แอฟริกา และเอเชีย การวิจัยเชิงประจักษ์ในทางสังคมศาสตร์ในสหรัฐอเมริกา และปรัชญาทางเศรษฐกิจและการเมืองแบบทุนนิยม

สิ่งที่แฝงอยู่ในแบบจำลองของการพัฒนานี้ก็คือ ข้อเสนอพื้นฐานจำนวนมากซึ่งเชื่อกันว่าถูกต้องหรืออย่างน้อยก็เป็นข้อเสนอพื้นฐานที่ไม่ถูกต้องอย่างยิ่งมาจนถึงทศวรรษ 1970

การให้คำจำกัดความคำว่า "การพัฒนา" มักยึดเอาอัตราการผลิตเติบโตทางเศรษฐกิจตามแนวทางของตะวันตกเป็นเกณฑ์ ระดับการพัฒนาประเทศในระยะเวลาใดระยะเวลานึง คือ รายได้ประชาชาติซึ่งเมื่อหารด้วยจำนวนประชากรในชาติ ก็คือ รายได้ต่อหัว แม้จะมีความไม่เห็นด้วยในทางวิชาการบางประการที่ใช้รายได้ต่อหัว เป็นดัชนีหลักในการวัดการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มที่ไม่ใช่นักเศรษฐศาสตร์ แต่ก็มีผู้เสนอวิธีการวัดและคำจำกัดความของการพัฒนาแบบอื่นน้อยมาก⁸

⁸E.M. Rogers, "Communication and Development : The Passing of the Dominant Paradigm," in Communication and Development, ed. E.M. Rogers (Beverly Hills, California : Sage Publications, 1976), pp.121-148.

อิทธิพลสำคัญทางวิชาการและทางประวัติศาสตร์ 4 ประการที่มีผลต่อแนวความคิด
ดั้งเดิมของการพัฒนาคือ⁹

1. การปฏิบัติอุตสาหกรรมซึ่งมักติดตามด้วยการล่าอาณานิคม และการขยายตัวของ
เมืองภายในประเทศ ในช่วงปลายศตวรรษ 1800 การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว
ในยุโรปและสหรัฐอเมริกาในระยะนี้ (และอีกครั้งหนึ่งในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองใน
ยุโรป) ชี้ไปในลักษณะที่ว่า การเจริญเติบโต คือ การพัฒนา หรือ อย่างน้อยที่สุดก็เป็นพลัง
ผลักดันการพัฒนา อุตสาหกรรมถูกมองว่าเป็นเส้นทางหลักไปสู่การพัฒนา

แบบจำลองดั้งเดิมของการพัฒนาเน้นว่า การเปลี่ยนแปลงของการเจริญเติบโต
ทางเศรษฐกิจ โดยเน้นให้เป็นลักษณะอุตสาหกรรมนั้น เป็นกุญแจไขไปสู่การพัฒนา หัวใจของการ
ทำให้เป็นอุตสาหกรรมคือ เทคโนโลยีและทุนซึ่งถูกนำมาใช้แทนแรงงานคน แบบจำลองของการ
พัฒนานี้อาจถูกต้องเมื่อพิจารณาจากประสบการณ์ของการปฏิบัติอุตสาหกรรมในยุโรปตะวันตกและ
อเมริกาเหนือ

แต่สิ่งที่เกิดขึ้นในประเทศตะวันตกเกี่ยวกับหนทางไปสู่การพัฒนานั้น ไม่จำเป็น
ว่าจะต้องเหมาะสมหรือใช้ได้กับประเทศอื่น ๆ (ที่ไม่ใช่ประเทศตะวันตก) ตัวอย่างเช่น การ
แสวงหาผลประโยชน์จากอาณานิคมช่วยให้ประเทศในยุโรปสามารถเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม
เศรษฐกิจของตนได้ง่ายและราบรื่นขึ้น แต่ประเทศในละติน อเมริกา แอฟริกา และเอเชียใน
ปัจจุบันไม่มีอาณานิคม

2. เทคโนโลยีที่ต้องอาศัยการลงทุนอย่างมาก ประเทศที่พัฒนามากกว่ามีเทคโนโลยี
เช่นนี้มากกว่าประเทศที่พัฒนาน้อยกว่า เพราะฉะนั้นจึงทำให้เกิดความเข้าใจว่า ถ้ามีการ
เผยแพร่เทคโนโลยีให้แก่ประเทศด้อยพัฒนา ประเทศด้อยพัฒนาจะกลายเป็นประเทศที่มีระดับการ
พัฒนาสูงขึ้นด้วย และมีการสันนิษฐานกันว่าเทคโนโลยีทางสังคม (Social Technology)
ที่เหมาะสมจะเกิดตามเทคโนโลยีทางวัตถุที่เผยแพร่เข้ามาจากแหล่งภายนอกเอง แต่เมื่อ
โครงสร้างทางสังคมที่ต้องการให้เกิดขึ้น (เทคโนโลยีทางสังคม) ไม่เกิดขึ้นในประเทศด้อย

⁹E.M. Rogers, "Communication and Development...", pp.121-125.

พัฒนาก็ยกความผิดให้กับความคิด ความเชื่อ และค่านิยมทางสังคมตามแบบประเพณีโบราณ โดยเห็นว่า ความคิด ความเชื่อ และค่านิยมทางสังคมเหล่านั้น เป็นอุปสรรคขัดขวางการพัฒนาสังคมให้ทันสมัย

๓. เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ โดยส่วนกลาง และความเชื่อว่าการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เป็นสิ่งที่ไม่มีการเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนำมาซึ่งความล้มเหลวในการพัฒนา กล่าวคือ การพัฒนาจะถูกวางแผนและปฏิบัติตามแผนโดยรัฐบาลของประเทศ การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ โดยส่วนกลางได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่า เป็นวิธีการที่ถูกต้องและชอบด้วยเหตุผล ในการที่จะบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาประเทศ เป็นที่เชื่อกันว่า ความเจริญก้าวหน้าของชุมชนในท้องถิ่นขึ้นอยู่กับข่าวสารและทรัพยากรที่ได้รับจากระดับที่สูงกว่าการพัฒนาอย่างอิสระด้วยตนเองถูกมองว่า เป็นสิ่งที่ไม่น่าจะเป็นไปได้หรือเป็นไปไม่ได้ แต่ไม่ว่าจะเป็นกรณีใดการพัฒนาอย่างอิสระด้วยตนเองถูกมองว่าเป็นกระบวนการที่ชักช้าเกินไป

นอกจากนี้ยังเชื่อกันว่าความเจริญเติบโต เป็นสิ่งที่ไม่มีการยุติ นักสังเกตการณ์ไม่กี่คนที่ชี้ให้เห็นว่าแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ เช่น น้ำมันจะถูกขุดขึ้นมาใช้จนหมดสิ้นไปอีกไม่กี่สิบปีข้างหน้า ถูกมองว่าเป็นพวกตื่นตกใจจนเกิดเหตุ และนักสังเกตการณ์เหล่านี้ได้รับคำตอบว่า เทคโนโลยีใหม่ ๆ จะถูกประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อทดแทนการขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติในอนาคต เพราะฉะนั้นการเจริญเติบโตที่มากกว่า ใหญ่กว่าก็จะดีกว่า จนกระทั่งต้นทศวรรษ 1970 จึงเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงความเชื่อนี้ และเริ่มมีการโต้แย้งผู้ที่มีความเชื่อในความเจริญเติบโตแบบไม่มีข้อจำกัด

4. การวัดในเชิงปริมาณ (Quantification) เหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้มีการใช้รายได้ต่อหัวเป็นดัชนีหลักที่ชี้ให้เห็นถึงการพัฒนาก็เพราะเป็นสิ่งที่ง่ายต่อการวัด ก่อนปลายทศวรรษ 1960 เราแทบไม่เคยได้ยินคำว่า "คุณภาพของชีวิต (Quality of Life)" ก่อนที่จะมีการประชุมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ในกรุงสตอกโฮล์มในปี ค.ศ. 1972 เชื่อกันว่าถ้าไม่สามารถวัดการพัฒนาไม่ว่าในมิติใดแล้ว ถือว่าการพัฒนามิตินั้น อาจไม่มีอยู่จริง หรือถ้ามีอยู่จริง ก็ต้องเป็นมิติที่ไม่มีความสำคัญมากนัก

เราลืมไปว่า อินเดีย จีน อิหร่าน และอียิปต์ เป็นประเทศเก่าแก่ที่เป็นศูนย์กลางของอารยธรรมในสมัยโบราณ และวัฒนธรรมอันรุ่งเรืองของประเทศเหล่านี้ได้กลายเป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมตะวันตกในสมัยปัจจุบัน วัฒนธรรมเก่าแก่ เช่นนี้กลับ เป็นสิ่งที่ไม่มีความสำคัญในปัจจุบัน (ในแง่ของเงินตรา) แม้ว่าชีวิตในครอบครัวภายใต้วัฒนธรรมเหล่านี้จะมีความใกล้ชิดอบอุ่นกว่า และความสำเร็จในด้านศิลปะจะยิ่งใหญ่กว่า แต่สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่การพัฒนา เพราะไม่สามารถถูกวัดออกมา เป็นค่าของเงินได้

แรงผลักดันให้วัดการพัฒนาในเชิงปริมาณซึ่งเป็นผลมาจากการเจริญเติบโตและการแพร่หลายของการวิจัยโดยอาศัยการสังเกตเชิงปริมาณในทางสังคมศาสตร์ในสหรัฐอเมริกา นั้นช่วยกำหนดว่าอะไรคือการพัฒนาและอะไรที่ไม่ใช่การพัฒนา ความเจริญรุ่งเรืองทางด้านวัตถุเป็นสิ่งที่สามารถวัดได้ แต่ค่านิยม เช่น ศักดิ์ศรี ความยุติธรรม และเสรีภาพ เป็นสิ่งที่ไม่สามารถวัดออกมา เป็นค่าของเงินได้ ดังนั้นความหมายของคำว่า การพัฒนาจึงเริ่มมีลักษณะที่ไม่ค่อยให้ความสำคัญแก่ความเป็นมนุษย์

การวิพากษ์วิจารณ์แนวความคิดดังกล่าวได้เพิ่มมากขึ้น เมื่อความจริงจากผลการศึกษาปรากฏมากขึ้นว่าในกระบวนการพัฒนานั้นมีปัจจัยต่าง ๆ มากมายที่มีอิทธิพลหรือมีส่วนร่วมในการพัฒนาด้วย ผู้วิพากษ์วิจารณ์แนวความคิดนี้ต่างชี้ให้เห็นข้อบกพร่องของแนวความคิดดังกล่าวว่า เป็นแนวความคิดที่ไม่ตรงกับความเป็นจริง และไม่ค่อยเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ และให้ข้อเสนอแนะเพื่อแก้ไขแนวความคิดดังกล่าว โดยเน้นความสำคัญหรืออิทธิพลทางจิตวิทยา สังคม การเมือง และวัฒนธรรมในการพัฒนา ควบคู่ไปกับความสำคัญหรืออิทธิพลทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี Hagen เห็นว่า "สิ่งจำเป็นในทางเศรษฐกิจที่คิดว่าต้องมาก่อนจึงจะทำการพัฒนาได้ เช่น ความสามารถในการออมทรัพย์และความสามารถในการตลาดนั้นจริง ๆ แล้วแทบไม่มีความเกี่ยวข้องกันเลย"¹⁰ ดังนั้น ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจไม่ได้เกิดขึ้นก่อนหรือมีมาก่อน แล้วเป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางการเมืองและสังคม แต่ทั้งเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมต้องมีลักษณะที่ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันมากกว่า

¹⁰E.E. Hagen, "How Economic Growth Begins : A Theory of Social Change," in Political Development and Social Change, ed. J.L. Finkle and R.W. Gable (New York: Wiley, 1966), p.129.

Rostow ให้ความเห็นว่า ก่อนที่เศรษฐกิจของประเทศจะสามารถก้าวเข้าสู่การเจริญเติบโตด้วยตัวของมันเองได้ จะต้องบรรลุระดับของการเติบโตในอัตราการลงทุนระดับหนึ่งเสียก่อน¹¹ แต่ Hoselitz เห็นว่า ระดับของการเจริญเติบโตในอัตราการลงทุนเกิดขึ้นได้เพราะเงื่อนไขทางสิ่งแวดล้อม ที่มีอิทธิพลหรือมีบทบาทในระยะก่อนการก้าวเข้าสู่การเจริญเติบโตด้วยตัวเอง เงื่อนไขเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่มีลักษณะในทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพราะ เป็นเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรม แรงจูงใจ กฎหมาย ครอบครัวยุค และการศึกษาในสังคม¹²

Heilbroner แสดงความคิดเห็นว่า "การพัฒนาเศรษฐกิจนั้นไม่ใช่เรื่องของกระบวนการทางเศรษฐกิจอย่างเดียว แต่เป็นเรื่องของกระบวนการทางสังคมและการเมืองด้วย"¹³ ในทำนองเดียวกัน Rockefeller ให้ความเห็นว่า

การเจริญเติบโตโดยนัยที่สำคัญแล้วก็คือ ปรากฏการณ์ในทางเศรษฐกิจของการขยายหรือปรับปรุงหน่วยพื้นฐานในการผลิต เช่น ที่ดิน แรงงาน และเงินทุน ในทางตรงกันข้าม คำว่าพัฒนานั้นมีขอบเขตและแนวความคิดกว้างขวางกว่าการเจริญเติบโตมาก มีบ่อยครั้งที่เราใช้คำว่าพัฒนาแทนคำว่า ความก้าวหน้าในความหมายอย่างเดียวกัน การที่จะก้าวหน้าได้นั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม การเมือง และจิตวิทยา ปัจจัยเหล่านี้อาจมีความสำคัญกว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจมากในระยะยาว¹⁴

Uphoff ชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างการเจริญเติบโตและการพัฒนาว่า

อาจมีการเจริญเติบโตโดยปราศจากการพัฒนาได้ (การเปลี่ยนแปลงในขนาดอย่างเดียว) และอาจมีการพัฒนาโดยปราศจากการเจริญเติบโตได้ (การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างอย่างเดียว) ไม่มีหลักประกันใด ๆ ที่รับรองว่า ทรัพยากรที่เกิดจากยุทธวิธีของการเจริญเติบโต จะถูกนำไปใช้ในการลงทุนเพื่อการพัฒนาตามที่นักเศรษฐศาสตร์ดั้งเดิมเคยคิดกันไว้¹⁵

¹¹W.W. Rostow, The Stages of Economic Growth : A Non-Communist Manifesto (Cambridge : Oxford University Press, 1960).

¹²B.F. Hoselitz, "Economic Growth and Development:...", pp.28-41.

¹³R.L. Heilbroner, The Great Ascent :..., p.16.

¹⁴D. Rockefeller quoted in L.R. Beltran, op. cit., p.2.

¹⁵N. Uphoff quoted in L.R. Beltran, op. cit., p.3.

Ponsioen ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาประเทศนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว เขากล่าวว่า

การพัฒนาเศรษฐกิจดังที่หน่วยงานผู้ให้ความช่วยเหลือคิดกันนั้น ในสายตาของประเทศที่รับการช่วยเหลือเป็นเพียงเครื่องมือหรือวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายอื่นต่อไปเท่านั้น ประเทศที่รับการช่วยเหลือมิได้เห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจจะลดลงในตัวของมันเอง ประเทศเหล่านั้นเห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นสิ่งจำเป็นเพราะเป็นเครื่องมือหรือวิธีการที่จำเป็น แต่อย่างไรก็ดี การพัฒนาเศรษฐกิจต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหรือเป้าหมายในทางสังคมและการเมือง สิ่งที่ประเทศเหล่านี้หุ้มเหตความหวังให้อย่างมากก็คือ การสร้างชาติ การเสริมสร้างเกียรติคุณในสายตาของนานาชาติ และการสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคม ไม่ใช่การลอกเลียนแบบลัทธินายทุนของสหรัฐอเมริกา หรือลัทธิคอมมิวนิสต์ของรัสเซีย หรือลัทธิเศรษฐกิจแบบผสมของยุโรป¹⁶

Deutsch ให้ความเห็นว่า เงื่อนไขที่ต้องเกิดขึ้นก่อนมีการพัฒนาคือ ต้องมี "การระดมทางสังคม (social mobilization)" ซึ่งหมายถึง กระบวนการที่ความผูกพันดั้งเดิมทางสังคม เศรษฐกิจ และจิตวิทยาที่รวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นค่อย ๆ ถูกเขาะจนกร่อน จนทำให้ประชาชนสามารถแสวงหาแนวทางใหม่และพฤติกรรมใหม่ของชีวิตได้ กระบวนการระดมทางสังคมนี้เกี่ยวข้องกับกระบวนการย่อย ๆ ของการเปลี่ยนแปลงอีกมากมาย เช่น การเปลี่ยนแปลงในสถาบัน บทบาท ความคาดหวัง นิสัย ความต้องการ การคบค้าสมาคมกันแบบตัวต่อตัว ที่อยู่อาศัย อาชีพ สิ่งแวดล้อมทางสังคม และแบบแผนของความสัมพันธ์ของกลุ่ม เป็นต้น¹⁷

จากข้อวิพากษ์วิจารณ์และเหตุผลที่กล่าวมา ทำให้ Beltran แก้ไขข้อบกพร่องของแบบจำลองเชิงวัตถุประสงค์ตามแบบฉบับ เป็นแบบจำลองในการพัฒนาประเทศตามแนวความคิดใหม่ ซึ่งมีลักษณะดังนี้

การพัฒนาประเทศ เป็นกระบวนการที่มีทิศทางและมีการร่วมมือกันอย่างกว้างขวางของประชาชน เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางและรวดเร็วในทางสังคมและการเมือง

¹⁶J.A. Ponsioen quoted in L.R. Beltran, op. cit., p.5.

¹⁷K.W. Deutsch, "Social Mobilization and Political Development," pp.493-514.

และการที่ให้มีการเปลี่ยนแปลงในทางสังคมและการเมืองก็เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ในทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยี สภาพแวดล้อม และวัฒนธรรมของประเทศ ทั้งนี้เพื่อความเจริญก้าวหน้าในทางศีลธรรมและทางวัตถุของประชาชนส่วนใหญ่จะบรรลุผลภายใต้เงื่อนไขของความเสมอภาค ศักดิ์ศรี ความยุติธรรม และเสรีภาพ¹⁸

นอกจากนี้จากประสบการณ์ในสองทศวรรษที่ผ่านมาชี้ให้เห็นว่า มีการไหลของผลตอบแทนหรือความเจริญจากภาคที่ทันสมัยไปสู่ภาคที่ด้อยพัฒนาน้อยมาก ตรงกันข้ามกลับมีการไหลของผลตอบแทนจากภาคที่ด้อยพัฒนาไปสู่ภาคที่ทันสมัย Chenery และคณะ ศึกษาผลการพัฒนาในประเทศต่าง ๆ จำนวนมาก แล้วสรุปว่า

เป็นที่ชัดเจนในปัจจุบันว่า การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วในระยะสิบกว่าปีในประเทศด้อยพัฒนานั้น เกือบไม่เป็นประโยชน์สำหรับประชาชนจำนวนหนึ่งในสามของประเทศเหล่านี้ แม้รายได้ต่อหัวในประเทศเหล่านี้จะเพิ่มขึ้นประมาณ 50% ตั้งแต่ พ.ศ. 1960 แต่การเพิ่มเช่นนี้ไม่ได้ถูกกระจายให้แก่ภูมิภาคและกลุ่มทางสังคม เศรษฐกิจต่าง ๆ ภายในประเทศอย่างเป็นธรรม¹⁹

Adelman และคณะ พบว่า กลุ่มบุคคลที่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างสม่ำเสมอ คือ กลุ่มบุคคลที่มีรายได้ปานกลางขึ้นไป²⁰

การกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม ทำให้ทรัพยากรมากกระจุกกันอยู่ในมือของผู้นำจำนวนไม่มากนัก การกระจายรายได้ที่เป็นธรรมนอกจากจะช่วยยกระดับมาตรฐานการดำรงชีวิตของประชาชนที่ยากไร้ส่วนใหญ่ในประเทศแล้ว ยังทำให้เกิดความต้องการสินค้าที่ผลิตภายในประเทศ

¹⁸L.R. Beltran, op. cit., p.10.

¹⁹H. Chenery, et al. quoted in G. Hedebrø, Communication and Social Change in Developing Nations (Ames, Iowa: The Iowa State University Press, 1982), pp.89-90.

²⁰I. Adelman; et al. quoted in M. Kunczik, Communication and Social Change (Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung, 1985), pp.85-89.

มากขึ้น Bornschieer ตั้งข้อสังเกตว่า การกระจุกกันของรายได้จะเป็นประโยชน์กับบริษัทข้ามชาติ มากกว่าการกระจายรายได้ที่เสมอภาคกัน ทั้งนี้ก็เพราะการกระจายรายได้ที่เป็นธรรม ทำให้กลุ่มผู้นำจำนวนไม่มากมีอำนาจในการซื้อน้อยลงมาก ส่วนประชาชนส่วนใหญ่แม้จะมีอำนาจในการซื้อมากขึ้น แต่ก็ยังมีรายได้ต่ำเกินกว่าจะซื้อสินค้าฟุ่มเฟือยของบริษัทข้ามชาติได้²¹

ยังมีแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอีกแนวหนึ่งซึ่งน่าสนใจ แนวความคิดนี้เกิดจากการที่ประเทศด้อยพัฒนาหลายประเทศทั้งในเอเชีย ละตินอเมริกา และแอฟริกา ซึ่งเคยตกอยู่ภายใต้อาณานิคมของประเทศจักรวรรดินิยมเป็นเวลายาวนาน ทำให้ประชาชนในประเทศเหล่านี้ตกอยู่ในสภาพที่ต้องพึ่งพิงประเทศอุตสาหกรรมที่ก้าวหน้าแล้ว ประเทศที่ต่อสู้อัน ได้รับเอกราชทางการเมืองต่างพบว่า เป็นสิ่งที่ยากยิ่งที่จะกำหนดอนาคตของตนเองอย่างอิสระ เนื่องจากความสัมพันธ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และการทหารในโลกปัจจุบันยังคงเอื้ออำนวยประโยชน์ให้แก่ประเทศอุตสาหกรรมซึ่งหลายประเทศในจำนวนนี้ก็คือประเทศจักรวรรดินิยมในอดีต เหตุนี้เอง นักวิชาการและนักปฏิบัติการบางท่านจึงมีความเห็นกันว่า การพัฒนา คือกระบวนการที่จะนำไปสู่ความเป็นอิสระ นักวิชาการกลุ่มนี้ก็ได้แก่ Goulet ซึ่งเห็นว่า

การพัฒนา คือ การปลดปล่อยคนให้เป็นอิสระจากความเป็นทาสของชนชาติ จากความล่าช้าทางเศรษฐกิจและสถาบันทางเทคโนโลยีที่ตกต่ำ จากโครงสร้างของชนชั้นที่อยุติธรรมและผู้แสวงหาประโยชน์ทางการเมือง จากการเป็นปฏิปักษ์ทั้งทางวัฒนธรรมและจิตใจ หรือกล่าวอย่างสั้น ๆ ว่า จากการกระทำที่ขาดมนุษยธรรมทุกชนิด²²

Nerfin เห็นว่า การพัฒนาควรมีองค์ประกอบที่สำคัญ 5 ประการคือ²³

²¹A. Bornschieer quoted in M. Kunczik, *ibid.*, p. 89.

²²D. Goulet quoted in G. Hedebrö, *ibid.*, p.103.

²³M. Nerfin, Another Development : Approaches and Strategies (Upsala: Dag Hammarskjöld Foundation, 1977), pp.10-11.

1. สอดคล้องกับความต้องการหรือความจำเป็นทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งของมวลชนส่วนใหญ่ที่ถูกกดขี่เอารัดเอาเปรียบ ในขณะเดียวกันก็ให้หลักประกันแก่มนุษย์ทุกคนในการแสดงความคิดเห็น การสร้างสรรค์ ความเสมอภาค และการที่ตัดสินชะตาอนาคตของตนเอง
2. คำนี้ถึงปัจจัยภายใน การพัฒนาต้องมาจากรากฐานภายในของแต่ละสังคม ซึ่งจะทำให้สังคมมีอำนาจสมบูรณ์ในการกำหนดค่านิยมและแนวทางในอนาคตของตน การพัฒนาไม่ใช่กระบวนการที่ตั้งอยู่บนแกนเส้นตรงที่มีขั้วสองด้านที่มีลักษณะตรงกันข้ามกัน ดังนั้นจึงไม่มีแบบจำลองของการพัฒนาที่สามารถนำไปใช้ได้ทั่วไป แต่ละสังคมต่างมีเป้าหมายและลำดับความสำคัญในการพัฒนาที่แตกต่างกัน แบบแผนของการพัฒนาซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ กันเท่านั้น จึงจะสามารถตอบสนองลักษณะเฉพาะของแต่ละสังคมได้
3. ฟุ้งตนเองในการพัฒนานั้นแต่ละสังคมต้องพึ่งความ เข้มแข็งและทรัพยากรซึ่งเป็นของตนเองเป็นส่วนใหญ่ การพึ่งตนเองนี้จำเป็นต้องทำทั้งในระดับประเทศและระดับระหว่างประเทศ (ร่วมกันพึ่งตนเองระหว่างประเทศเพื่อนบ้านที่มีปัญหาเหมือน ๆ กัน) แต่ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของปัจจัยภายในของแต่ละสังคม
4. เหมาะสมกับสังคมและสภาพแวดล้อม การใช้ทรัพยากรของสังคมต้องเป็นไปอย่างระมัดระวัง โดยตระหนักถึงการที่ระบบนิเวศวิทยาของสังคมและอิทธิพลที่อยู่นอกสังคม ซึ่งอาจมีผลต่อคนรุ่นนี้และรุ่นต่อไป
5. ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม การที่จะเกิดความสัมพันธ์ทางสังคม กิจกรรมทางเศรษฐกิจ และการกระจายประโยชน์ตอบแทนอย่างเป็นประชาธิปไตย มีประสิทธิภาพ และเป็นธรรมนั้น จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง การพัฒนาควรเน้นที่โครงสร้าง เป็นสิ่งที่กำหนดวิถีทางที่ประชาชนทำการสื่อสาร ไม่ใช่วิถีทางที่ประชาชนทำการสื่อสารที่กำหนดโครงสร้าง

Vilaniyam ชี้ให้เห็นถึงองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งสามประการของการพัฒนา คือ การยังชีพ การนิยมนับถือตนเอง และเสรีภาพ ประชาชนย่อมไม่สามารถจะบรรลุคุณภาพของชีวิตที่แท้จริงได้ เว้นแต่ประเทศจะให้ความสำคัญกับองค์ประกอบของการพัฒนาทั้งสามประการนี้เท่า ๆ กัน บางประเทศอาจพัฒนาอย่างมากในด้านเศรษฐกิจ แต่ต้องตกอยู่ภายใต้การครอบงำทางวัฒนธรรม

หรือมีปัญหาความแตกแยกกันภายในประเทศ บางประเทศอาจมีเสรีภาพทางการเมือง แต่มีความยากจนทางเศรษฐกิจ ล้าหลังทางการศึกษา และไม่มีความเสมอภาคกันทางสังคมอย่างมาก บางประเทศอาจมีฐานะดีทางเศรษฐกิจ แต่ต้องพึ่งพิงประเทศอื่นมากเกินไป จนต้องสูญเสียเอกลักษณ์ของชาติ ความนิยมนับถือตนเอง และเสรีภาพที่แท้จริง เพราะฉะนั้นถ้าพิจารณาจากองค์ประกอบทั้งสามประการของการพัฒนาแล้ว อาจไม่มีประเทศใดที่พัฒนาในทุก ๆ ด้าน²⁴

แม้แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาของ Goulet, Nerfin และ Vilanilam จะมีลักษณะกว้าง ทำให้อาจตีความได้ต่าง ๆ กัน แต่ก็ชี้ให้เห็นว่ามีอะไรบางอย่างที่ไม่ใช่การพัฒนา และระดับการพัฒนาไม่อาจวัดกันได้ด้วยดัชนีเพียงสองสามประการ เช่น รายได้ประชาชาติ รายได้ต่อหัว หรือระดับความก้าวหน้าด้านอุตสาหกรรม การพัฒนาตามแนวคิดเหล่านี้ หมายถึง กระบวนการที่บุคลิกภาพของประชาชนในประเทศค่อยพัฒนาได้รับการฟื้นฟูและเสริมให้เข้มแข็ง หลังจากที่ศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิถูกทำลายเป็นเวลาช้านานในช่วงที่อยู่ภายใต้แอกอาณานิคม แนวคิดเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาด้านตัวคนเท่า ๆ กับการพัฒนาด้านวัตถุ การพัฒนาทั้งสองด้านนี้มีความเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิด ประเทศที่ได้รับเอกราชใหม่ ๆ ต่างรับระบบเศรษฐกิจที่ประเทศจักรวรรดินิยมสร้างไว้เป็นมรดก เป้าหมายของระบบเศรษฐกิจภายใต้แอกอาณานิคม คือ การสนองความต้องการของประเทศจักรวรรดินิยมและประชาชนกลุ่มน้อยในในประเทศอาณานิคม ในขณะที่ประชาชนส่วนใหญ่ต้องอยู่ท่ามกลางความยากจนและอดอยาก

ดังนั้นประเทศค่อยพัฒนาจึงมีองค์การทางเศรษฐกิจที่ไม่เหมาะสมกับความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ แต่ผลเสียของการตกอยู่ภายใต้แอกอาณานิคมยังมีมากกว่านี้มาก การปกครองของจักรวรรดินิยมทำลายค่านิยม แนวทางปฏิบัติ และความสัมพันธ์ทางสังคมที่ได้รับการพัฒนาติดต่อกันมานับร้อยปี ซึ่งเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของประเทศ การกำหนดความสัมพันธ์ใหม่ทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมโดยอำนาจจากภายนอกนั้น ทำให้ประชาชนไม่สามารถใช้

²⁴J.V. Vilanilam, "The Meaning of Development," in The Use of Development News : Case Studies of India, Malaysia, Ghana and Thailand, eds. J.A. Lent and J.V. Vilanilam (Singapore: AMIC, 1979), pp.14-15.

ความคิดริเริ่มและศักยภาพตามธรรมชาติของคนได้ ด้วยเหตุนี้ประชาชนในประเทศด้อยพัฒนาจึงถูกบังคับให้มีเอกลักษณ์ที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการใช้พลังหรือศักยภาพที่ตนมีอยู่อย่างเต็มที่

เพราะฉะนั้นเป้าหมายริบคว่นประการหนึ่งของการพัฒนา คือ การจัดความรู้สึกในความเป็นมนุษย์ที่ต่ำด้อย ซึ่งเป็นผลมาจากการเคยตกอยู่ใต้แอกอาณานิคม ดังนั้นศักดิ์ศรี ความเคารพ ความเชื่อมั่นในตนเอง และจิตสำนึกว่าตนมีความสำคัญในกระบวนการเปลี่ยนแปลงภายในสังคม จึงเป็นคุณสมบัติส่วนบุคคลที่สำคัญที่ควรปลูกฝังในสังคมด้อยพัฒนา

ในปัจจุบันมีการถกเถียงกันมากกว่า การพัฒนาควรมีความหมายอย่างไรและค่านิยมอะไรที่ควรกำหนดไว้ในค่านิยมของการพัฒนา เพราะฉะนั้นจึงทำให้มีการมองหาการพัฒนาแนวใหม่ มีแรงกระตุ้นหลายอย่างที่ทำให้เกิดการแสวงหาการพัฒนาแนวใหม่ คือ (ก) อันตรัยจากสิ่งแวดล้อม เป็นพิษในประเทศที่พัฒนาแล้ว ทำให้เกิดความสงสัยว่าประเทศที่พัฒนาแล้วเป็นแบบจำลองของการพัฒนาในอุดมคติจริง ๆ หรือ (ข) วิกฤติการณ์น้ำมันแสดงให้เห็นว่า ประเทศด้อยพัฒนาบางประเทศสามารถกำหนดกฎของตนเองสำหรับเกมการเมืองและการค้าระหว่างประเทศได้ (ค) ความสำเร็จในด้านการพัฒนาของประเทศสังคมนิยมบางประเทศ เช่น จีน แทนซาเนีย และคิวบา ชี้ให้เห็นว่า จะต้องมีความเห็นอกเห็นใจสำหรับการพัฒนา นอกเหนือไปจากแบบจำลองการพัฒนาของตะวันตก (ง) การตระหนักในความจริงว่า การพัฒนาไม่ได้ดำเนินไปด้วยดีในประเทศด้อยพัฒนาจำนวนมากที่เดินตามแบบจำลองการพัฒนาของตะวันตกอย่างใกล้ชิด²⁵

องค์ประกอบที่สำคัญของการพัฒนาแนวใหม่มี 4 ประการด้วยกันคือ การพึ่งตนเองและความเป็นอิสระในการพัฒนา การเข้ามีส่วนร่วมของประชาชนและการศึกษาแนวใหม่ การกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม การพัฒนาชนบทและผู้นำชนิตใหม่

²⁵E.M. Rogers, "Communication and Development : The Passing of the Dominant Paradigm," in Communication and Development, pp.121-148.

1. การพึ่งตนเองและความเป็นอิสระในการพัฒนา Servaes²⁶ ชี้ให้เห็นว่า ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา การค้าระหว่างประเทศได้เจริญเติบโตรวดเร็วกว่า ผลผลิตระหว่างประเทศ แต่การลงทุนระหว่างประเทศโดยบริษัทข้ามชาติซึ่งมีกิ่งก้านสาขาทั่วโลก นั้น ได้เจริญเติบโตรวดเร็วยิ่งกว่าการค้าระหว่างประเทศ เศรษฐกิจของประเทศทุนนิยมที่พัฒนาแล้วได้รวมตัวกันอย่างเหนียวแน่น และมีอิทธิพลมากอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ประเทศเหล่านี้ กลายเป็นจักรวรรดินิยมสมัยใหม่ ซึ่งมีอิทธิพลครอบคลุมไปทั่วโลก Amin²⁷ Galtung²⁸ และ Senghas²⁹ เห็นว่า สัทธิจักรวรรดินิยมสมัยใหม่ทำให้เกิดการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศ ด้อยพัฒนากับประเทศที่พัฒนาแล้ว ประเทศด้อยพัฒนาให้วัตถุดิบส่วนประเทศที่พัฒนาแล้วนำวัตถุดิบ นั้นไปผลิตเป็นสินค้า ลักษณะการแบ่งงานกันทำนี้ ทำให้ประเทศที่พัฒนาแล้วอยู่ในฐานะได้เปรียบ อย่างมาก ส่วนประเทศด้อยพัฒนาต้องตกอยู่ในภาวะพึ่งพิงและถูกเอารัดเอาเปรียบอย่างมาก Galtung เน้นว่า จักรวรรดินิยม ไม่ว่าทางการเมืองหรือทางเศรษฐกิจจะเป็นปฏิปักษ์ต่อการ พัฒนาในประเทศด้อยพัฒนา สัทธิจักรวรรดินิยมทำให้ประเทศจักรวรรดินิยมเจริญเติบโต และมีความเสมอภาคกัน (ภายในประเทศ) มากขึ้น ทั้งนี้เพราะดินแดนด้อยพัฒนาที่ช่วยให้ประเทศ นายทุนเหล่านี้เจริญเติบโตและมีความเสมอภาคกันมากขึ้นนั้น ตั้งอยู่นอกประเทศนายทุน แต่ ประเทศด้อยพัฒนาไม่มีดินแดนด้อยพัฒนาออกประเทศที่จะช่วยให้ตนเจริญเติบโตและมีความเสมอ ภาคมมากขึ้น (เว้นแต่จะทำตนเป็นจักรวรรดินิยม) การขาดดินแดนด้อยพัฒนาออกประเทศซึ่งเป็น สิ่งจำเป็นสำหรับการเจริญเติบโตของทุนนิยม ทำให้ดินแดนด้อยพัฒนาถูกเอารัดเอาเปรียบและ ไม่มีทางที่จะเกิดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างแท้จริงได้ เว้นแต่ประเทศด้อยพัฒนา จะดิ้นหลุดจากโครงสร้างของสัทธิจักรวรรดินิยมที่เอารัดเอาเปรียบ³⁰

²⁶J. Servaes, Communication and Development (Amersfoort : Uitgeverij Acco Leuven, 1983), pp.14-16.

²⁷S. Amin quoted in J. Servaes, *ibid.*

²⁸J. Galtung quoted in J. Servaes, *ibid.*

²⁹D. Senghas quoted in J. Servaes, *ibid.*

³⁰J. Galtung quoted in J. Servaes, *ibid.*, pp.24-25.

Senghas จึงเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการแยกตนเองทางด้านการพัฒนาของ ประเทศด้อยพัฒนาว่า การแยกตนเองออกจากประเทศที่พัฒนาแล้วที่ตนต้องพึ่งพิงเท่านั้น เป็นหนทางเดียวที่จะนำไปสู่กระบวนการพัฒนาที่สามารถบังเกิดผลอย่างแท้จริงได้ ทั้งนี้ไม่ได้หมายถึง การจะไม่พึ่งพาอาศัยใครเลย แต่หมายถึงประเทศด้อยพัฒนาต้องเลือกซื้อหรือ แลกเปลี่ยนเฉพาะสินค้าหรือบริการที่จะส่งเสริมการพัฒนาแบบพึ่งตนเองเท่านั้น Senghas เห็นว่านโยบายการพัฒนาด้วยตนเองเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในระยะแรกของการพัฒนาอุตสาหกรรม หลังจากประเทศพัฒนาความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและกระจายรายได้จนถึงระดับหนึ่งภายใน ประเทศแล้ว ก็อาจสร้างกลไกทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในระบบเศรษฐกิจและ การเมืองระหว่างประเทศในลักษณะที่มีความเสมอภาคมากขึ้น³¹

เป้าหมายสำคัญที่สุดของการแยกตนเอง คือ การพัฒนาแบบพึ่งตนเอง การพึ่งพิง เทคโนโลยีที่ก้าวหน้าจากต่างประเทศอาจทำให้เกิดการเจริญเติบโตได้รวดเร็วกว่าการ เปลี่ยนแปลงทางสังคมที่พึ่งตนเอง แต่ก็ลดโอกาสที่จะตัดสินใจด้วยตนเอง และทำให้เกิดการพึ่งพิง รูปใหม่ขึ้น การพึ่งตนเองเป็นแนวคิดที่เน้นการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น กระบวนการผลิตแบบ ง่าย ๆ และเทคนิควิทยาดั้งเดิมของท้องถิ่นที่สะสมมาเป็นระยะเวลายาวนาน

แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเองจะมีลักษณะดังนี้ คือ พยายามผลิตสินค้าหรือบริการ ขึ้นเองในประเทศมากกว่าที่จะซื้อจากต่างประเทศ ในกรณีที่ต้องซื้อจากประเทศที่พัฒนาแล้ว เนื่องจากขาดแคลนทรัพยากรที่จำเป็นภายในประเทศ ประเทศด้อยพัฒนาควรพิจารณาแนวทาง ดังต่อไปนี้ (ก) ร่วมมือกับประเทศอื่น ๆ ที่มีระดับของการพัฒนาเท่า ๆ กัน เป็นความร่วมมือกันพึ่ง ตนเอง (ข) หลักการในการพึ่งตนเองนี้ควรนำไปใช้ระหว่างภูมิภาคที่เจริญแล้วกับภูมิภาคที่ ห่างไกลความเจริญในประเทศเดียวกัน (การพึ่งตนเองแบบนี้เรียกว่า การพึ่งตนเองภายใน)

การพัฒนาแบบพึ่งตนเองเน้นว่า ประโยชน์ที่เกิดจากการพัฒนาควรตกอยู่กับ ประชาชนส่วนใหญ่ที่ยากไร้ในชนบท และเมื่อพิจารณาจากความจำเป็นของประเทศแล้ว ประเทศ ด้อยพัฒนาควรผลิตสิ่งที่เป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานก่อน มีการระดมทางการเมืองอย่างจริงจัง

³¹D. Senghas quoted in J. Servaes, *ibid.*, pp.59-61.

และทำให้ประชาชนเข้าใจอย่างถ่องแท้ว่าโครงสร้างของสังคมที่เป็นอยู่ในปัจจุบันทำหน้าที่
อย่างไร แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเองได้รับการสนับสนุนจากข้อเขียนในระยะหลัง ๆ หลายชิ้น
ด้วยกันที่มีชื่อเสียงและอิทธิพลมากที่สุดคือ "Small is Beautiful" ของ Schumacher³²
(ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยแล้วโดยสมบูรณ์ สุภศิษฐ์ ใช้ชื่อว่า "จิ๋วแต่แจ๋ว เศรษฐศาสตร์เชิง
พุทธ"³³)

ต่อไปนี้เป็นส่วนหนึ่งใน "คำนำของผู้แปล" ในหนังสือ "จิ๋วแต่แจ๋ว เศรษฐศาสตร์
เชิงพุทธ"³⁴

ท่ามกลางความสับสนอลหม่านทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในโลกแห่ง
ยุคสมัยของเรานี้ ใครจะปฏิเสธได้ว่าส่วนหนึ่งของต้นเหตุมิได้เกิดจากการยกย่องบูชาลัทธิ
ปัจเจกชนนิยมและลัทธิวัตถุนิยม ซึ่งแผ่ซ่านหลังไหลมาจากตะวันตก มนุษย์ทั่วโลกต่างหลงใหล
ไขว่คว้าสิ่งที่ตนเองยังเอื้อมไม่ถึง อันได้แก่ ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งอยู่ในรูปของ
ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติที่สูงขึ้น การลงทุนมากขึ้น มาตรฐานการครองชีพที่สูงขึ้น ฯลฯ โดยหลง
ไปว่าสิ่งเหล่านี้แหละคือ จุดมุ่งหมายในชีวิตของตน

แท้จริงแล้ว สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงวิถีทาง (มรรค) ที่จะนำไปสู่จุดหมายปลายทาง
(ผล) ของมนุษย์เท่านั้น ด้วยเหตุนี้พวกเขาจึงต้องประสบกับความผิดหวัง ความขัดข้องใจ ความ
แปลกแยก ความเบื่อหน่ายชีวิตและนำไปสู่ปัญหาต่าง ๆ อีกมากมาย เป็นต้นว่า สงคราม การ
ว่างงาน อาชญากรรม การฆ่าตัวตาย การก่อการร้าย การดิ้นรนเสียดิ้น ถึงกระนั้นพวกเขาก็ยัง
หาได้ตระหนักไม่ว่า เนื้อแท้ของลัทธิวัตถุนิยมนั้นคือ การแสวงหาความพึงพอใจทางวัตถุ อันได้แก่
การเพิ่มพูนโภคทรัพย์ การบริโภคมามาก ๆ การแข่งขันกันอย่างเอาเป็นเอาตาย ซึ่งเป็นการพอกพูน

³²E.F. Schumacher, Small is Beautiful : Economics as if People Mattered (U.K.: Blond & Briggs, 1973).

³³สมบูรณ์ สุภศิษฐ์, จิ๋วแต่แจ๋ว เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528).

³⁴เรื่องเดียวกัน, หน้าคำนำ.

กิเลสตัณหาของมนุษย์โดยแท้ จึงเป็นที่ประจักษ์ชัดว่า ลัทธิวัตถุนิยมได้แผ่ซ่านเข้าไปในสังคม
ทั้งหลายทั่วโลก โดยปราศจากแรงต้านทานใด ๆ แม้แต่ศาสนา ค่านิยมตามจารีตประเพณี

วิชาเศรษฐศาสตร์นับได้ว่า เป็นหลักวิชาทางสังคมศาสตร์ สาขาหนึ่งที่พยายาม
นำเอาวิธีการศึกษาแบบวิทยาศาสตร์มาใช้ เพื่อที่จะสนับสนุนเหตุผลที่ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้
สามารถตีราคาค่างวดเป็นเงินตราได้โดยไม่มีข้อยกเว้นใด ๆ ทั้งสิ้น และอิทธิพลของวิชา
เศรษฐศาสตร์ก็ยังแผ่ขยายเข้าไปครอบงำแนวความคิดในการมองสรรพสิ่งด้วยแนวทางอื่น ๆ
โดยสิ้นเชิง

อันนี้แหละที่ทำให้มนุษย์แยกตัว เองออกจากธรรมชาติ แล้วหลงไปว่าจะพิชิตสิ่ง
ทั้งหลายทั้งปวง รวมทั้งธรรมชาติได้ โดยหาได้เจสียาใจว่าคนก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติด้วย
เฉกเช่นปวงสัตว์และพืชบนพื้นพิภพ

Schumacher ชี้ให้เห็นว่า ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีใน
ระดับที่ใหญ่เกินไปได้ทำลายภูมิปัญญา ความรับผิดชอบ และความสามารถในการใช้สมองและมือ
ของมนุษย์อย่างไร ทั้งนี้เป็นเพราะว่า เทคโนโลยีในขนาดใหญ่เกินกว่าที่มนุษย์จะควบคุมได้นั้น
เป็นสิ่งที่มีความรุนแรง ไร้เมตตาธรรมแฝงฝังอยู่ในตัวของมัน ยากที่จะแก้ไขได้หากมันเกิดความ
ขัดข้องขึ้นมา และยังทำให้มนุษย์ตกเป็นทาสของมันด้วย Schumacher เสนอให้ใช้เทคโนโลยี
ระดับกลางซึ่งเป็นเทคโนโลยีที่มีศักดิ์ศรีของความ เป็นคน ในการแก้ปัญหาการว่างงาน การอพยพ
ของประชากรจากชนบทสู่เมือง การครอบงำของบริษัทที่มีการจัดองค์การขนาดใหญ่ต่อคนงาน
แทนที่จะหัน ไปหา ระบบสังคมนิยม ซึ่งก็มีข้อบกพร่องตรงที่เป็นระบบที่จำกัดเสรีภาพของ
มนุษย์และไร้ประสิทธิภาพในทางเศรษฐกิจยิ่งกว่านั้น เขายังได้เสนอให้มนุษย์ในปัจจุบันหัน ไปพิจารณา
พิจารณาภูมิปัญญาดั้งเดิม ซึ่งก็คือคำสั่งสอนที่ปรากฏในศาสนาที่เตือนให้มนุษย์เกรงกลัวและละอาย
ต่อบาป ความชั่วร้าย ประพฤติให้ถูกตามครรลองคลองธรรม เพื่อเป้าหมายในชีวิต อันได้แก่ การ
ทำชีวิตให้ถึงความดีเลิศ

แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง นอกจากจะช่วยลดอิทธิพลจากต่างประเทศแล้ว ยัง
มีข้อดีอีกหลายประการ คือ

1.1 นำแรงงานส่วน เกินซึ่งมีอยู่อย่างเหลือเฟือมาใช้ประโยชน์ เทคโนโลยีที่
เหมาะสมกับประเทศด้อยพัฒนาส่วนมากคือ เทคโนโลยีที่ใช้ทุนน้อย แต่ใช้แรงงานมาก

1.2 นำความรู้และทักษะที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์ ด้วยเหตุนี้จึงไม่จำเป็นต้องทำ
การรณรงค์ เพื่อให้ความรู้และทักษะใหม่แก่ประชาชน

1.3 ช่วยสร้างงานในชนบท

1.4 สามารถปรับหรือดัดแปลงสินค้าที่ผลิตขึ้นมา ให้เหมาะสมกับความต้องการ
ของท้องถิ่น (เทคโนโลยีขนาดใหญ่ที่สลับซับซ้อน ซึ่งผลิตสินค้ามาตรฐานเดียวกันคราวละมาก ๆ
ย่อมไม่สามารถกระทำได้)

1.5 ส่งเสริมแนวคิดในการทำงานร่วมกันว่า การทำงานร่วมกันกับคนอื่น ๆ
สามารถช่วยแก้ไข้ปัญหาของหมู่บ้านหรือประเทศได้

อย่างไรก็ดี การนำเทคโนโลยีขนาดเล็กที่เหมาะสมมาใช้ย่อมไม่สามารถแก้ไข
ปัญหาทุกอย่างของประเทศด้อยพัฒนาได้ ในหลาย ๆ กรณีเทคโนโลยีขนาดใหญ่ก็เป็นสิ่งจำเป็น
สำหรับผลิตสินค้า และสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อให้การผลิตด้วยเทคโนโลยีขนาดเล็ก เป็นไปอย่าง
มีประสิทธิภาพ มีข้อนำสังเกตว่าการดัดแปลงสินค้าที่ผลิตขึ้นมา ให้เหมาะสมกับความต้องการของ
ท้องถิ่น และการนำความรู้และทักษะที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์นี้ ไม่ใช่แนวคิดที่จะหวนกลับไปใช้วิธีการ
ผลิต ในยุคหิน แต่เป็นแนวทางในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่แล้ว (ทั้งทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากร
ธรรมชาติ) ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาตนเองของจีนในสมัย Mao Tse tung เป็นตัวอย่าง
ที่ดีขององค์ประกอบข้อนี้ การปฏิเสธความช่วยเหลือจากต่างประเทศ (หลังจากได้รับความ
ช่วยเหลือจากรัสเซียเป็นเวลาหลายปี) และการกระจายอำนาจในการพัฒนาบางประเภทไปสู่
ระดับหมู่บ้าน ชี้ให้เห็นว่า ไม่เพียงแต่การช่วยเหลือระหว่างประเทศเท่านั้นที่อาจถูกปฏิเสธ แต่
แบบจำลองการพัฒนาจากต่างประเทศก็อาจถูกปฏิเสธด้วย

2. การเข้ามามีส่วนร่วมและการศึกษาแนวใหม่ การเข้ามามีส่วนร่วมเป็นองค์ประกอบ
สำคัญที่ทำให้เกิดการตัดสินใจที่ดี ทำให้ประชาชนเกิดแรงจูงใจ และเกิดความสนใจในชุมชนและ
ประเทศของตนยิ่งขึ้น การเข้ามามีส่วนร่วมหมายถึง การสนทนาแลกเปลี่ยนความเห็นกัน เพราะฉะนั้น
การตัดสินใจจะยังไม่เกิดขึ้นจนกว่าผู้ที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดจะมีโอกาสแสดงความคิดเห็นเสียก่อน
การทำตามนโยบายของหน่วยงานกลางอาจนำไปสู่ความล้มเหลว เนื่องจากขาดความรู้ความเข้าใจ
เกี่ยวกับสภาพต่าง ๆ ของท้องถิ่น หรือเนื่องจากประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายไม่เข้าใจ

ปัญหาที่หน่วยงานกลางพยายามหาทางแก้ไข มีตัวอย่างจำนวนมากในอดีตที่แสดงให้เห็นว่า ประชาชนไม่มีโอกาสเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ผู้ปกครองที่กดขี่ยังสามารถยืนหยัดอยู่ในอำนาจได้ ทั้ง ๆ ที่ขัดขวางการเข้ามีส่วนร่วม เพราะสามารถกำจัดอิทธิพลหรือการเรียกร้องของมวลชน แต่เผด็จการมากมายในอดีตถูกโค่นล้มเพราะไม่ยอมทำตามเสียงเรียกร้องของมวลชน และในอนาคตจะต้องมีเผด็จการถูกโค่นล้มอีกด้วยเหตุผลเดียวกันนี้ ผู้นำที่กดขี่จะค่อย ๆ เติห่างจากจิตใจและความนึกคิดของประชาชน และเมื่อไม่ได้รับการสนับสนุนอีกต่อไป ผู้นำเหล่านี้ก็จะถึงจุดจบ

เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า การเข้ามีส่วนร่วมของประชาชนเป็นรากฐานสำคัญสำหรับการตัดสินใจใด ๆ ที่เมื่อนำมาปฏิบัติแล้วมีโอกาสที่จะประสบความสำเร็จและได้รับการสนับสนุนจากประชาชน การเข้ามีส่วนร่วมหมายถึง ความเป็นอิสระ แต่การที่จะให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมมากขึ้นนั้น ไม่ใช่สิ่งที่จะทำได้ง่าย ๆ ประเพณีจำนวนมากที่สนับสนุนการตัดสินใจร่วมกันในประเทศด้อยพัฒนาถูกประเทศจักรวรรดินิยมทำลายในขณะที่ตกอยู่ใต้ออกาณานิคม

ระบบโรงเรียนที่สร้างขึ้นโดยมหาอำนาจต่างประเทศหรือตามแบบอย่างของมหาอำนาจต่างประเทศ เป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งในการเผยแพร่อุดมการณ์และการตัดสินใจตามสายการบังคับบัญชา เพราะฉะนั้นในปัจจุบันประเทศด้อยพัฒนาจำนวนมาก จึงมีระบบโรงเรียนที่ไม่เหมาะสมกับสภาพการณ์ของคน หน้าที่หลักของโรงเรียนในประเทศด้อยพัฒนาส่วนมาก คือ การเตรียมเจ้าหน้าที่สำหรับบริษัทเอกชนและหน่วยงานของรัฐบาล ในทศวรรษที่ผ่านมาได้เริ่มมีการวิพากษ์วิจารณ์เนื้อหา หลักสูตร และสถาบันการศึกษาในประเทศด้อยพัฒนา

ผู้วิพากษ์วิจารณ์บางท่าน เช่น Freire³⁵ เสนอระบบการศึกษาแบบใหม่ ซึ่งแตกต่างจากระบบที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน

แนวคิดหลักของระบบแบบใหม่ คือ การศึกษาเป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่ความเป็นอิสระหรือการปลดปล่อย ดังนั้นจึงต้องขจัดความคิดหรือจิตใจที่มุ่งถ่ายทอด (transmission mentality) ความรู้(ข่าวสาร) ของครู (ผู้ส่งสาร) ที่ทำหน้าที่เป็นผู้บรรยาย และนักเรียน

³⁵P. Freire, Pedagogy of the Oppressed (New York: Seabury, 1970).

(ผู้รับสาร) เป็นผู้ฟัง Freire เรียกปรากฏการณ์การเรียนการสอนแบบนี้ว่า การศึกษาแบบธนาคาร (Banking Education) โดยครูเป็นผู้ฝากความรู้ และนักเรียนที่เฉื่อยชาเป็นผู้ถอนความรู้นั้นไปใช้ เพราะฉะนั้นจึงทำให้เกิดความแตกต่างอย่างชัดเจนในสถานภาพระหว่างครูกับนักเรียน และทำให้นักเรียนไม่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ Freire เน้นว่าจะต้องขจัดความแตกต่างเช่นนี้ และทำให้ทั้งสองฝ่ายต่างเป็นผู้เรียน การศึกษาแบบนี้ไม่มุ่งที่จะให้นักเรียนรับความรู้จากครูเท่านั้น แต่มีวัตถุประสงค์ที่มุ่งแก้ไขปัญหาของสังคม ลักษณะของการเรียนต้องเปลี่ยนจากการบรรยายมาเป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ซึ่งครูไม่มีอำนาจเหนือนักเรียนอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน นักเรียนต้องมีโอกาสที่จะพิจารณาปัญหาที่ตนศึกษาด้วยตนเอง โดยได้รับความช่วยเหลือให้สามารถมองทะลุผ่านม่านอุดมการณ์ (ที่กำหนดโดยชนชั้นปกครอง) ที่เคยปิดบังสายตาของคน ทำให้มองเห็นและเข้าใจสถานการณ์ที่แท้จริงว่า โครงสร้างและวัฒนธรรมของสังคม มีอิทธิพลทำให้ผู้เรียนไม่ตระหนักถึงตนเอง ไม่เข้ามามีส่วนรวมและไม่พัฒนาความต้องการที่จะนำไปสู่ความก้าวหน้าของตน Freire เรียกกระบวนการเช่นนี้ว่า การสร้างมโนธรรมสำนึก

(conscientization) มโนธรรมสำนึกทำให้ผู้เรียนรู้ว่า "วัฒนธรรม" (คนสามารถทำอะไรให้แก่โลก) มีความสำคัญมากกว่า "ธรรมชาติ" (โลกทำอะไรให้แก่คน) ทำให้คิดถึงปัญหาและสถานการณ์ของตนเอง และจะหาทางแก้ไขปัญหานั้น การจะแก้ไขปัญหานั้นได้ผู้เรียนจะพบว่า ตนต้องติดต่อกับบุคคลอื่น ๆ ต้องเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองและจัดตั้งองค์กรของประชาชน เป็นต้น

3. การกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม ดังได้กล่าวแล้ว แบบจำลองการพัฒนาแบบทุนนิยมที่ใช้กันอย่างกว้างขวางประสบความล้มเหลวในการลดช่องว่างของความแตกต่างระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้วกับประเทศด้อยพัฒนา ตรงกันข้ามช่องว่างนี้กลับขยายกว้างขึ้น เช่นเดียวกัน ช่องว่างของความแตกต่างระหว่างชนชั้นภายในประเทศด้อยพัฒนาจำนวนมากก็ขยายกว้างขึ้น แทนที่จะลดลง การเผยแพร่เทคโนโลยีที่จะช่วยเพิ่มผลผลิตให้ได้มากขึ้น ตลอดจนการจัดตั้งสหกรณ์และสถาบันให้กู้ยืมเงินไม่ได้ให้ประโยชน์แก่เกษตรกร หรือคนงานทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน

บุคคลที่มีฐานะมั่นคงในสังคม คือ บุคคลที่ได้ประโยชน์มากที่สุดจากยุทธวิธีดังกล่าว บุคคลเหล่านี้มีเงินพอเพียงที่จะซื้อเครื่องจักรกล ปุ๋ย และพันธุ์พืชใหม่ ซึ่งมักมีราคาแพงได้ บุคคลเหล่านี้มีอิทธิพลต่อองค์กรที่จัดตั้งขึ้น เพื่อช่วยรักษาผลประโยชน์ของชาวนาที่ยากจนที่กล่าวนี้เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของหลักทั่วไปที่ว่าบุคคลที่มีฐานะร่ำรวยตั้งแต่แรกมีโอกาสมากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับบุคคลที่มีฐานะยากจน ที่จะเพิ่มพูนสิ่งที่ตนมีแต่แรกให้มากขึ้น

ด้วยเหตุนี้ในปัจจุบันจึงให้ความสำคัญมากกับความเป็นธรรมในการกระจายผลประโยชน์ที่เกิดจากการพัฒนา ประเทศอุตสาหกรรมบางประเทศ เช่น สวีเดน ถึงกับกำหนดว่า โครงการให้ความช่วยเหลือด้านเทคนิคของตนต้องพยายามทำให้การกระจายผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจและอื่น ๆ เป็นไปอย่างเป็นธรรมในสังคมที่จะได้รับความช่วยเหลือหลักเกณฑ์ในการให้ความช่วยเหลือคือ กลุ่มที่ยากจนที่สุดจะต้องได้รับประโยชน์จากโครงการนั้น ๆ

4. การพัฒนาชนบทและความเป็นผู้นำ Haque และคณะ³⁶ เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงชนบทและประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตชนบทเป็นรากฐานของการพัฒนา แต่หนทางไปสู่การพัฒนาก็ไม่ได้ราบรื่นหรือปราศจากความขัดแย้ง การจะขจัดหรือลดปัญหาที่ประชาชนในชนบทกำลังเผชิญ จำเป็นต้องให้โอกาสแก่ประชาชนเหล่านี้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจในสังคมมากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน Haque และคณะ ชี้ให้เห็นว่า "ประชาธิปไตยแบบเข้ามามีส่วนร่วม (Participatory Democracy)" เป็นรูปแบบที่ดีที่สุดของการเปลี่ยนแปลงที่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีเสถียรภาพต้องเกิดจากผู้ยากไร้ซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่ในสังคม แต่เนื่องจากประชาชนเหล่านี้ถูกกดขี่หรือเอารัดเอาเปรียบมาเป็นเวลานาน เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องได้รับแรงกระตุ้นหรือแรงคล้อยใจจากผู้นำที่มีจิตผูกพันกับประชาชนและมองการณ์ไกลเท่านั้นที่สามารถจะให้ได้ และความก้าวหน้าที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงจะต้องได้รับการจัดระบบให้มั่นคง มิฉะนั้นแล้วอาจเสี่ยงต่อการกลับไปสู่สถานการณ์เดิมที่ผู้ยากไร้ถูกกดขี่หรือเอารัดเอาเปรียบอีก ประวัติศาสตร์ของการพัฒนาชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ความพยายามในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบค่อยเป็นค่อยไป และค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงทีละน้อยอย่างนั้น แม้จะได้รับแรงกระตุ้นอย่างจริงจังจากผู้นำ แต่ประโยชน์ที่ได้รับจากการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้มักจะค่อย ๆ ไหลกลับไปตกอยู่ในอ้อมมือของกลุ่มผลประโยชน์ดั้งเดิมในสังคม

Haque และคณะ เน้นว่าทุกประเทศหรือทุกสังคมควร "พัฒนาไปตามแนวทางของตนเอง" ไม่ใช่แนวทางพัฒนาของใครมาใช้ทั้งหมด แนวคิดของ Haque และคณะ ไม่ใช่แนวคิดที่สนับสนุนการปฏิวัติ แต่เป็นความพยายามรวมแนวคิดทั้งการปฏิรูปและการปฏิวัติเข้าด้วยกัน การเน้นประชาธิปไตยแบบเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาชนบท และคุณภาพของผู้นำ คือ ลักษณะเด่นของข้อเขียนของ Haque และคณะ

³⁶ W. Haque, et al. quoted in G. Hedebro, *ibid.*, pp.115-116.

การสื่อสาร

คำว่า "การสื่อสาร (Communication)" มาจากศัพท์ภาษาลาตินว่า "Communis" ซึ่งหมายถึง "ร่วม (Common)" เมื่อเราทำการสื่อสารก็หมายถึงว่า เรากำลังพยายามสร้างความร่วมกันในบางสิ่งบางอย่างกับใครคนใดคนหนึ่งนั่นคือ เราพยายามแลกเปลี่ยนข่าวสาร ความคิด หรือทัศนคติ³⁷

นักวิชาการสื่อสารได้ให้ความหมายของการสื่อสารไว้ต่าง ๆ กัน ตามแง่มุมที่แต่ละคนจะพิจารณาเช่น

Aristotle ให้คำจำกัดความของการศึกษาวิชา วาทศิลป์ (rhetoric) หรือ การสื่อสาร (Communication) ว่าเป็นการแสวงหา "วิธีการชักจูงใจที่พึงมีอยู่ทุกรูปแบบ"³⁸

Sapir ให้คำจำกัดความว่า "การสื่อสาร คือ การตีความหมายโดยสัญชาตญาณต่อท่าทางที่แสดงเป็นสัญลักษณ์โดยไม่รู้ตัว ต่อความคิดและต่อพฤติกรรมของวัฒนธรรมของบุคคล"³⁹

Weaver "คำว่า การสื่อสารในที่นี้มีความหมายกว้าง ครอบคลุมถึงกระบวนการทุก

³⁷Wilbur Schramm, "How Communication Works," The Process and Effects of Mass Communication, ed. Wilbur Schramm (Urbana, Illinois: University of Illinois Press, 1954), p.3.

³⁸W. Rhys Roberts, "Rhetorica," The Works of Aristotle, ed. W.D. Ross (London: Oxford University Press, 1946, Vol. XI), p.6
quoted in David K. Berlo, The Process of Communication (New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1960), p.7.

³⁹Edward Sapir, "Communication" Encyclopedia of the Social Sciences Vol. IV, ed. E.R.A. Seligman and A. Johnson (New York: Macmillan, 1933), p.79.

อย่างทีจิตใจของคน ๆ หนึ่งอาจมีผลต่อจิตใจของคนอีกคนหนึ่ง การสื่อสารจึงไม่หมายความว่าแค่เพียงการเรียนและการพูดเท่านั้น หากแต่รวมไปถึงดนตรี ภาพ การแสดง บัลเลต์ และพฤติกรรมทุกอย่างของมนุษย์อีกด้วย"⁴⁰

Ruesch และ Bateson "การสื่อสารไม่ได้หมายความถึงการถ่ายทอดสารด้วยภาษาพูดและเขียน ที่ชัดแจ้ง และ แสดงเจตนาชัดเจนเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึง กระบวนการทั้งหลายที่มนุษย์มีอิทธิพลต่อกันด้วย"⁴¹

Miller "การสื่อสาร หมายถึง การถ่ายทอดข่าวสารจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง"⁴²

Gerbner "การสื่อสาร หมายถึง การแสดงกิริยาสัมพันธ์ทางสังคม (social interaction) โดยใช้สัญลักษณ์และระบบสาร(message systems)"⁴³

Clevenger "การสื่อสาร เป็นคำซึ่งใช้เรียกกระบวนการในการรับรู้ข่าวสารร่วมกันอันไม่หยุดนิ่งและมีชีวิตจิตใจ"⁴⁴

⁴⁰Warren W. Weaver quoted in Claude E. Shannon and Warren W. Weaver, The Mathematical Theory of Communication (Urbana, Illinois: University of Illinois Press, 1949), p.95.

⁴¹Jurgen Ruesch and George Bateson, Communication : The Social Matrix of Psychiatry (New York: W.W. Norton & Co., 1951), pp.5-6.

⁴²George A. Miller, Language and Communication (New York: McGraw-Hill, 1951), p.6.

⁴³George Gerbner, "On Defining Communication : Still Another View," Journal of Communication 16(2)(June 1966): 102.

⁴⁴Theodore Clevenger, Jr, "What is communication," Task-group Letter No.2, NSSC Committee on Extant Theory, Journal of Communication 9(March 1959): 5.

Newcomb และคณะ "การสื่อสาร คือ รูปหนึ่งของการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างบุคคล ซึ่งหากจะพูดในเชิงโวหารแล้ว การแลกเปลี่ยนนั้นอาจจะทำให้บุคคลสามารถเข้าถึงจิตใจของผู้อื่นได้"⁴⁵

Berelson และ Stiner "การถ่ายทอดข่าวสาร ความคิด อารมณ์ ทักษะ ฯลฯ ด้วยการใช้สัญลักษณ์อันได้แก่ คำพูด รูปภาพ ตัวเลข กราฟ ฯลฯ การกระทำหรือขบวนการในการถ่ายทอด เช่นนั้นโดยปกติแล้วย่อมเรียกว่าการสื่อสาร"⁴⁶

Fotheringham "การสื่อสาร คือ ขบวนการซึ่งรวมเอาการเลือกเฟ้น การปรุงแต่ง และการถ่ายทอด อาณัติสัญญาณเข้าไปในอันที่จะช่วยให้ผู้รับรับรู้ความหมาย ในลักษณะที่คล้ายคลึงกับความหมายในใจของผู้ที่ทำการสื่อสาร"⁴⁷

Minnick "การสื่อสาร ประกอบด้วย การเลือกเฟ้นและการจัดระเบียบสัญลักษณ์ของผู้ทำการสื่อสาร เพื่อให้ผู้ที่ได้สัมผัสกับสัญลักษณ์ นั้น สามารถจับความหมายได้ตรงกับที่ผู้สื่อสารต้องการ"⁴⁸

⁴⁵Theodore M. Newcomb, Ralph H. Turner and Philip E. Converse, Social Psychology (New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1965), p.129.

⁴⁶Bernard Berelson and Gary A. Stiner, Human Behavior (New York: Harcourt, Brace and World, Inc., 1964), p.527.

⁴⁷Wallace C. Fotheringham, Perspectives on Persuasion (Boston: Allyn and Bacon, Inc., 1966), p.254.

⁴⁸Wayne C. Minnick, The Art of Persuasion (Boston: Houghton Mifflin Co., 1957), p.70.

Reid "การสื่อสารการพูด คือ ขบวนการอันไม่หยุดนิ่งและมีชีวิตจิตใจอย่างหนึ่งซึ่งผู้พูดบรรจุความหมายบางประการลงไปและผู้ฟังจับความหมายนั้น การบรรจุความหมายและการจับความหมายขึ้นอยู่กับอิทธิพลของทัศนคติ ทักษะ ความรู้ และความสนใจเป็นสำคัญ ขบวนการนี้บังคับให้ผู้พูดใช้ถ้อยคำเพื่อแทนความคิด และความรู้สึกของตน และจะต้องมีขึ้นภายในสภาพแวดล้อมอย่างหนึ่ง ซึ่งได้แก่ กาลเทศะ ตลอดจนสภาพแวดล้อมทางสังคมโดยทั่วไป"⁴⁹

Harnack และ Fest "การสื่อสารในที่นี้จะนิยามว่าเป็นขบวนการซึ่งคนเรามีปฏิกริยาต่อกันและกันเพื่อความมุ่งหมายที่จะทำให้เกิดการประสมกลมกลืนกันทั้งในระหว่างบุคคลด้วยกัน และภายในตัวบุคคลผู้นั้นเอง"⁵⁰

สวนิต ยมาภัย "ด้วยเหตุผลธรรมดา ๆ เมื่อคำนิเทศศาสตร์ ตรงกับพากย์อังกฤษว่า Communication Arts คำนิเทศ ก็น่าจะตรงกับคำ communication นั้นเอง และความจริงก็เป็นเช่นนั้น ในพจนานุกรมอังกฤษ-สันสกฤตของมินนิเออร์-วิลเลียมส์ได้บอกไว้ชัดเจนว่า นิเทศ เป็นคำสันสกฤตคำหนึ่งในบรรดาคำสันสกฤตอีกหลายคำ ซึ่งมีความหมายตรงกับคำอังกฤษว่า Communication...แม้คำ นิเทศ จะมีมูลรากมาจากคำสันสกฤต แต่คนไทยก็ได้ดัดแปลงให้สะดวกแก่การเปล่งเสียง และได้ใช้อยู่ในภาษาไทยมาเป็นเวลาช้านานแล้ว... ความหมายของคำ นิเทศ เท่าที่ใช้กันมาในภาษาไทย ก็หมายถึง การชี้แจง การแสดง การแจกแจง หรือการทำความแจ่มแจ้งให้ปรากฏขึ้น ซึ่งไม่ต่างไปจากความหมายเดิมในภาษาสันสกฤต เพียงแต่ว่ายังไม่ครอบคลุมกว้างขวางเท่ากับความหมายในภาษาเดิมเท่านั้น... พจนานุกรมสันสกฤต-ไทย อภิธาน ของนายร้อยเอกหลวงบวรบรรณรักษ์ (นิยม รักไทย) ซึ่งตีพิมพ์ตั้งแต่ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ให้ความหมายแรกของคำ นิเทศ ไว้ว่า

⁴⁹Ronald F. Reid, "The Process of Speech Communication," in Introduction to the Field of Speech, ed. Ronald F. Reid (Chicago: Scott, Foresman and Co., 1965), p.12.

⁵⁰R. Victor Harnack and Thorrell Fest, Group Discussion (New York: Appleton-Century-Crofts, 1964), p.399.

หมายถึง ความใกล้เคียง... เมื่อตรวจดูความหมายของคำ นิเทศ จากพจนานุกรมสันสกฤต-อังกฤษ ของ มัณนิเออร์-วิลเลียมส์ ปรากฏว่าได้ให้ความหมายไว้มากมายทีเดียว...นอกจากนี้ ยังได้ให้ความหมายไว้ในตอนท้ายว่า หมายถึง vicinity, proximity...หมายถึง ความใกล้เคียงหรือใกล้ชิดกัน ทั้งในทางนามธรรม คือ ความใกล้ชิดกันในแง่สัมพันธ์ภาพระหว่างมนุษย์กับในทางรูปธรรม คือใกล้ชิดในแง่ของสถานที่ก็ได้...ความหมายของคำ นิเทศ ซึ่งมุ่งชี้ถึง "ความใกล้ชิด" นี้ น่าสนใจมากในแง่ทฤษฎีนิเทศศาสตร์ เพราะเท่ากับได้ชี้แนะไว้ เป็นนัยสำคัญ ให้เราตระหนักถึงจุดหมายปลายทางที่แท้จริงของการสื่อสารของมนุษย์ทุกลักษณะ...ก็คือ ความใกล้ชิดกันระหว่างมนุษย์ผู้ที่สื่อสารกันนั่นเอง เป็นความใกล้ชิดทางความคิด หรือการเข้าถึงจิตใจซึ่งกันและกัน หลังจากที่เกิดความเข้าใจต่อกันอย่างแท้จริงแล้วนั่นเอง... อันคำ Communication นั้น ราชบัณฑิตยสถานได้บัญญัติศัพท์เทียบไว้นานแล้วให้ตรงกับคำว่า การสื่อสาร ซึ่งเป็นคำไทยเก่าแก่ เคยใช้กันมาหลายร้อยปีแล้ว คำ Communication นี้ นักวิชาการมากมายหลายคนในต่างประเทศต่างก็ได้ให้ความหมายไว้ต่าง ๆ กันไป...แต่เมื่อสรุปโดยรวมยอดแล้ว จะมีความหมายเป็น 2 แนวทางด้วยกันคือ (1) การสื่อสารของมนุษย์ เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในสังคมตามที่วัฒนธรรมของมนุษย์จะกำหนดให้เป็นไป แนวทางนี้เน้นความคิดรวบยอดอันสำคัญที่สุดว่า วัฒนธรรมกับการสื่อสารแยกจากกันไม่ออก และ (2) การสื่อสาร เป็นพฤติกรรมการใช้สัญลักษณ์และตีความสัญลักษณ์ที่ใช้ในขณะที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ทั้ง 2 แนวทางนี้ต่างก็ถือว่า การสื่อสารจะสัมฤทธิ์ผลหรือไม่สัมฤทธิ์ผลขึ้นอยู่กับ การรับรู้ความหมายร่วมกันระหว่างมนุษย์นั่นเอง..."⁵¹

⁵¹ สวนิต ยมาภัย, "นิเทศปริทัศน์" ปรากฏในการประชุมวิชาการเรื่อง วิวัฒนาการสื่อมวลชนไทยแสดงเมื่อวันที่ 19 ธันวาคม 2526 ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, วารสารนิเทศศาสตร์ 5 (สิงหาคม 2527): 2.

อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่คำนิยามเหล่านี้มีอยู่ร่วมกันก็คือ การสื่อสารของมนุษย์ตั้งอยู่บนหลักของความสัมพันธ์ (relationship)⁵² กล่าวคือ จะต้องมิใช่เกี่ยวข้องกับ 2 ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสาร อีกฝ่ายหนึ่งทำหน้าที่เป็นผู้รับสาร ซึ่งทั้งสองฝ่ายต้องมีความเกี่ยวพัน (สัมพันธ์) กัน กระบวนการสื่อสารจึงจะเกิดขึ้นได้ จากหลักความสัมพันธ์ดังกล่าว ประกอบกับ คำนิยามต่าง ๆ ของการสื่อสาร เราจึงพอสรุปได้ว่า "การสื่อสารคือ กระบวนการของการถ่ายทอดสาร (message) จากบุคคลฝ่ายหนึ่งซึ่งเรียกว่า ผู้ส่งสาร (source) ไปยังบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเรียกว่า ผู้รับสาร (receiver) โดยผ่านสื่อ (channel)"⁵³

1. แบบจำลองกระบวนการสื่อสาร (Models of Communication Process)

นักวิชาการหลายท่านทั้งที่เป็นนักนิเทศศาสตร์และมิใช่ นักนิเทศศาสตร์ (คำว่า "นิเทศศาสตร์" หมายถึง วิชาสื่อสารไปยังมวลชนโดยทางใดก็ตาม ไม่จำเพาะทางหนังสือพิมพ์ เช่น การสื่อสารทางการละครก็เข้าไปอยู่ในนิเทศศาสตร์ การสื่อสารมวลชนทางอื่นนอกจากทางหนังสือพิมพ์ เช่น ทางวิทยุ ทางโทรทัศน์ ก็เข้าไปอยู่ในนิเทศศาสตร์⁵⁴ หมายถึง ศาสตร์แห่งการสื่อสาร ซึ่งหมายความถึงการสื่อสารทุกรูปแบบของมนุษย์⁵⁵) ได้พยายามเสนอแบบจำลองกระบวนการสื่อสารของมนุษย์ไว้มากมาย จึงขอแนะนำเฉพาะแบบจำลองที่มักมีการอ้างถึงอยู่เสมอ ดังนี้

⁵²Wilbur Schramm, "Nature of Communication Between Humans," in The Process and Effects of Mass Communication, ed. Wilbur Schramm and Donald F. Roberts (Urbana, Illinois: University of Illinois Press, 1974), p.13.

⁵³ประมะ สตะเวทิน, หลักนิเทศศาสตร์, หน้า 14.

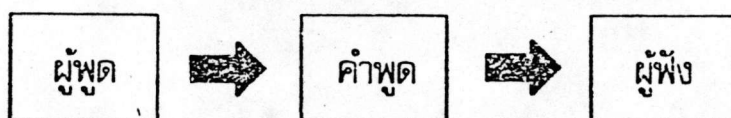
⁵⁴พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ อ้างถึงใน บำรุงสุข สิทธิอำไพ "โครงการจัดตั้งคณะนิเทศศาสตร์" หนังสือประจำปีของแผนกอิสระสื่อสารมวลชนและการประชาสัมพันธ์ พ.ศ.2515 (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2521), หน้า 5.

⁵⁵ประมะ สตะเวทิน, "นิเทศศาสตร์กับสังคม" (กรุงเทพมหานคร: คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 1 (อัครสำเนา).

1.1 แบบจำลองของแอริสโตเติล (The Aristotelian Model)

แอริสโตเติล (384-322 ปี ก่อนคริสตกาล) เป็นนักปราชญ์ชาวกรีก ได้วิเคราะห์กระบวนการการพูด เพื่อชักจูงใจว่ามีองค์ประกอบที่สำคัญคือ ผู้พูด (Speaker) คำพูด (speech) และผู้ฟัง (audience) เขียนเป็นแบบจำลองได้ดังนี้

รูปที่ 1 แบบจำลองของแอริสโตเติล

แอริสโตเติล อธิบายว่า การพูดจะมีประสิทธิภาพในการชักจูงมากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับ บุคลิกลักษณะของผู้พูด (character or ethos) ว่ามีความรู้ มีความน่าเชื่อถือ น่าเลื่อมใส น่าไว้วางใจเพียงใด ในขณะที่เดียวกันคำพูดก็มีความสำคัญด้วย กล่าวคือ เนื้อหาสาระของคำพูด ตลอดจนการเรียบเรียง และวิธีการพูด (content, arrangement and delivery) ก็มีผลต่อการชักจูงด้วย ในส่วนของผู้ฟังซึ่งเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากการพูดเป็นผู้ถูกชักจูงใจ จะเชื่อตามคำพูดของผู้พูดหรือไม่ขึ้นอยู่กับ อารมณ์ของผู้ฟัง (emotion)⁵⁶

แบบจำลองกระบวนการการพูดเพื่อชักจูงใจของแอริสโตเติลนี้ถือเป็นแบบจำลองคลาสสิก (classical model) ซึ่งแบบจำลองอื่น ๆ ในยุคหลังได้ยึดถือและมีลักษณะใกล้เคียงกับแบบจำลองของแอริสโตเติล แม้จะมีความสลับซับซ้อนกว่าแบบจำลองนี้ก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์ประกอบทั้ง 3 ประการ คือ ผู้พูด คำพูด และผู้ฟังนั้นปรากฏอยู่ในแบบจำลองยุคหลังทั้งสิ้น ในรูปของ ผู้ส่งสาร สาร และผู้รับสาร ตามลำดับ

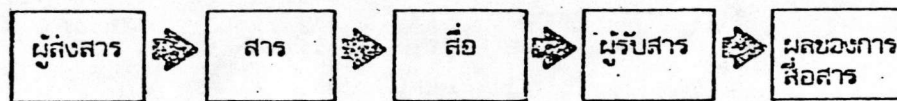
⁵⁶W. Rhys Roberts, "Rhetorica," p.14.

1.2 แบบจำลองของลาสเวลล์ (The Lasswell Model)

ปี ค.ศ.1948 แฮโรลด์ ลาสเวลล์ (Harold Lasswell)

นักรัฐศาสตร์ผู้สนใจศึกษาการสื่อสารจากการโฆษณาชวนเชื่อ (propaganda) ได้เสนอวิธีการวิเคราะห์กระบวนการสื่อสาร โดยการตอบคำถามต่อไปนี้ ใคร (Who) พูดอะไร (Says What) ผ่านสื่อใด (In Which Channel) กับใคร (To Whom) เกิดผลอย่างไร? (With What Effect?) ดังนั้นองค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารจึงประกอบด้วย ผู้ส่งสาร (ใคร) สาร (พูดอะไร) สื่อ (ผ่านสื่อใด) ผู้รับสาร (กับใคร) และผลของการสื่อสาร (เกิดผลอย่างไร) เขียนเป็นแบบจำลองได้ดังนี้

รูปที่ 2 แบบจำลองของลาสเวลล์

ทั้งนี้ เนื่องจากลาสเวลล์เห็นว่า การศึกษากระบวนการสื่อสารโดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Study) มักจะเน้นที่การตอบคำถามดังกล่าว คำถามใดคำถามหนึ่ง เช่น ผู้ที่ศึกษาเกี่ยวกับตัวผู้ส่งสาร (Communicator) ก็จะศึกษาถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นแรงคลใจ และกำหนดพฤติกรรมในการสื่อสารของผู้ส่งสาร การศึกษาหรือการวิจัยในลักษณะนี้เรียกว่า การวิเคราะห์ผู้ส่งสาร (Control analysis.) ผู้ที่ศึกษาเกี่ยวกับเนื้อหาสาระของสารก็มุ่งที่จะทำการวิเคราะห์สาร (content analysis) ส่วนผู้ที่มุ่งศึกษาเกี่ยวกับสื่อต่าง ๆ ก็ทำการวิเคราะห์สื่อ (media analysis) และผู้ที่มุ่งศึกษาเกี่ยวกับบุคคลที่รับสารจากสื่อก็จะทำการวิเคราะห์ผู้รับสาร (audience analysis) และผู้ที่ศึกษาเกี่ยวกับอิทธิพลของการสื่อสารที่มีต่อผู้รับสาร ก็ทำการวิเคราะห์อิทธิพลของการสื่อสาร (effect analysis)⁵⁷

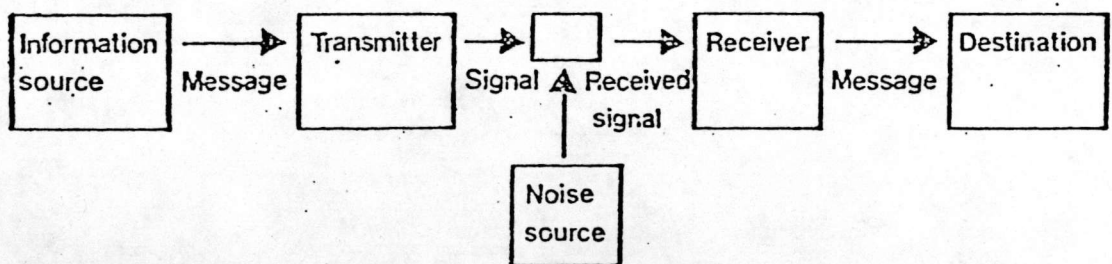
⁵⁷Harold D. Lasswell, "The Structure and Function of Communication in Society," The Communication of Ideas, ed. Lyman Bryson (New York: Harper and Row Publishers, 1948), pp.37-51.

1.3 แบบจำลองของแชนนอนและวีเวอร์ (The Shannon and Weaver Model)

ในปี ค.ศ.1949 คล็อด อี แชนนอน และ วอเรน วีเวอร์ (Claude E. Shannon and Warren Weaver) ได้เสนอแบบจำลองทฤษฎีข่าวสารหรือทฤษฎีสารสนเทศ (Information Theory Model) ซึ่งเป็นแบบจำลองอธิบายกระบวนการของการสื่อสารอิเล็กทรอนิกส์ (electronic communication) แชนนอน เป็นวิศวกรของบริษัท Bell Telephone มีหน้าที่ในการจัดระบบให้การพูดโทรศัพท์มีระบบเสียงที่ได้ยินชัดเจน สามารถรับข่าวสารได้ชัดเจน และวีเวอร์ได้นำเอาแนวความคิดของแชนนอนมาขยายต่อและประยุกต์ใช้กับการสื่อสารของมนุษย์

ตามความคิดของแชนนอนและวีเวอร์นั้น การสื่อสารจะมีประสิทธิภาพมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 6 ประการคือ ผู้พูด (information source) เครื่องส่ง (transmitter) สัญญาณ (signal) เครื่องรับ (receiver) ผู้ฟัง (destination) และเสียงรบกวน (noise source) แบบจำลองแสดงกระบวนการการสื่อสาร ของแชนนอนและวีเวอร์ มีลักษณะดังนี้

รูปที่ 3 แบบจำลองของแชนนอนและวีเวอร์

จากองค์ประกอบและแบบจำลองดังกล่าว ซึ่งเป็นแบบจำลองสำหรับการสื่อสารทางโทรศัพท์นั้น สามารถนำมาอธิบายพฤติกรรมของการสื่อสารของมนุษย์ได้ในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ ผู้พูด (information source) ก็คือ ผู้ส่งสาร เครื่องส่ง (transmitter) ก็คือ ผู้ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร สัญญาณ (signal) ก็คือสาร เครื่องรับ (receiver) ก็คือ ผู้ทำหน้าที่รับสารแล้วส่งต่อไปยังผู้รับสาร ผู้ฟัง (destination) ก็คือ ผู้รับสารที่เป็นเป้าหมายของผู้ส่งสาร ส่วนเสียงรบกวน (noise source) นั้น หมายถึง สิ่ง

รบกวนที่สอดแทรก หรือแข่งขันกับการสื่อสารนั้น (competing stimuli) ทำให้การสื่อสารนั้นขาดความชัดเจน และด้อยประสิทธิภาพ สิ่งรบกวนการสื่อสารนี้มี 2 ประเภท คือ สิ่งรบกวนทางกายภาพ (physical noise) ซึ่งหมายถึง สิ่งรบกวนที่เกิดขึ้นภายนอกตัวบุคคล เช่น เสียงดนตรี เสียงจ๊อกแจ๊กจ้อแจ เสียงรถยนต์ ฯลฯ สิ่งรบกวนอีกประเภทคือ สิ่งรบกวนทางใจ (psychological noise) หมายถึง ความคิด สภาพจิตใจ และอารมณ์ของบุคคลผู้ทำการสื่อสาร เช่น อารมณ์ไม่ดี หงุดหงิด ความวิตกกังวล ใจลอย เป็นต้น

นอกจากองค์ประกอบต่าง ๆ ของกระบวนการการสื่อสารแล้ว วีเวอร์ ยังชี้ให้เห็นถึงปัญหาของการสื่อสารซึ่งมีอยู่ 3 ประการคือ

1.3.1 ปัญหาด้านเทคนิค (Technical Problems) อันได้แก่ ปัญหาเรื่องความถูกต้องชัดเจนของสัญลักษณ์ (symbols) และสัญญาณ (signals) ที่ส่งจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร เช่น ความชัดเจนของตัวหนังสือ แสง เสียง ฯลฯ

1.3.2 ปัญหาด้านความหมาย (Semantic Problems) อันได้แก่ ปัญหาเรื่องความเข้าใจ ที่ไม่ตรงกันกับความหมาย ซึ่งผู้รับสารตีความหมายอย่างหนึ่ง ในขณะที่ผู้ส่งสารหมายความอีกอย่างหนึ่ง

1.3.3 ปัญหาด้านประสิทธิผล (Effectiveness Problems) คือปัญหาที่ว่า ผู้ส่งสารได้รับผลตามที่ปรารถนาหรือไม่⁵⁸

1.4 แบบจำลองของเวสเลย์และแมคลิน (The Westley and Mac Lean Model)⁵⁹

⁵⁸Claude E. Shannon and Warren Weaver, The Mathematical Theory of Communication (Urbana, Illinois: Univeristy of Illinois Press, 1949), pp.96-98.

⁵⁹Bruce H. Westley and Malcolm S. Mac Lean, Jr., "A Conceptual Model for Communication Research," Journalism Quarterly (Winter, 1957): 31-38.

บรูซ เวสเลย์ และ มาลคอม แมคลีน (Bruce Westly and Malcolm Mac Lean) สร้างแบบจำลองกระบวนการการสื่อสารที่สามารถใช้อธิบายได้ทั้งการสื่อสารระหว่างบุคคลแบบเห็นหน้ากัน (Face-to-face communication) และการสื่อสารมวลชน (Mass communication) และได้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างที่สำคัญ 2 ประการระหว่างการสื่อสารทั้ง 2 แบบนี้ ดังต่อไปนี้

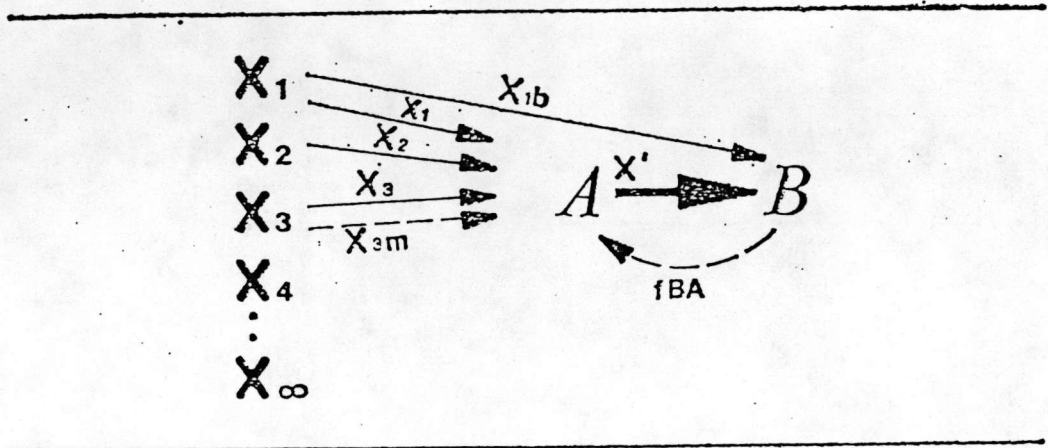
1.4.1 ในการสื่อสารระหว่างบุคคลแบบเห็นหน้ากันนั้น คู่สื่อสาร (ผู้ส่งสารและผู้รับสาร) สามารถที่จะรับรู้ความรู้สึกของฝ่ายตรงกันข้ามได้มากกว่าการสื่อสารมวลชน เพราะในการสื่อสารลักษณะนี้ สามารถใช้ประสาทสัมผัสความรู้สึกได้มากกว่า (more sense modalities) กล่าวคือ สามารถทั้งได้ยินเสียง (hearing) ได้เห็น (seeing) ตลอดจนจับต้องได้ (touching)

1.4.2 ในการสื่อสารระหว่างบุคคลแบบเห็นหน้ากันนั้น ทำให้คู่สื่อสารได้รับการสื่อสารตอบกลับทันทีทันใด (immediate feedback) กล่าวคือ สามารถทราบปฏิกิริยาและความรู้สึกของฝ่ายตรงข้ามได้รวดเร็ว ในขณะที่ในการสื่อสารมวลชนนั้น โอกาสที่คู่สื่อสารจะได้รับการตอบกลับ (feedback) น้อยกว่า หรือเป็นการสื่อสารตอบกลับที่ล่าช้า (delayed feedback)

องค์ประกอบในกระบวนการการสื่อสารตามแบบจำลองของ เวสเลย์ และ แมคลีน ประกอบด้วย 1. วัตถุและเหตุการณ์ (objects and events) 2. สาร (message) 3. ผู้ส่งสาร (source) 4. ผู้รับสาร (receiver) และ 5. การตอบกลับ (feedback)

แบบจำลองกระบวนการการสื่อสารของ เวสเลย์และแมคลีน แยกออกเป็น 2 แบบ คือ (ก) แบบจำลองการสื่อสารระหว่างบุคคลแบบเห็นหน้ากัน ซึ่งเขียนเป็นรูปแบบจำลองได้ดังนี้

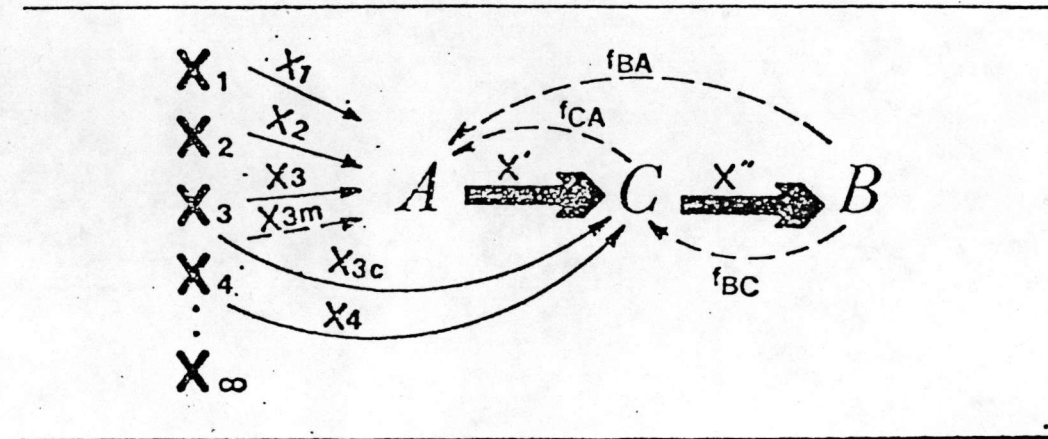
รูปที่ 4 แบบจำลองกระบวนการการสื่อสารระหว่างบุคคลของ เวส เลย์ และ แมค ลีน

ผู้ส่งสาร (A) ได้พบเห็นวัตถุหรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง (X_1) ในบรรดาสิ่งของและเหตุการณ์ทั้งหลายที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมของตน ($X_1, X_2, X_3, X_4, \dots, X_x$) เมื่อผู้ส่งสาร (A) ต้องการจะบอกเล่าเหตุการณ์นั้น (X_1) ให้ผู้รับสาร (B) ทราบ (ซึ่งผู้รับสารอาจจะทราบหรือไม่ทราบเหตุการณ์นั้น (X_{1b}) มาก่อน) ผู้ส่งสาร (A) จึงสร้างและส่งสารนั้น (X') ไปยังผู้รับสาร (B) เมื่อผู้รับสาร (B) ทราบ และมีความรู้สึกนึกคิดอย่างไร ก็สื่อสารกลับ (f_{BA}) ไปยังผู้ส่งสาร (A)

(ข) แบบจำลองกระบวนการการสื่อสารมวลชน เขียนเป็นแผนภาพได้ดังนี้

รูปที่ 5 แบบจำลองกระบวนการการสื่อสารมวลชนของ เวส เลย์ และ แมค ลีน

ในแบบจำลองแบบนี้ เวสเลย์และแมคลิน ได้เพิ่มองค์ประกอบอีกหนึ่งองค์ประกอบเข้าไปเรียกว่า Gatekeeper (C) ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวแทนของผู้รับสารในการคัดเลือกและถ่ายทอดข่าวสาร (สาร) จากสื่อมวลชนให้ผู้รับสารทราบ โดยปกติแล้วผู้ทำหน้าที่เป็น Gatekeeper ก็คือ ผู้นำความคิดเห็น (opinion leaders) ในสังคมและชุมชนทั้งหลายนั่นเอง

เวสเลย์และแมคลิน อธิบายแบบจำลองกระบวนการการสื่อสารมวลชนไว้ดังนี้ เมื่อผู้ส่งสารซึ่งได้แก่ สื่อมวลชน (A) ได้รับทราบเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง (X_1) ในบรรดาเหตุการณ์ทั้งหลายที่อยู่ในสิ่งแวดล้อม ($X_1, X_2, X_3, X_4, \dots, X_n$) ก็รายงานเป็นข่าว (X') ออกไป เมื่อผู้นำความคิดเห็น (C) ได้ทราบรายงานข่าว (X') จากสื่อมวลชน (A) ก็นำมาเล่า (X'') ให้ผู้รับสาร (B) ฟัง ในการเล่าให้ผู้รับสารฟังเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่ปรากฏในรายงานข่าวนั้น ผู้นำความคิดเห็น (C) ได้เลือกเล่า โดยอาศัยทั้งข่าวจากสื่อมวลชน (X') และสอดคล้องความรู้สึกนึกคิดตลอดจนประสบการณ์ของตน (X_3 C และ X_4) เข้าไปด้วย

ในกรณีของการสื่อสารมวลชนนี้ การสื่อสารกลับ (feedback) สามารถเกิดขึ้นได้ 3 ทาง ทางแรกคือ การสื่อสารกลับ (fBA) จากผู้รับสาร (B) โดยตรงไปยังสื่อมวลชน (A) ทางที่สองคือ การสื่อสารกลับ (fBC) จากผู้รับสาร (B) ไปยัง Gatekeeper หรือผู้นำความคิดเห็น (C) และทางที่สาม คือ การสื่อสารกลับ (fCA) จากผู้นำความคิดเห็น (C) ไปยังสื่อมวลชน (A)

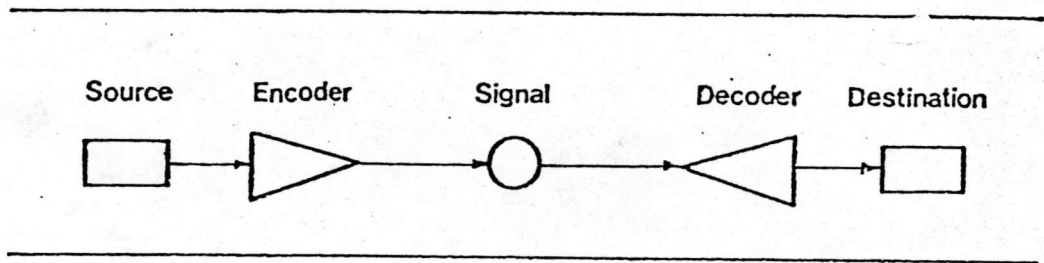
1.5 แบบจำลองของชแรมม์ (The Schramm Model)⁶⁰

Wilbur Schramm อธิบายกระบวนการการสื่อสารไว้ในรูปแบบจำลอง 4 แบบด้วยกัน โดยเรียงลำดับดังต่อไปนี้

⁶⁰Wilbur Schramm, "How Communication Works," pp.3-10.

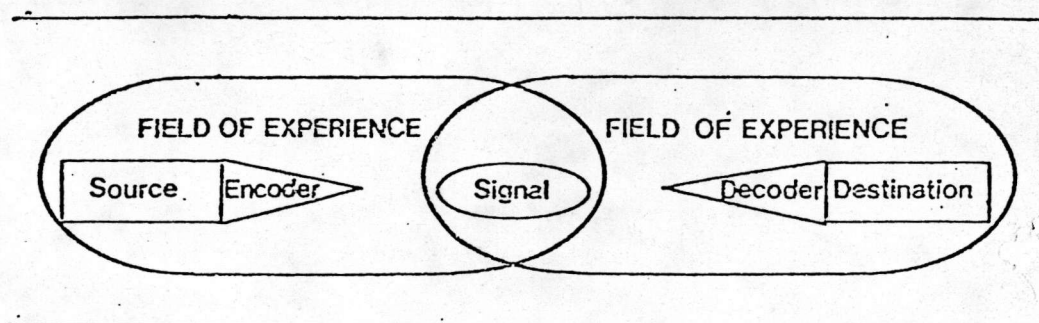
1.5.1 ในแบบจำลองที่ 1 นั้น การสื่อสารประกอบด้วย องค์ประกอบต่อไปนี้ ผู้ส่งสาร (source) ผู้เข้ารหัส (encoder) สัญญาณ (signal) ผู้ถอดรหัส (decoder) และผู้รับสาร (destination) ในการสื่อสารระหว่างบุคคล (interpersonal communication) ผู้ส่งสาร (source) กับผู้เข้ารหัส (encoder) สามารถรวมอยู่ในตัวคน ๆ เดียวได้ ในขณะที่เดียวกัน ผู้ถอดรหัส (decoder) กับผู้รับสาร (destination) ก็สามารถรวมอยู่ในตัวคนอีกคนหนึ่งได้เช่นกัน ส่วนสัญญาณ (signal) นั้น ก็คือ ภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร

รูปที่ 6 แบบจำลองกระบวนการการสื่อสารแบบที่ 1 ของชแรมม์

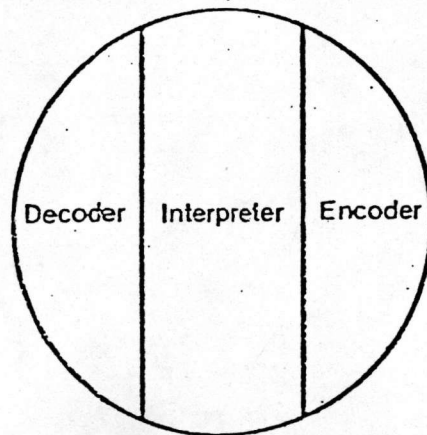
1.5.2 แบบจำลองแบบที่ 2 อธิบายต่อไปว่า ในการสื่อสารระหว่างบุคคล 2 คนนั้น ผู้ส่งสาร (source) จะสามารถเข้ารหัส (encode) เพื่อที่จะทำการส่งสารได้เท่าที่ประสบการณ์ (experience) ที่ตนเองมีเท่านั้น ในทำนองเดียวกัน ผู้รับสาร (destination) ก็สามารถถอดรหัส (decode) เพื่อที่จะทำความเข้าใจกับสารที่ได้รับเท่าที่ประสบการณ์ (experience) ที่ตนเองมีอยู่เท่านั้นเช่นกัน วงรีสองวงที่ล้อมรอบผู้ส่งสารและผู้รับสาร แสดงถึง ขอบเขตของประสบการณ์ (field of experience) ของแต่ละฝ่าย หากทั้งสองฝ่ายมี ขอบเขตของประสบการณ์ร่วมกัน (common field of experience) มาก การสื่อสารก็สะดวก ในทางตรงกันข้ามหากทั้งสองฝ่ายไม่มีขอบเขตของประสบการณ์ร่วมกันเลย การสื่อสารก็จะเกิดขึ้นไม่ได้

รูปที่ 7 แบบจำลองกระบวนการการสื่อสารแบบที่ 2 ของชแรมม์

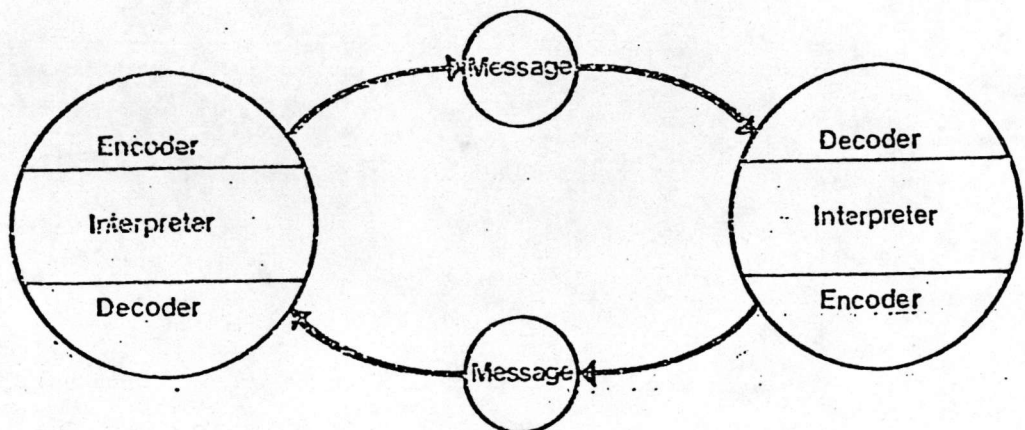
1.5.3 แบบจำลองแบบที่ 3 ชแรมม์ อธิบายเพิ่มเติมตามแบบจำลองนี้ว่า ในกระบวนการการสื่อสารนั้น บุคคลแต่ละคนเป็นทั้งผู้เข้ารหัส (encoder) และผู้ถอดรหัส (decoder) แต่ละคนสามารถทำได้ทั้งส่งสารและรับสาร นอกจากนั้นแต่ละคนยังทำหน้าที่เป็นผู้ตีความหมาย (interpreter) ด้วย กล่าวคือ เมื่อเราถอดรหัส (decode) เราก็ตีความรหัส (interpret) แล้วเข้ารหัส (encode) ต่อไป

รูปที่ 8 แบบจำลองกระบวนการการสื่อสารแบบที่ 3 ของชแรมม์

1.5.4 ในแบบจำลองแบบที่ 4 ชแรมม์ได้เพิ่มองค์ประกอบในกระบวนการการสื่อสารอีก 2 องค์ประกอบ คือ การสื่อสารกลับ (feedback) และ สื่อ (channel) แบบจำลองแบบนี้จึงมีลักษณะดังนี้

รูปที่ 9 แบบจำลองกระบวนการการสื่อสารแบบที่ 4 ของชแรมม์

ชแรมม์ ยกตัวอย่างในการอธิบายการสื่อสารระหว่างบุคคล 2 คนว่า ในการสื่อสารระหว่างคน 2 คนนั้น มีการสื่อสารโต้ตอบกันกลับไปกลับมา กระบวนการตอบกลับ (return process) นี้เรียกว่า การสื่อสารกลับ (feedback)

ในการสื่อสารนั้นจะต้องอาศัยสื่อ (channel) ในการส่งสาร เราสามารถใช้สื่อในการสื่อสารได้พร้อม ๆ กันหลายสื่อในเวลาเดียวกัน สารแต่ละสารที่ถูกถ่ายทอดผ่านสื่อแต่ละสื่อในเวลาเดียวกัน สามารถให้ความหมายแก่ผู้รับสารได้ทั้งนั้น เช่น ในขณะที่เราพูด (คลื่นเสียงและอากาศเป็นสื่อ) เราแสดงกริยาอาการ (แสงเป็นสื่อ) ประกอบการพูดด้วยสารที่ส่งผ่านสื่อทั้งสองชนิดนี้มีความหมายสำหรับผู้ฟังทั้งสิ้น

ชแรมม์ สรุปว่า แบบจำลองกระบวนการการสื่อสารตามที่ได้เสนอมานี้ใช้อธิบายได้ทั้งการสื่อสารมวลชน การสื่อสารในกลุ่ม และการสื่อสารระหว่างคน 2 คน

จะเห็นได้ว่า จากแบบจำลองแบบที่ 4 ชแรมม์เสนอแบบจำลองกระบวนการสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication Process) โดยมีการสื่อสารกลับ (feedback) แสดงลักษณะการสื่อสารทางที่สอง

1.6 แบบจำลองของเบอร์โล (The Berlo Model)

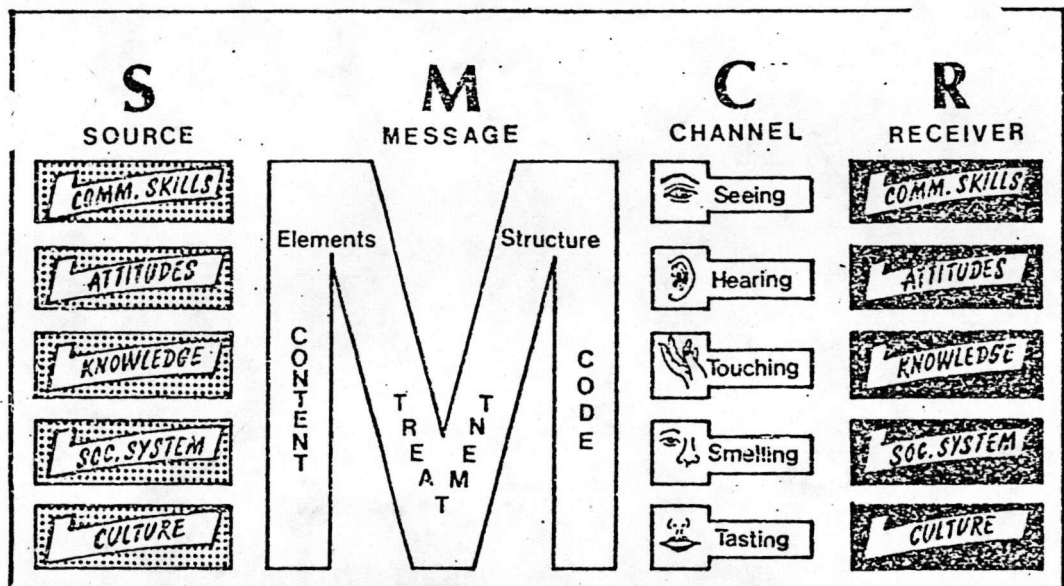
ปี ค.ศ. 1960 เดวิด เค เบอร์โล (David K. Berlo) เขียนหนังสือชื่อ *The Process of Communication*⁶¹ อธิบายถึงแบบจำลองกระบวนการการสื่อสารว่า ในการสื่อสารนั้นมีองค์ประกอบอยู่ 6 ประการคือ

- 1.6.1 ผู้ส่งสาร (communication Source)
- 1.6.2 ผู้เข้ารหัส (encoder)
- 1.6.3 สาร (message)
- 1.6.4 สื่อ (channel)
- 1.6.5 ผู้ถอดรหัส (decoder)
- 1.6.6 ผู้รับสาร (communication receiver)

⁶¹David K. Berlo, *The Process of Communication*, pp.30-72.

เบอร์โลเห็นว่าเป็นกรณีของการสื่อสารระหว่างบุคคล 2 คนนั้น ผู้ทำหน้าที่ส่งสารและผู้ทำหน้าที่เข้ารหัสสามารถเป็นคน ๑ เดียวกันได้รวมเรียกว่า ผู้ส่งสาร (source) ในทำนองเดียวกันผู้ทำหน้าที่ในการถอดรหัส และผู้ทำหน้าที่ในการรับสารก็สามารถเป็นคน ๑ เดียวกันได้เช่นกัน รวมเรียกว่า ผู้รับสาร (receiver) ดังนั้นองค์ประกอบที่สำคัญในกระบวนการการสื่อสารตามแนวคิดของเบอร์โลจึงสามารถสรุปเหลือเพียง 4 องค์ประกอบ คือ ผู้ส่งสาร (source) สาร (message) สื่อ (channel) และผู้รับสาร (receiver) ทำให้แบบจำลองกระบวนการการสื่อสารของเบอร์โลเป็นที่รู้จักกันดีในนามของ SMCR Model ซึ่งย่อมาจาก Source, Message, Channel และ Receiver เขียนเป็นรูปแบบจำลองได้ดังนี้

รูปที่ 10 แบบจำลองกระบวนการการสื่อสารของเบอร์โล

A MODEL OF THE INGREDIENTS IN COMMUNICATION

การสื่อสารจะมีประสิทธิผลมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 4 ประการดังกล่าวว่า มีประสิทธิภาพเพียงใด และประสิทธิภาพขององค์ประกอบแต่ละประการ ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่อไปนี้

1.6.1 ผู้ส่งสาร ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่อไปนี้

- ก. ทักษะในการสื่อสาร (communication skills)
- ข. ทศนคติ (attitude)

- ค. ความรู้ (knowledge)
- ง. ระบบสังคม (social system)
- จ. วัฒนธรรม (culture)

1.6.2 สาร ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่อไปนี้

- ก. รหัส (code)
- ข. เนื้อหา (content)
- ค. การจัดเสนอ (treatment)

ทั้งรหัส เนื้อหา และการจัดเสนอสารนั้น ประกอบด้วย ส่วนประกอบ (elements) และโครงสร้าง (structure)

1.6.3 สื่อ เบอร์ไล เห็นว่า สื่อมีความหมาย 3 ประการ คือ 1. หมายถึง การเข้ารหัสและการถอดรหัส (mode of encoding and decoding) 2. หมายความว่า สิ่งที่น่าสาร (message-vehicle) เช่น คลื่นแสง คลื่นเสียง วิทยุ โทรเลข โทรศัพท์ หนังสือพิมพ์ เป็นต้น 3. หมายถึง พาหนะของสิ่งที่น่าสาร เช่น อากาศ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เบอร์ไล เห็นว่า สื่อในความหมายที่ 2 และ 3 นั้นเป็นเรื่องทางเทคนิค เป็นเรื่องของวิศวกร และนักวิทยาศาสตร์ ในกระบวนการการสื่อสารของมนุษย์ สื่อตามความหมายของเบอร์ไล คือ ช่องทางที่จะนำสารไปสู่ประสาทสัมผัส (Sense mechanisms) หรือ การถอดรหัสของผู้รับสาร ซึ่งได้แก่ การเห็น (seeing) การได้ยิน (hearing) การสัมผัส (touching) การได้กลิ่น (smelling) และการลิ้มรส (tasting)

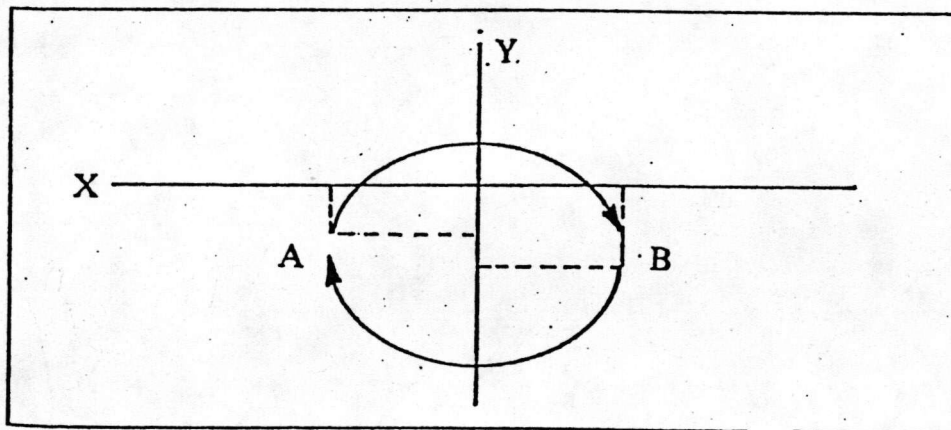
1.6.4 ผู้รับสาร มีปัจจัยดังนี้

- ก. ทักษะในการสื่อสาร (communication skills)
- ข. ทศนคติ (attitude)
- ค. ความรู้ (knowledge)
- ง. ระบบสังคม (social system)
- จ. วัฒนธรรม (culture)

1.7 แบบจำลองการสื่อสารเชิงลู่เข้าของกินเซด (The Convergence Model of Communication)^{62,63}

จากรูปที่ 11 แสดงตำแหน่งของบุคคล 2 คน คือ A และ B บนมิติ X กับมิติ Y โดยถือเป็นตำแหน่งเชิงเปรียบเทียบที่บุคคลทั้งสองมีคําปัญหาใดปัญหาหนึ่งโดยเฉพาะ จากแผนภาพแสดงให้เห็นหนึ่งรอบของการสื่อสารกลับ (feedback) Kincaid เห็นว่าในการสื่อสารกลับนั้น จะประเ็นผลกระทบจากสารสนเทศอย่างถูกต้องได้ ค้องทราบการเปลี่ยนแปลงทิศทาง ความเร็ว และความเร่ง ของตำแหน่ง A และ B หลังรับสารสนเทศ ตามรูปที่ 12 และ 13

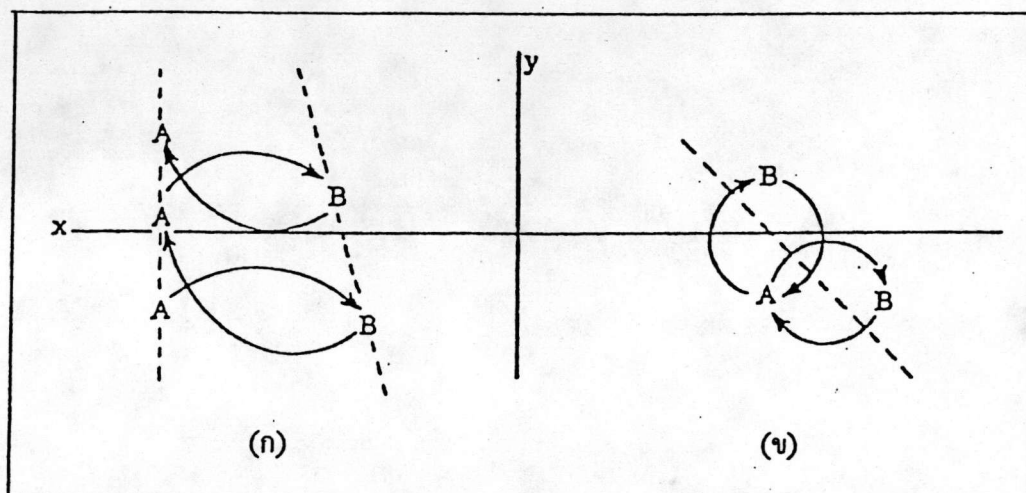
รูปที่ 11 การสื่อสารระหว่างบุคคล 2 คน

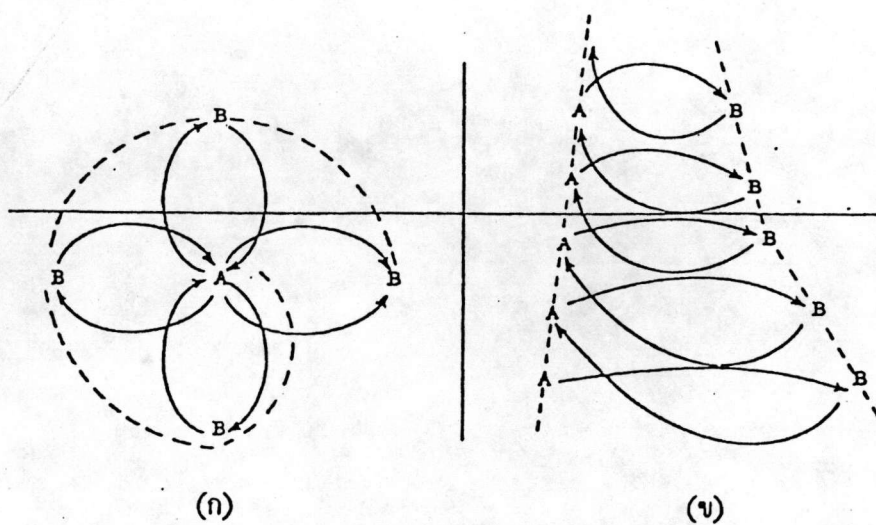
⁶²ศิริชัย ศิริกายะ และ จําณง วิบูลย์ศรี, "แบบจำลองการสื่อสารเชิงลู่เข้าของกินเซด" วารสารนิเทศศาสตร์ 4(ตุลาคม 2526): 47-74.

⁶³D. Lawrence Kincaid, "The Convergence Model of Communication," (Honolulu:East-West Communication Institute, 1979), Paper No.18.

รูปที่ 12 การสื่อสารกลับสองรอบที่กำหนดทิศทางและความเร็ว

รูปที่ 13 การสื่อสารกลับสามรอบที่กำหนดทิศทางและความเร็ว และการสื่อสารกลับ
สี่รอบที่กำหนดความเร็ว

เมื่อเผชิญสภาวะเกิดกระบวนการการสื่อสารกลับที่มีประสิทธิภาพมากกว่าหนึ่งรอบจะสามารถอธิบายข้อผิดพลาดต่าง ๆ ได้อย่างต่อเนื่องกัน รวมทั้งสามารถที่จะทราบแนวทางแก้ไขข้อผิดพลาดที่เกิดขึ้นให้บรรลุเป้าหมายได้อย่างเหมาะสมด้วย⁶⁴ กระบวนการการสื่อสารกลับที่มีประสิทธิภาพจะก่อให้เกิด "การลู่เข้า" (Convergence) เมื่อกระบวนการการสื่อสารกลับไม่เพียงพอ ความผิดพลาดก็จะเพิ่มมากขึ้น เครือข่ายก็จำเป็นจะต้องปรับหรือต้องขยายให้ครอบคลุมข้อผิดพลาดเหล่านี้ด้วย ซึ่งในที่สุดจะนำไปสู่สภาวะการล้มเหลว (Breakdown)⁶⁵ ในการสื่อสาร ดังนั้นกระบวนการการสื่อสารกลับที่ไม่มีประสิทธิภาพจะก่อให้เกิด "การลู่ออก" (Divergence)

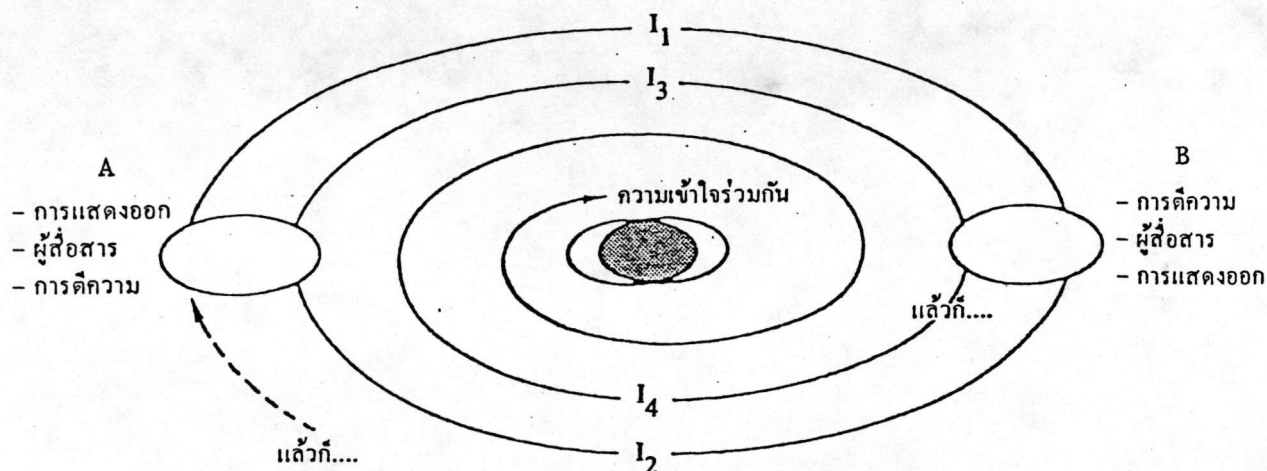
Kincaid กำหนดความหมายของ "การสื่อสารกลับ" (feedback) ว่าหมายถึง "เครื่องรอบของการแลกเปลี่ยนสารสนเทศเท่านั้น" Kincaid เห็นว่า ก่อนหน้านี้นักวิชาการทางการสื่อสารพยายามนิยามการสื่อสารให้เป็น "กระบวนการพลวัต" (Dynamic) แต่ขาดภาษาหรือถ้อยคำในการอธิบายกระบวนการดังกล่าว Kincaid เห็นว่า คำว่า "การลู่เข้า" ซึ่งหมายถึง การเคลื่อนที่เข้าหาจุด ๆ เดียวกัน โดยมีจุดสนใจหรือจุดเน้นเฉพาะร่วมกัน และคำว่า "การลู่ออก" ซึ่งหมายถึง การเคลื่อนที่แยกออกจากกัน เป็นคำที่สื่อความหมายและสามารถอธิบายกระบวนการการสื่อสารพลวัตดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

Kincaid สรุปจุดมุ่งหมายพื้นฐานของการสื่อสารของมนุษย์ไว้ว่า เพื่อกำหนดความหมายและความเข้าใจสภาพความเป็นจริงตามธรรมชาติ (Reality) เพื่อที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการกำหนดหรือเลือกจุดมุ่งหมายอื่นได้ ดังนั้น ความเข้าใจในสภาพเป็นจริงและความเข้าใจร่วมกัน จึงเป็นพื้นฐานของกระบวนการการสื่อสารในตัวของมันเอง การบรรลุถึงจุดมุ่งหมายอื่น ๆ ย่อมขึ้นอยู่กับความเข้าใจทั้งสองประการเป็นหลัก

⁶⁴K.W. Deusch, "Toward a Cybernetic Model of Man and Society," in Modern Systems Research for the Behavioral Scientist, ed. Walter Buckley (Chicago: Aldine, 1968), pp.387-400.

⁶⁵Ibid.

รูปที่ 14 แบบจำลองกระบวนการสื่อสารเชิงลู่เข้าของ คิน เชค

จากรูปที่ 14 แสดงถึง แบบจำลองของการสื่อสารที่สะท้อนให้เห็นธรรมชาติของการลู่เข้าที่ทำให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน รวมทั้งลักษณะของการแลกเปลี่ยนสารสนเทศในแต่ละรอบ

กระบวนการสื่อสารในแต่ละรอบมักจะเริ่มต้นด้วย คำว่า "แล้วก็..." เพื่อเตือนให้ทราบว่าได้มีบางสิ่งบางอย่างเกิดขึ้นแล้ว ก่อนที่จะได้เริ่มต้นสังเกตกระบวนการนี้ ผู้สื่อสาร A อาจจะพิจารณาหรือไม่พิจารณาเหตุการณ์ที่ผ่านมาแล้วในอดีตก็ได้ ก่อนที่จะรับและตีความสารสนเทศครั้งแรก (I₁) จากผู้สื่อสาร B ผู้สื่อสาร B ต้องรับรู้และตีความสารสนเทศครั้งแรก ซึ่ง A ถ่ายทอดออกมาจากความคิดของเขา ในทำนองกลับกัน ผู้สื่อสาร B ก็ตอบสนองโดยการสร้างสารสนเทศขึ้นใหม่ (I₂) เพื่อเป็นส่วนร่วมกับผู้สื่อสาร A ผู้สื่อสาร A ตีความสารสนเทศใหม่นี้ แล้วถ่ายทอดออกมาเป็นความคิดของเขาอีกครั้งหนึ่ง (I₃) ภายใต้วงวนเวียนนี้ ต่อจากนั้น ผู้สื่อสาร B ก็จะตีความสารสนเทศที่กล่าวมานี้ และกระบวนการเช่นนี้ก็จะได้ดำเนินไปเรื่อย ๆ (I₄...n) จนกระทั่งผู้สื่อสารแต่ละคนหรือทั้งสองคน พอใจและบรรลุความเข้าใจร่วมกันในแต่ละหัวข้อหรือแต่ละเป้าหมายที่กำหนดขึ้น ผู้สื่อสารแต่ละคนตีความสารสนเทศ

ของตนเองเพื่อให้เกิดความเข้าใจ และเพื่อที่จะปรับปรุงวิธีการแสดงออกของตนด้วย ดังนั้น จึงไม่มีทวิภาค "ถึง" และ "จาก" ในแต่ละหน่วยของสารสนเทศ เพราะสารสนเทศเป็นสิ่งที่ ผู้สื่อสารทั้งสองฝ่ายร่วมกันกำหนดขึ้น

1.8 สรุปรูป กระบวนการการสื่อสารประกอบด้วยองค์ประกอบใหญ่ ๆ 6 ประการคือ ผู้ส่งสาร (source) สาร (message) สื่อหรือช่องสาร (channel) ผู้รับสาร (destination) ผลที่เกิดจากการสื่อสาร (effect) และการตอบกลับ (feedback) ซึ่งโดยปกติแล้ว จะเป็นการสื่อสารสองทางเสมอ (Two-way communication) และผู้รับสาร กับ ผู้ส่งสาร จะสลับหน้าที่กันไป จนกว่าจะบรรลุเป้าหมายที่กำหนด (หรือบรรลุผลของการสื่อสาร) ซึ่งทิศทาง ความเร็ว และความแรงของการบรรลุเป้าหมายนั้นขึ้นอยู่กับประสบการณ์หรือกรอบอ้างอิง (field of experience or frame of reference) ของทั้งสองฝ่ายในเรื่องหรือหัวข้อที่ทำการสื่อสารครั้งนั้น ๆ ทั้งผู้รับสารและผู้ส่งสารจะเป็นผู้เข้ารหัส (encode) ตีความหมาย (interpret) และถอดรหัส (decode) เมื่อต้องทำการสื่อสารหรือต้องสื่อสารกลับ ซึ่งจะเห็นได้ว่าการสื่อสารจะมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากน้อยเพียงใด จึงขึ้นกับปัจจัยในแต่ละองค์ประกอบว่ามี "ส่วนร่วม" กันมากน้อยแค่ไหน

ดังนั้น ไม่ว่าแบบจำลองการสื่อสารจะเป็นเชิงเส้นตรง หรือพลวัตก็ตาม จะต้องมียุทธศาสตร์หลัก ๆ ดังกล่าว และต้องอาศัย "ส่วนร่วม" กันเป็นตัวกำหนดประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการสื่อสาร รายละเอียดในแต่ละองค์ประกอบเป็นส่วนปลีกย่อยที่จะทำให้เข้าใจกระบวนการการสื่อสารเท่านั้น แต่ตัว "กระบวนการการสื่อสาร" นั้นยังคงเหมือนกันตลอดทุกแบบจำลอง เหมือนการถ่ายรูปสิ่งมีชีวิต ที่เราสามารถเก็บภาพสิ่งนั้นได้ในขณะนั้น แต่ในความเป็นจริงแล้วสิ่งมีชีวิตนั้น "เปลี่ยนแปลง" อยู่ตลอดเวลา"

ศักยภาพของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศ

ดังได้กล่าวไว้แล้ว ในบทที่ 1 ว่า การสื่อสารเข้ามามีส่วนในการพัฒนาประเทศก็เพราะแนวความคิดเดิมในเรื่องการพัฒนาที่ว่า การพัฒนาเป็นเรื่องของเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียวนั้นใช้ไม่ได้ผล ด้วยเหตุนี้เอง ทำให้นักวิชาการด้านการพัฒนามองหาปัจจัยอื่นที่ไม่ใช่ปัจจัยทางเศรษฐกิจ

ที่จะมีบทบาทเป็นจุดก่อหรือจุดเริ่มต้นในกระบวนการพัฒนาและการสื่อสารก็เป็นปัจจัยใหม่ที่สำคัญ ยิ่งปัจจัยหนึ่งตามแนวความคิดใหม่ดังกล่าว

นักวิชาการด้านการสื่อสารและการพัฒนาเริ่มให้ความสำคัญกับการสื่อสารในฐานะเป็นปัจจัยในการพัฒนาประเทศเมื่อไม่นานมานี้เอง โดยนักวิชาการส่วนมากมีความเห็นว่า สื่อมวลชนมีลักษณะทั่วไปซึ่งเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาประเทศดังนี้⁶⁶

1. ความกว้างไกลเข้าถึงพื้นที่ทุกแห่งในประเทศได้
2. ความรวดเร็วที่สื่อมวลชนสามารถถ่ายทอดข่าวสารถึงประชาชนทั่วประเทศ
3. ความสามารถในการควบคุมความถูกต้องของข่าวสารและตรงกับวัตถุประสงค์ในการสื่อสาร
4. ความมีประสิทธิภาพของสื่อมวลชนในการให้ความรู้ ซึ่งจะก่อให้เกิดการพัฒนา

ลักษณะของการสื่อสารมวลชนดังกล่าวทำให้เชื่อกันว่า สื่อมวลชนมีอิทธิพลมากในกระบวนการพัฒนาประเทศ อิทธิพลของสื่อมวลชนจึง เป็นสิ่งที่ยอมรับชนิดทักทักกันเอง ในหมู่นักวิชาการมากกว่าที่จะต้องนำมาวิเคราะห์ศึกษากันให้ละเอียด นักวิชาการด้านการสื่อสารและการพัฒนาบางท่านที่สนใจบทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศ มักกล่าวถึงบทบาทของมันจนเกินความจริง เช่น สื่อมวลชนสามารถสร้างผลจากการสาธิต (demonstration effect) สามารถจุดไฟปรารถนาการพัฒนาขึ้นในจิตใจประชาชน (psychic spark to modernization) เป็นต้น ซึ่งหมายความว่า สื่อมวลชนสามารถเพิ่มหรือเปลี่ยนความปรารถนาในจิตใจของประชาชนในเขตด้อยพัฒนา ซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของขนบธรรมเนียมประเพณีแบบเก่า จากความปรารถนาอย่างหนึ่งไปเป็นอีกอย่างหนึ่งได้ โดยเพียงแต่ให้ประชาชนเหล่านั้นได้อ่าน ได้เห็น หรือได้ยินจากสื่อมวลชน พวกเขา ก็จะเริ่มต้นต้องการใช้สินค้าใหม่และดำเนินตามแนวทางวิถีชีวิตใหม่ ซึ่งความต้องการใหม่เหล่านี้จะกลายเป็นวัตถุประสงค์ใหม่ ที่จะล่อใจหรือกระตุ้นให้เกิดการพัฒนา นักวิชาการด้านการสื่อสารและการพัฒนาอื่น ๆ อาจไม่เห็นด้วยกับแนวความคิดนี้ แต่ก็มักสรุปในทำนองเดียวกันกับผู้ที่เชื่อมั่นในอิทธิพลของสื่อมวลชนว่า สื่อมวลชนมีอิทธิพลโดยตรงและโดยอ้อมต่อความต้องการของประชาชนซึ่งจะส่งผลนำไปสู่การพัฒนา

⁶⁶ F.W. Frey, The Mass Media and Rural Development in Turkey, pp.10-18.

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาจะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงจากภายในตัวคน ดังที่ Millikan และ Blackmer กล่าวว่า "สิ่งจำเป็นที่สุดสำหรับการเปลี่ยนแปลงในแต่ละสังคม คือ การที่ประชาชนต้องเปลี่ยนแปลงตัวเอง"⁶⁷ Millikan ยังชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคนิคทั้งหมดที่เกิดขึ้นในประเทศด้อยพัฒนาในระยะยี่สิบกว่าปีที่ผ่านมานี้ ที่เป็นพื้นฐานและมีผลมากที่สุดต่อสังคมมนุษย์ก็คือ การเปลี่ยนแปลงด้านการสื่อสาร⁶⁸

การปฏิวัติที่แผ่ขยายไปอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน ทั้งในด้าน เศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ในประเทศด้อยพัฒนานั้น มีจุดเริ่มต้นมาจากการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงในความคิดของคนทั่ว ๆ ไป เกี่ยวกับธรรมชาติและโลกที่เขาอยู่ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เกิดขึ้นได้ก็เพราะความก้าวหน้าของการสื่อสารมวลชนและการขนส่งสมัยใหม่⁶⁹ กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า การระดมทรัพยากรมนุษย์อาจมีความสำคัญต่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาของประเทศด้อยพัฒนา มากยิ่งกว่าการขุดทรัพยากรธรรมชาติออกมาใช้หรือการสร้างโรงงานอุตสาหกรรมใหม่เสียอีก เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นภารกิจที่ยุ่ยากกว่าการก่อสร้างทางด้านวัตถุของสังคมอุตสาหกรรมใหม่เป็นอย่างมาก การระดมทรัพยากรมนุษย์เพื่อบรรลุเป้าหมายในการพัฒนานั้น ส่วนหนึ่งเป็นสิ่งที่ต้องกระทำโดยอาศัยการสื่อสาร ที่ใดที่มีความจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่นั่นก็จำเป็นต้องมีการสื่อสารระหว่างบุคคลที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้าง ๆ ในระบบสังคม การสื่อสารมักถูกมองในฐานะเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

นักวิชาการและนักปฏิบัติด้านการสื่อสารที่สนใจบทบาทของสื่อมวลชนในการระดมทรัพยากรมนุษย์นั้น มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นทุกที นักวิชาการและนักปฏิบัติเหล่านี้ ได้ทุ่มเทสติปัญญาและความพยายามของคน เพื่อจูงใจให้ประชาชนยอมรับว่าการสื่อสารมีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งในกระบวนการพัฒนาประเทศ

⁶⁷M.F. Millikan and L.M. Blackmer quoted in W. Schramm, Mass Media and National Development, pp.26-27.

⁶⁸M.F. Millikan, "The Most Fundamental Technological Change," p.3.

⁶⁹Ibid.

การที่ผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาเชื่อว่า การพัฒนาด้านการสื่อสารเป็นสิ่งสำคัญยิ่งสำหรับการพัฒนาประเทศ ก็เพราะเชื่อว่า สื่อมวลชนมีอิทธิพลในการจูงใจประชาชนในประเทศค่อยพัฒนาให้ละทิ้งวิถีชีวิตและความคิดตามแบบประเพณีโบราณ และหันมายอมรับวิถีชีวิตแบบใหม่ที่ทันสมัยซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่ดีกว่าแบบเก่า กล่าวอีกนัยหนึ่งผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาเชื่อว่า สื่อมวลชนสามารถเปลี่ยนแปลงแบบแผนของทัศนคติ ความเชื่อ และพฤติกรรมของประชาชนที่มีลักษณะล้าหลังตามแบบประเพณีโบราณ มาเป็นแบบแผนของทัศนคติ ความเชื่อ และพฤติกรรมใหม่ที่ทันสมัย

อย่างไรก็ตามก็มีการขัดแย้งกันอย่างมากระหว่างประเภทและระดับของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่ผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาอ้างว่า สื่อมวลชนสามารถทำให้เกิดขึ้นได้ในประเทศค่อยพัฒนา กับหลักฐานที่เราทราบเกี่ยวกับอิทธิพลในการจูงใจของสื่อมวลชนจาก (ก) การวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชน และ (ข) การวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวสารของผู้อ้างของผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาเป็นการมองอิทธิพลของสื่อมวลชนในแง่ดีอย่างมาก จนอาจเรียกว่ามากเกินไปเพราะการมองนั้นมักสวนทางกับผลการวิจัยส่วนใหญ่ที่เป็นที่ยอมรับกันในปัจจุบัน

การวิจัยอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับผลหรือประสิทธิภาพของเนื้อหาในสื่อมวลชนเพื่อจูงใจประชาชนนั้นได้เริ่มกระทำกันตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา การวิจัยเรื่องนี้รวมถึงการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ความเชื่อ พฤติกรรมการก่อหรือสร้างความเห็นใหม่ เราจะรวมเรียกการวิจัยแบบนี้ว่า "การวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชน"

ในต้นศตวรรษนี้การวิจัยอีกสาขาวิชาหนึ่งได้เริ่มพัฒนาจนเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว การวิจัยในสาขานี้เน้นความสนใจไปที่กระบวนการการเผยแพร่ข่าวสาร โดยพยายามวิเคราะห์เงื่อนไขหรือสถานการณ์ที่ทำให้เกิดการยอมรับความคิดใหม่ สิ่งใหม่ หรือวิธีปฏิบัติใหม่ นอกจากนี้ยังศึกษาบทบาทของสื่อมวลชนและสื่อระหว่างบุคคลในกระบวนการเผยแพร่ข่าวสารด้วย เราจะเรียกการวิจัยในสาขานี้ว่า "การวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวสาร"

ผลจากการวิจัยในสองสาขาวิชานี้ประกอบกันขึ้นเป็นหลักฐานส่วนใหญ่ที่ทำให้ทราบถึงผลหรือประสิทธิภาพของเนื้อหาในสื่อมวลชนที่มีต่อประชาชนผู้รับสาร ตลอดทั้งประเภทและปริมาณของการเปลี่ยนแปลงด้านทัศนคติและพฤติกรรมที่คาดว่าจะเกิดขึ้น เพราะฉะนั้นผลจากการวิจัยใน

สองสาขานี้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการกำหนดบทบาทของสื่อมวลชน ในการพัฒนาประเทศ

ในที่นี้มีข้อควรสังเกตุว่า การวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชนและการวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวรรมนั้น ส่วนใหญ่เป็นการวิจัยที่กระทำในสหรัฐอเมริกาและยุโรปตะวันตก เพราะฉะนั้นอาจมีข้อสงสัยว่า จะนำผลการวิจัยดังกล่าวไปใช้ในประเทศด้อยพัฒนาได้หรือไม่ Rogers และ Svenning ศึกษาพบว่า กระบวนการในการกลายเป็นคนทันสมัยของปัจเจกบุคคล นั้น มีลักษณะคล้ายกันทุกวัฒนธรรม⁷⁰ ดังนั้น แม้จะยังไม่ค่อยมีการวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชน และการวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวรรมในประเทศด้อยพัฒนา แต่ก็น่าจะสามารถนำผลจากการวิจัยในประเทศตะวันตกมาวัดหรือมาตัดสินว่า ข้ออ้างเกี่ยวกับผลหรือประสิทธิภาพของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศนั้น เป็นข้ออ้างที่เกินความจริงหรือเป็นข้ออ้างที่มีเหตุผล

Felstehausen กล่าวว่า การศึกษาในเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับนิเทศศาสตร์พัฒนาการ มักเป็นความพยายามสร้างแบบจำลอง เพื่อแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการสื่อสาร และกระบวนการการพัฒนา รวมทั้งพยายามศึกษาว่า สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจและสังคม อย่างไรก็ดีมีผู้วิจารณ์แบบจำลองดังกล่าว โดยชี้ให้เห็นว่า แนวความคิดเกี่ยวกับการสื่อสารและแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนา เป็นแนวความคิดที่กว้างและยากแก่การอธิบาย นอกจากนี้การปฏิบัติหน้าที่ของการสื่อสารซึ่งสอดคล้องกับระบบ เศรษฐกิจและสังคมของประเทศนั้น มักจะเป็นเครื่องชี้นำการวิจัยและการเก็บข้อมูลในการวิจัย ซึ่งนำไปสู่ความลำเอียงและทำให้เกิดความไม่ถูกต้องได้โดยง่าย⁷¹

Felstehausen สรุปว่า การศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารและการพัฒนาที่ผ่านมามีปัญหา ยุ่งยากสองประการคือ

1. มีการยกตัวอย่างหรืออ้างผลการศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารและการพัฒนาจากประเทศที่พัฒนาแล้วมากกว่าจากประเทศด้อยพัฒนา

⁷⁰E.M. Rogers and L. Svenning, Modernization Among Peasants, pp.216-217, 267-270.

⁷¹H. Felstehausen, "Conceptual Limits of Development Communications Theory," Sociologia Ruralis XIII (1973): 39.

2. มีการใช้แบบจำลองของการวิจัยที่ไม่เหมาะสมหรือไม่ได้รับการทดสอบมาก่อน ในการวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

นอกจากนี้ มีนักวิจัยน้อยมากที่มีความเข้าใจอย่างดีในแนวความคิดทั้งด้านการสื่อสาร และด้านการพัฒนา⁷²

Ellul กล่าวว่า ส่วนใหญ่แล้ว ความเห็นที่เกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนาได้รับ อิทธิพลมาจากผลกระทบของการสื่อสารและเทคโนโลยีทางการสื่อสารที่มีต่อสังคมมากกว่าแนว ความคิดในเชิงทฤษฎีที่จะใช้ศึกษาผลกระทบเหล่านั้น นักศึกษาวิชาการสื่อสารในสหรัฐอเมริกา มุ่งเน้นแต่การเก็บข้อมูลมาศึกษาวิเคราะห์ มากกว่าการทดสอบแบบจำลองหรือแนวความคิดพื้นฐาน ที่ตนใช้ในการแสวงหาความรู้⁷³

มีข้อควรสังเกตุที่สำคัญประการหนึ่งคือ การวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชน ส่วนมากเป็นการศึกษาการสื่อสารเพื่อการจูงใจในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ (ชั่วโมง วัน หรือสัปดาห์) ส่วนการวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวสารเป็นการศึกษาการยอมรับความคิดใหม่ สิ่งใหม่ หรือวิธี ปฏิบัติใหม่ในช่วงระยะเวลาที่ยาวกว่า (เป็นเดือน หรือปีสองปี) แต่มีเหตุผลน่าเชื่อว่าระยะเวลา ที่จำเป็นต้องใช้เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาในโลกค่อยพัฒนาตามที่อยู่ เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้าน การพัฒนาแห่งนั้น คงต้องใช้ระยะเวลาอย่างน้อยหนึ่งชั่วอายุคน เพราะฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวสารทำให้ทราบข้อมูลเพียงเล็กน้อยเกี่ยวกับการนำสื่อมวลชนไปใช้ ในกระบวนการการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในช่วงระยะเวลาที่ยาวนาน และการวิจัยเกี่ยวกับผล ของการสื่อสารมวลชนยิ่งทำให้ทราบข้อมูลน้อยลงไปอีก

แต่ข้ออ้างเกี่ยวกับผลหรือประสิทธิภาพของสื่อมวลชนในประเทศด้อยพัฒนา เป็นข้ออ้าง ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ที่มีเวลาเท่ากับช่วงระยะเวลาของการวิจัยเกี่ยวกับการ เผยแพร่ข่าวสาร และการวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชนเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงเป็น การเหมาะที่จะเปรียบเทียบระหว่างสิ่งที่เราทราบเกี่ยวกับประสิทธิภาพที่แท้จริงของสื่อมวลชนจากผล การวิจัยกับข้ออ้างเกี่ยวกับประสิทธิภาพของสื่อมวลชนในประเทศด้อยพัฒนาที่ผู้เชี่ยวชาญด้านการ สื่อสารและด้านการพัฒนาชอบอ้าง

⁷² Ibid., p.39.

⁷³ J. Ellul quoted in Felstehausen, ibid., p.39.

ในหัวข้อต่อไปจะสรุปการวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชนเป็นอันดับแรก หลังจากนั้นก็จะสรุปการวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวสาร ในหัวข้อสุดท้ายจะชี้ให้เห็นถึงข้ออ้างเกี่ยวกับผลหรือประสิทธิภาพของสื่อมวลชนที่ผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาขอแนะนำมาอ้าง และจะเปรียบเทียบให้เห็นระหว่างข้ออ้างเหล่านั้นกับหลักฐานจากผลการวิจัยที่มีปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

1. การวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชน

การวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชนตลอดระยะเวลา 50 ปีที่ผ่านมา ยังไม่สามารถนำไปสู่ทฤษฎีที่สามารถทำนายผลหรืออิทธิพลของการสื่อสารมวลชนได้อย่างถูกต้องแน่นอนเสมอไป นักวิชาการและนักปฏิบัติด้านการสื่อสารมีความเห็นแตกต่างกันเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชน ความเห็นเหล่านี้ดำเนินไปในลักษณะที่เป็นวัฏจักร คือ เริ่มจากการเห็นว่าการสื่อสารมวลชนมีผลหรืออิทธิพลมากมาย โดยตรงและทันทีต่อผู้รับ ไปสู่การมีผลค่อนข้างจำกัด ไปสู่การมีผลมากขึ้น และไปสู่การมีผลมากมายอีกครั้งหนึ่ง ความเห็นที่แตกต่างกันเหล่านี้ต่างมีเหตุผลและ/หรือผลการวิจัยสนับสนุนไม่มากนักน้อย

อิทธิพลของการโฆษณาชวนเชื่อของสหรัฐอเมริกาในสงครามระหว่างสหรัฐอเมริกา กับสเปน ของคอมมิวนิสต์รัสเซียในสงครามโลกครั้งที่หนึ่งและของนาซีเยอรมันในสงครามโลกครั้งที่สอง ทำให้เชื่อกันอย่างกว้างขวางว่า การสื่อสารมวลชนมีผลมากมายต่อผู้รับ การวิจัยทางการสื่อสารที่ก้าวหน้าขึ้นในยุคต่อมาตั้งแต่ทศวรรษ 1940 จนถึงปัจจุบันชี้ให้เห็นว่า การสื่อสารมวลชนมีผลหรืออิทธิพลค่อนข้างจำกัด อย่างไรก็ตาม ในทศวรรษ 1970 มีนักวิชาการทางการสื่อสารหลายท่านไม่เห็นด้วยกับผลการวิจัยเช่นนี้ จึงหาวิธีการวิจัยใหม่ เช่น แบบจำลองการแสวงหาข่าวสาร (information seeking paradigm) การใช้และการแสวงหาความพอใจจากสื่อมวลชน

(uses and gratifications approach)^{74,75,76} มทบาทในการกำหนดคตินิยมหรือหัวข้อในการสนทนาของสื่อมวลชน (agenda setting function of the mass media) ทฤษฎีบรรทัดฐานทางสังคม (cultural norm theory) ฯลฯ เพื่อพิสูจน์ว่า การสื่อสารมวลชนอาจมีผลหรืออิทธิพลมากกว่าที่เคยคิดกัน แม้การวิจัยบางชิ้นจะแสดงให้เห็นว่าการสื่อสารมวลชนสามารถมีผลเช่นนั้นได้ แต่ผลการวิจัยเหล่านี้บางชิ้นขัดแย้งกัน และวิธีการวิจัยใหม่ดังกล่าวบางวิธีได้รับการวิพากษ์วิจารณ์และต้องปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น ยิ่งกว่านี้ในทศวรรษ 1970 มีนักวิชาการบางท่านพยายามพิสูจน์ให้เห็นว่า การสื่อสารมวลชนอาจมีผลมากมายต่อผู้รับอย่างที่เคยเชื่อกัน ในยุคสงครามโลกครั้งที่หนึ่งและครั้งที่สอง⁷⁷ แต่ยังมีผลการวิจัยที่สนับสนุนเรื่องนี้้น้อยมาก

ปี ค.ศ.1960 Klapper เขียนหนังสือชื่อ *The Effects of Mass Communication*⁷⁸ ซึ่งเป็นหนังสือเกี่ยวกับผลหรืออิทธิพลของการสื่อสารมวลชน ทำให้เกิดการวิจัยในสาขาวิชาต่าง ๆ ตามมาเช่น สังคมวิทยา จิตวิทยา ประชากรศาสตร์ เป็นต้น เพื่อพิสูจน์ผลการศึกษาของ Klapper นอกจากนี้ ยังทำให้เกิดความพยายามศึกษาผลหรืออิทธิพลของการ

⁷⁴E. Katz, J.G. Blumler and M. Gurevitch, "Utilization of mass communication by the individual," in The Uses of Mass Communications ed. J.G. Blumler and E. Katz (Beverly Hills : Sage, 1974).

⁷⁵A.M. Rubin, "An examination of Television viewing motivation," Communication Research 8(1981): 141-165.

⁷⁶ยุบล เบ็ญจรงค์กิจ, "การใช้สื่อมวลชนเพื่อประโยชน์และความพึงพอใจ : ทฤษฎีงานวิจัย และข้อเสนอต่อการศึกษานิเทศศาสตร์พัฒนาการ," หน้า 32-38.

⁷⁷W.J. Severin and J.W. Tankard, Communication Theories : Origins, Methods, Uses (New York: Hastings House Publishers, 1979), pp. 246-266.

⁷⁸J.T. Klapper, The Effects of Mass Communication (New York: The Free Press, 1960).

สื่อสารมวลชนยิ่งขึ้น จนอาจกล่าวได้ว่า ผลการวิจัยส่วนใหญ่ในเรื่องนี้ในสองทศวรรษที่ผ่านมา สนับสนุนหลักกว้าง ๆ ที่ Klapper สรุปไว้

หลังจากศึกษาและวิเคราะห์ผลการวิจัยจำนวนมาก Klapper ได้สรุปเป็นหลักกว้าง ๆ ให้เห็นถึงความสามารถของการสื่อสารมวลชนในการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล 5 ประการด้วยกันคือ

1. โดยปกติการสื่อสารมวลชนไม่ใช่สาเหตุที่สำคัญเพียงประการเดียวที่จะทำให้เกิดผลในผู้รับสาร โดย Klapper ชี้ให้เห็นกับปัจจัยที่เป็นตัวกลาง 5 ประการ ที่มีบทบาทในการลดความสามารถของสื่อมวลชนในการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมของผู้รับสาร คือ

1.1 ทัศนคติและความเชื่อที่เป็นอยู่ในขณะนั้นของปัจเจกบุคคลมีอิทธิพลอย่างมากต่อพฤติกรรมที่เกี่ยวกับสื่อมวลชนของบุคคลนั้น และต่อการศึกษาว่าสื่อมวลชนจะมีผลหรืออิทธิพลต่อบุคคลนั้นอย่างไร เนื่องจากอิทธิพลของกระบวนการเลือกเปิดรับสาร เลือกตีความสาร และเลือกจำสาร โดยบุคคล (จะโดยรู้สึกตัวหรือไม่ก็ตาม) มีแนวโน้มที่จะเข้าถึงสารที่เข้ากันได้กับความคิด ความเชื่อ หรือทัศนคติของตน ดังนั้นในการสื่อสารเพื่อให้การจูงใจมีประสิทธิภาพมากที่สุด ต้องจัดให้มีการขัดแย้งในระดับปานกลางระหว่างสารกับความเชื่อหรือทัศนคติของผู้รับสาร⁷⁹

1.2 กลุ่มที่ปัจเจกบุคคลเป็นสมาชิกอยู่มีอิทธิพลต่อประสิทธิภาพของสารเพื่อการจูงใจ ความเห็นของปัจเจกบุคคลมักเป็นความเห็นของกลุ่มที่ผู้นั้น เป็นสมาชิกอยู่ ทั้งนี้เนื่องมาจากอิทธิพลของบรรทัดฐาน และความเชื่อของกลุ่ม

1.3 สมาชิกของผู้รับสารต่างมีอิทธิพลต่อกันในระหว่างการแลกเปลี่ยนข่าวสาร การแลกเปลี่ยนข่าวสารในลักษณะของการสื่อสารระหว่างบุคคลนี้จะเกิดขึ้นหลังจากที่สมาชิกเปิดรับสารซึ่งถูกถ่ายทอดผ่านสื่อมวลชนในครั้งแรก ข่าวสารจากสื่อมวลชนมีแนวโน้มที่จะถูกถ่ายทอดผ่านช่องสารระหว่างบุคคล ซึ่งมีความผูกพันกันด้วยสายใยของมิตรภาพ ผลประโยชน์ร่วมกันและความเห็นที่คล้ายกัน กล่าวอีกนัยหนึ่ง ผู้รับสารมวลชนนั้นประกอบด้วยบุคคลจำนวนมากซึ่งมีการโต้ตอบต่อกัน มีการเชื่อมโยงกันด้วยเครือข่ายการสื่อสารระหว่างบุคคลในกลุ่มบุคคลที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน

⁷⁹J.L. Freedman, J.M. Carlsmith and D.O. Sears, Social Psychology (New York: Prentice-Hall, Inc., 1970), pp.308-312.

1.4 ผู้นำทางความคิดในระบบสังคมมีอิทธิพลต่อประสิทธิภาพของสื่อมวลชนด้วย Klapper ให้เหตุผลว่า ผู้นำทางความคิดมักช่วย (มากกว่าไม่ช่วย) เสริมความเห็นของผู้ตามความคิด โดยการเน้นข้อเท็จจริงที่ผู้ตามความคิดเห็นด้วย และใช้อิทธิพลของตนทำให้ข่าวสารที่ผู้ตามความคิดไม่เห็นด้วยกลายเป็นข่าวสารที่ไม่น่าเชื่อถือ

1.5 สิ่งแวดล้อมในทางธุรกิจของสื่อมวลชน สื่อมวลชนไม่อาจทำให้ผู้รับสารจำนวนมากไม่พอใจ ทั้งนี้เพราะการทำเช่นนั้น จะทำให้จำนวนสมาชิกผู้รับสารของตนลดน้อยลง ซึ่งส่งผลให้ต้องสูญเสียรายได้ในทางการค้า (รายได้จากการขาย/หรือจากการโฆษณา) เพราะฉะนั้นสื่อมวลชนที่มีลักษณะเป็นการค้าจึงมักสนับสนุนความเห็นความเชื่อ หรือทัศนคติซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปในสังคมแล้วเท่านั้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง สื่อมวลชนช่วยรักษาสถานภาพเดิม มากกว่าที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเพื่อการพัฒนา

2. การเสริมหรือการรักษาความเห็นให้เหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลง เป็นผลหรืออิทธิพลที่ปรากฏบ่อยที่สุดของการสื่อสารมวลชน บัณฑิตที่เป็นตัวกลางที่กล่าวแล้วข้างต้น จะทำให้อิทธิพลหรือประสิทธิภาพในการจูงใจของสื่อมวลชนอ่อนลง ซึ่งส่งผลให้สื่อมวลชนมีบทบาทเป็นเพียงบัณฑิตช่วย (ไม่ใช่บัณฑิตเดี่ยวที่เป็นสาเหตุ) ในกระบวนการเสริมทัศนคติและแบบแผนของพฤติกรรมที่เป็นอยู่ในขณะนั้น

การเปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือพฤติกรรมอย่างมากจากคำเป็นข่าว หรือข่าวเป็นคำ ซึ่ง Klapper เรียกว่า "การเข้ารับ (conversion)" นั้น เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นน้อยมาก ทัศนคติและแบบแผนของพฤติกรรมที่ปัจเจกบุคคลมีความผูกพันเป็นส่วนตัว เป็นสิ่งที่ยากต่อการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น ถ้านำการสื่อสารมวลชนไปเปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือความเชื่อในระดับปานกลางค่อนข้างต่ำ การสื่อสารมวลชนจะมีประสิทธิภาพมาก แต่ถ้านำการสื่อสารมวลชนไปเปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือความเชื่อในระดับสูงหรือในปริมาณมาก การสื่อสารมวลชนจะมีประสิทธิภาพน้อย

3. ในกรณีที่การสื่อสารมวลชนสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในความเห็นนั้น เงื่อนไขอย่างใดอย่างหนึ่งในสองอย่างต่อไปนี้มักปรากฏเสมอคือ

3.1 บัณฑิตหรืออิทธิพลที่เป็นตัวกลางไม่ทำหน้าที่ และผลหรืออิทธิพลของสื่อมวลชนจะมีลักษณะเป็นไปโดยตรง

3.2 บัณฑิตหรืออิทธิพลที่เป็นตัวกลาง (ซึ่งโดยปกติจะเสริมเงื่อนไขที่เป็นอยู่ในขณะนั้น) ถูกผลักดันให้สนับสนุนการเปลี่ยนแปลง

4. มีสถานการณ์บางอย่างที่การสื่อสารมวลชนดูเหมือนจะสามารถก่อให้เกิดผลโดยตรง หรือสามารถทำหน้าที่บางประการในทางจิตวิทยาและทางกายภาพได้ด้วยตัวของมันเอง

5. ประสิทธิภาพของการสื่อสารมวลชน (ในฐานะที่เป็นปัจจัยช่วยหรือปัจจัยที่ทำให้เกิดผลโดยตรง) ขึ้นอยู่กับลักษณะต่าง ๆ ของสื่อมวลชน สาร แหล่งสาร และสถานการณ์ของการสื่อสาร ภาพพจน์ของแหล่งสาร ในทัศนะของผู้รับสาร เช่น ความน่าเชื่อถือ ความน่าไว้วางใจ และเกียรติยศชื่อเสียง มีอิทธิพลต่อการจูงใจผู้รับสารสื่อมวลชนโดยตัวของมันเองสามารถให้สถานภาพแก่ผู้ทำการสื่อสารและแก่นแนวความคิดที่ถ่ายทอดโดยสิ่งนั้น ในขณะที่สื่อมวลชนแต่ละประเภทต่างมีประสิทธิภาพแตกต่างกัน แต่การสื่อสารแบบตัวต่อตัวที่ไม่เป็นทางการได้พิสูจน์ให้เห็นตลอดมาว่า มีประสิทธิภาพในการจูงใจมากกว่าสื่อมวลชนใด ๆ เป็นที่ทราบกันดีว่าเทคนิคในการสื่อสารบางอย่างมีประสิทธิภาพที่แตกต่างกันอย่างมาก และความรู้สึกของประชาชนในขณะนั้นที่มีต่อเนื้อหาของสื่อมวลชนมีอิทธิพลต่อประสิทธิภาพของการสื่อสารเพื่อการจูงใจ

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า การศึกษาเกี่ยวกับผลหรือประสิทธิภาพของการสื่อสารมวลชนของ Klapper มีสาระสำคัญ 4 ประการที่เกี่ยวข้องกับข้ออ้างที่อ้างถึงพลังหรือประสิทธิภาพของสื่อมวลชนในประเทศคือพัฒนาคือ⁸⁰

1. เมื่อใดที่มีการใช้สื่อมวลชนเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมของบุคคล นักวิจัยพบว่าสื่อมวลชนทำหน้าที่เป็นเพียงปัจจัยที่ช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การใช้สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือแต่เพียงอย่างเดียวเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้น ตามปกติมักไม่ค่อยมีประสิทธิภาพ แต่ผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนามักอ้างเสมอว่า สื่อมวลชน (โดยไม่กล่าวถึงปัจจัยอื่น ๆ ที่ช่วยในการจูงใจ) สามารถเปลี่ยนแปลงประชาชนที่ล้าหลังให้กลายเป็นคนทันสมัยได้

ข้อเขียนของ Klapper ซึ่งถึงปัจจัยอย่างน้อย 5 ประการ ที่สามารถลดประสิทธิภาพในการจูงใจของสื่อมวลชนลง คือ (ก) กระบวนการในการเลือกรับสาร ดีความสาร

⁸⁰ เสถียร เขยประทับ, ศักยภาพของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศ, หน้า 22-24.

และจำสาร จะจำกัดเฉพาะสารที่เข้ากันได้กับความเชื่อและทัศนคติในปัจจุบันของผู้รับสาร (ข) กลุ่มและบรรทัดฐานของกลุ่มจะลดความโน้มเอียงที่จะเปลี่ยนแปลงของปัจเจกบุคคลลง (ค) กระบวนการที่คล้ายกับการเลือกเปิดรับย่อยในระหว่างที่มีการแลกเปลี่ยนข่าวสารกันระหว่างบุคคลภายหลังจากที่ได้รับข่าวสารนั้นจากสื่อมวลชน จะทำหน้าที่กรองข่าวสารที่เข้ากันไม่ได้กับผู้รับสารออกไปอีก (ง) ผู้นำทางความคิดจะเลือกข่าวจากบรรดาข่าวสารทั้งหลาย และใส่อิทธิพลส่วนบุคคลของตนเข้าไปในข่าวสารที่ตนหรือผู้ตามความคิดของตนชอบ และ (จ) สื่อมวลชนที่มีลักษณะเป็นการค้ามีแนวโน้มที่จะหลีกเลี่ยงการถ่ายทอดสารที่แตกต่างอย่างมากจากบรรทัดฐานที่เป็นอยู่ในขณะนั้น

2. ปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวแล้ว โดยปกติจะลดอิทธิพลในการจูงใจของการสื่อสารมวลชนลง แม้แต่ในกรณีที่ตั้งใจส่งสารเพื่อเปลี่ยนแปลงประชาชน นักวิจัยก็พบว่า ประสิทธิภาพของการสื่อสารมวลชนที่พบบ่อยที่สุดคือ การเสริมทัศนคติ และแบบแผนของพฤติกรรมที่เป็นอยู่ในขณะนั้น

อย่างไรก็ดี แม้จะมีปัจจัยที่เป็นตัวกลาง แต่ก็พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติในระดับต่ำ เมื่อทัศนคติที่ไม่พึงปรารถนาเกิดขึ้นบ่อย ๆ แต่ระดับของการเปลี่ยนแปลงที่ผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาต้องการให้เกิดขึ้นเพื่อนำไปสู่การพัฒนานั้น ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงในระดับต่ำ แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมที่แตกต่างไปจากเดิมอย่างมาก ซึ่ง Klapper ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงอย่างมากเช่นนี้เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นน้อยมาก

3. Klapper ให้เหตุผลว่า ในกรณีที่มีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติเกิดขึ้น ถ้าปัจจัยที่เป็นตัวกลางไม่ทำหน้าที่อะไร เช่น ในกรณีที่ข่าวสารเป็นสิ่งใหม่ทั้งหมด เป็นต้น ก็ต้องเป็นเพราะปัจจัยที่เป็นตัวกลางสนับสนุนการเปลี่ยนแปลง เช่น ในกรณีที่ปัจเจกบุคคลพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลง

4. ประสิทธิภาพของการสื่อสารมวลชนขึ้นอยู่กับลักษณะต่าง ๆ ของสื่อมวลชน สารแหล่งสาร และความรู้สึกของประชาชนในขณะนั้นที่มีต่อเนื้อหาของสื่อมวลชน

เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ชัดเจนว่า การอ้างถึงประสิทธิภาพของสื่อมวลชนว่ามีประสิทธิภาพแค่ไหน จะต้องอ้างโดยคำนึงถึงสภาพการณ์เฉพาะหรือเงื่อนไขบางประการเป็นกรณี ๆ ไป

2. การวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ นวัตกรรม

Rogers และ Shoemaker สรุปการวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ นวัตกรรม⁸¹ ในลักษณะคล้ายคลึงกับการสรุปการวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชนของ Klapper ผลการวิจัยของ Rogers และ Shoemaker เกี่ยวกับบทบาทของการสื่อสารมวลชน และการสื่อสารระหว่างบุคคลต่อการยอมรับนวัตกรรมมีสาระสำคัญ 3 ประการ ที่เกี่ยวกับการสื่อสารมวลชนและการพัฒนาในประเทศด้อยพัฒนา ดังนี้

1. การที่บุคคลจะยอมรับหรือปฏิเสธ นวัตกรรม จะต้องผ่านกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรม ซึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในสมองที่ต้องผ่านขั้นตอนต่าง ๆ ตั้งแต่ขั้นแรกที่เราจะรู้เรื่องหรือมีความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรม ไปจนถึงขั้นยืนยันการตัดสินใจที่กระทำไปแล้ว กระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรมมี 4 ขั้นตอนดังนี้

1.1 ขั้นการให้ความรู้ (Knowledge stage) ในขั้นนี้ บุคคลทราบว่า นวัตกรรมเกิดขึ้น และมีความเข้าใจว่า นวัตกรรมนั้นสามารถทำหน้าที่อะไรได้บ้าง

1.2 ขั้นการจูงใจ (Persuasion stage) บุคคลจะสร้างทัศนคติที่ชอบหรือไม่ชอบ นวัตกรรม

1.3 ขั้นการตัดสินใจ (Decision stage) บุคคลจะทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งจะนำไปสู่การเลือกที่จะยอมรับหรือปฏิเสธ นวัตกรรม

1.4 ขั้นยืนยันการตัดสินใจ (Confirmation) บุคคลจะแสวงหาข่าวสารเพิ่มเติมเพื่อสนับสนุนหรือยืนยันการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรมที่กระทำไปแล้ว แต่ก็อาจเปลี่ยนแปลงการตัดสินใจที่กระทำไปแล้วได้ ถ้าหากปรากฏว่าในภายหลังได้รับข่าวสารในเชิงลบเกี่ยวกับนวัตกรรม

Rogers และ Shoemaker ชี้ให้เห็นว่า สื่อมวลชนและสื่อระหว่างบุคคล มีบทบาทแตกต่างกันไปตามขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรมดังกล่าว กลุ่มเป้าหมายที่จะยอมรับนวัตกรรมส่วนใหญ่ เริ่มตระหนักหรือตื่นตัว ในนวัตกรรม เพราะอิทธิพลของแหล่ง

⁸¹ E.M. Rogers and F.F. Shoemaker, Communication of Innovations.

สารที่ไม่มีลักษณะเป็นส่วนตัว เช่น สื่อมวลชน อย่างไรก็ตาม ในขั้นตอนต่อมาของกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรม ซึ่งบุคคลจะสร้างทัศนคติที่ชอบหรือไม่ชอบนวัตกรรม และจะประเมินนวัตกรรมภายในใจของตนว่า จะนำนวัตกรรมนั้นไปทดลองใช้หรือไม่นั้น กลุ่มเป้าหมายจะหันไปใช้แหล่งสารที่มีลักษณะเป็นส่วนตัว มากกว่าที่จะใช้สื่อมวลชน พฤติกรรมการเลือกใช้สื่อเช่นนี้เกิดขึ้นด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้ การสื่อสารที่มีลักษณะเป็นส่วนตัว (สื่อระหว่างบุคคล) เป็นการสื่อสารแบบบุคคลวิถิ (Two-way Communication) ซึ่งเอื้ออำนวยต่อการแลกเปลี่ยนข่าวสารหรือความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ข้อสงสัยใด ๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างการสื่อสารสามารถถูกขจัดได้ทันที เพราะการสื่อสารในลักษณะเป็นส่วนตัว มีระดับของปฏิริยาตอบสนองสูง ทำให้สามารถลดอุปสรรคของการสื่อสารที่เกิดจากการเลือกรับสาร เลือกตีความสาร และเลือกจำสารได้ นอกจากนี้ยังสามารถแสวงหาข่าวสารรายละเอียดเพิ่มเติมได้อย่างรวดเร็ว

2. Rogers และ Shoemaker แบ่งผู้ยอมรับนวัตกรรม ตามเกณฑ์ความเร็วในการยอมรับนวัตกรรมเป็น 5 ประเภท คือ พวกชอบลองของใหม่ (Innovators) พวกยอมรับได้เร็ว (Early Adopters) พวกส่วนใหญ่ที่ยอมรับได้เร็ว (Early Majority) พวกส่วนใหญ่ที่ยอมรับได้ช้า (Late Majority) และพวกล่าหลัง (Laggards) ผู้ยอมรับนวัตกรรมแต่ละประเภทมีค่านิยม บุคลิกภาพ พฤติกรรมการสื่อสาร และความสัมพันธ์ในทางสังคมแตกต่างกันไป

เมื่อเปรียบเทียบลักษณะของผู้ยอมรับนวัตกรรมได้เร็วกว่ากับผู้ยอมรับนวัตกรรมได้ช้ากว่า Rogers และ Shoemaker สรุปว่า ผู้ยอมรับนวัตกรรมได้เร็วกว่า มีแนวโน้มที่จะมีการศึกษาและสถานะทางสังคมสูงกว่า มีระดับการได้ขึ้นทางสังคมขึ้นไปมากกว่า (Greater degree of upward social mobility) มีทรัพย์สินมากกว่า มีแนวความคิดโน้มโน้มไปทางการค้ามากกว่า มีทัศนคติที่ดีต่อเรื่อง เครดิต มากกว่า มีความเชี่ยวชาญในการดำเนินงานมากกว่า (more specialized operations) มีความสามารถสวมบทบาทผู้อื่นได้ดีกว่า (มีความสามารถในการเอาใจเขามาใส่ใจเรามากกว่า) มีความยึดถือฝังแน่นกับความเชื่อเก่า ๆ น้อยกว่า มีความสามารถในการเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ในรูปนามธรรมได้ดีกว่า ใช้เหตุผลได้ดีกว่า มีทัศนคติที่ดีต่อการเปลี่ยนแปลงมากกว่า กล้าเสี่ยงมากกว่า เห็นความสำคัญของการศึกษาและวิทยาศาสตร์ มีความเชื่อในเรื่องโชคชะตาน้อยกว่า มีระดับของแรงกระตุ้นในการสัมฤทธิ์ผล

สูงกว่า (Higher Levels of achievement motivation) มีความทะเยอทะยานมากกว่า มีส่วนร่วมในสังคมมากกว่า เข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคมได้ดีกว่า มีการติดต่อกับโลกภายนอกมากกว่า มีการติดต่อกับตัวแทนการเปลี่ยนแปลงมากกว่า (more change agent contact) เปิดรับสื่อมวลชนและสื่อระหว่างบุคคลมากกว่า แสวงหาข่าวสารและความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมมากกว่า มีระดับของความเป็นผู้นำทางความคิด (opinion leadership) มากกว่า เป็นสมาชิกของระบบสังคมที่มีบรรทัดฐานทันสมัยและมีบูรณาการที่ดี (well integrated) มากกว่า

3. โดยปกติการสื่อสารระหว่างบุคคลมักมีอิทธิพลส่วนบุคคลเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ผลการวิจัยจำนวนมากชี้ให้เห็นว่า การแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างบุคคลซึ่งรวมอิทธิพลส่วนบุคคลด้วยนั้น มีความสำคัญต่อการตัดสินใจที่จะยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมมากกว่าการสื่อสารมวลชน นอกจากนี้อิทธิพลส่วนบุคคลเป็นสิ่งสำคัญมากที่สุดในชั้นการประเมินนวัตกรรมสำหรับกลุ่มเป้าหมาย อิทธิพลส่วนบุคคลจากกลุ่มเพื่อนมีความสำคัญสำหรับผู้ที่ยอมรับนวัตกรรมช้า มากกว่าสำหรับผู้ที่ยอมรับนวัตกรรมเร็ว และอิทธิพลส่วนบุคคลจะมีความสำคัญเมื่อประโยชน์ของนวัตกรรมมีลักษณะไม่ชัดเจนหรือไม่แน่นอน มากกว่าเมื่อประโยชน์ของนวัตกรรมมีลักษณะที่แน่นอนหรือชัดเจน

โดยสรุป การวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวสารชี้ให้เห็นสาระสำคัญ 3 ประการ ที่เกี่ยวกับบทบาทของการสื่อสารในกระบวนการตัดสินใจ เกี่ยวกับนวัตกรรมดังนี้

1. แม้จะเป็นที่ยอมรับกันว่าสื่อมวลชนมีความสามารถในการทำให้ประชาชนตื่นตัวหรือตระหนักในนวัตกรรม แต่ความสามารถของสื่อมวลชนในการทำให้ประชาชนเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของตนนั้นมีค่อนข้างจำกัด ความตื่นตัวหรือการตระหนักไม่เพียงพอสำหรับการพัฒนา การเปลี่ยนแปลงต่างหากที่จำเป็นสำหรับการพัฒนา ด้วยเหตุนี้เองจึงจำเป็นต้องหาสิ่งที่มีอิทธิพลหรือมีพลังมากกว่าสื่อมวลชน มาเปลี่ยนแปลงประชาชนให้ยอมรับวิถีชีวิตใหม่

2. จากผลสรุปการวิจัยการเผยแพร่ข่าวสารของ Rogers และ Shoemaker ที่ว่า มัจเจกบุคคลที่จำเป็นต้องได้รับการสนใจมากที่สุดจึงจะยอมรับนวัตกรรมนั้น กลับเป็นบุคคลที่ใช้แหล่งสารที่ไม่มีลักษณะเป็นส่วนตัว (สื่อมวลชน) น้อยที่สุด ส่วนมัจเจกบุคคล

⁸²Ibid., pp.186-189.

ที่ใช้สื่อมวลชนมาก กลับเป็นบุคคลที่มีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงและยอมรับนวัตกรรม ดังนั้นจึงเป็นบุคคลที่จำเป็นได้รับการจูงใจน้อยที่สุด เมื่อพิจารณาจากแง่มุมนี้ จะเห็นว่า สื่อมวลชนในประเทศ ค่อยพัฒนาเข้าถึงกลุ่มบุคคลที่ไม่ใช่กลุ่มเป้าหมายในการพัฒนา กล่าวคือ เข้าถึงกลุ่มประชาชนที่พัฒนาแล้ว แทนที่จะเข้าถึงกลุ่มประชาชนที่ยังไม่ได้พัฒนา

3. เช่นเดียวกับการวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชน การวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวสารก็ชี้ให้เห็นว่า สื่อมวลชนเพียงอย่างเดียวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ และพฤติกรรมได้น้อยมาก แหล่งสารที่มีลักษณะเป็นส่วนตัวและอิทธิพลส่วนบุคคลตามปกติจะมีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลง ทัศนคติ พฤติกรรม และการยอมรับนวัตกรรมมากกว่าสื่อมวลชนใด ๆ จากข้อเท็จจริงที่ว่า ช่องสารระหว่างบุคคลมักได้รับข่าวสารมาจากสื่อมวลชนทำให้เห็นชัดว่า ถ้าจะใช้สื่อมวลชนให้มีประสิทธิภาพแล้ว สื่อมวลชนต้องถูกรวมเข้าไว้ในเครือข่ายของการสื่อสารระหว่างบุคคล และเครือข่ายที่ว่านี้ มีปรากฏอยู่แล้วในสายใยของความสัมพันธ์ทางสังคมในทุก ๆ สังคม แต่ยังไม่ได้นำมาใช้ให้เป็นประโยชน์อย่างเต็มที่

3. ข้ออ้าง

โดยอาศัยการวิจัยเชิงประจักษ์ (empirical research) และการเขียนเชิงทฤษฎี ผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาพยายามชี้ให้เห็นว่า การสื่อสารมวลชนมีบทบาทที่สำคัญยิ่ง ในกระบวนการพัฒนาจุดมุ่งหมายหลักของข้อเขียนของผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้ก็เพื่อจูงใจผู้อ่าน (โดยเฉพาะผู้นำในประเทศด้อยพัฒนา) ว่าการเจริญเติบโตของสื่อมวลชนไม่ใช่เป็นเพียงสิ่งจำเป็นสำหรับการพัฒนาประเทศเท่านั้น แต่การนำสื่อมวลชนมาใช้ยังสามารถเร่งการพัฒนาประเทศให้เร็วขึ้นได้อย่างมาก

การวิจัยเชิงประจักษ์เกือบทั้งหมด เป็นการศึกษาว่าการพัฒนาด้านการสื่อสารมวลชนเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการพัฒนาประเทศหรือไม่ ในทางปฏิบัติไม่มีการวิจัยใดที่วางแผนการวิจัยเพื่อสนับสนุนข้ออ้างที่ว่า การเร่งการเจริญเติบโตของสื่อมวลชนสามารถเร่งการพัฒนาให้เร็วขึ้นได้ ข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่ในปัจจุบันคือ เรามีประสบการณ์น้อยมากเกี่ยวกับการนำสื่อมวลชนมาใช้ ในทางปฏิบัติ เพื่อวัตถุประสงค์ของการพัฒนาในประเทศด้อยพัฒนา กล่าวโดยสรุปข้ออ้างเกี่ยวกับประสิทธิภาพของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศ เป็นข้ออ้างที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการคาดคะเนเอาเอง มากกว่าที่จะตั้งอยู่บนหลักฐานที่สามารถพิสูจน์ได้

แต่แม้จะไม่มีหลักฐานที่สามารถพิสูจน์ได้โดยตรง เราก็อาจสันนิษฐานได้อย่างมั่นใจว่า การสื่อสารมวลชนเป็นปัจจัยที่สำคัญปัจจัยหนึ่งในการพัฒนาของประเทศโลกที่สาม แต่สำหรับข้ออ้างที่ว่าสามารถเร่งการพัฒนาให้เร็วขึ้นได้ โดยการจัดสรรทรัพยากรหรืองบประมาณให้มากกว่าปกติแก่กิจการที่เกี่ยวกับการสื่อสารมวลชนนั้น เป็นข้ออ้างที่ไม่น่าจะยอมรับถ้าไม่มีหลักฐานที่สามารถพิสูจน์ให้เห็นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าไม่มีการกำหนดแผนหรือยุทธวิธีในการที่จะใช้สื่อมวลชนเพื่อการพัฒนา

ข้ออ้างของผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาดูเหมือนจะตั้งอยู่บนความเชื่อแบบประชานิยมคล้าย ๆ กับที่ Packard เคยเชื่อว่า "สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังอย่างยิ่งในการที่จะบีบหรือหลอหลอมสังคมและคนในสังคมให้มีลักษณะตามแบบอย่างใดก็ได้"⁸³ และด้วยเหตุผลที่ไม่ได้อธิบายอย่างชัดเจน ผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนา ดูเหมือนจะเชื่อว่า สื่อมวลชนมีศักยภาพในประเทศด้อยพัฒนามากกว่าในประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น ในอเมริกาเหนือและยุโรปตะวันตก

เมื่อศึกษาข้อเขียนของผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนา จะเห็นว่า มีข้ออ้างที่เด่นชัด 4 ประการ เกี่ยวกับเรื่องสื่อมวลชนสามารถทำอะไรได้บ้างในประเทศด้อยพัฒนา ข้ออ้างเหล่านี้ไม่ได้รับการพิสูจน์จากการวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชน และการ

⁸³V. Packard, The Hidden Persuaders (New York: David McKay Co., Inc., 1957).

วิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวสาร หรือมีฉะนั้นข้ออ้างเหล่านี้ก็ขัดแย้งกับสิ่งที่เราทราบจากการศึกษาเกี่ยวกับสื่อมวลชนมาช้านานแล้ว ข้ออ้างดังกล่าวมีดังนี้

3.1 สื่อมวลชนสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจ และทางด้านสังคมของปัจเจกบุคคล และการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการพัฒนา เศรษฐกิจและการทำให้ทันสมัย ผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาเชื่อว่า สื่อมวลชนสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยการเร่งระดมทรัพยากรมนุษย์และโดยการทำให้ประชาชนทันสมัย

Schramm เป็นผู้หนึ่งที่เชื่อมั่นในความสามารถของสื่อมวลชนดังกล่าว ดังปรากฏในข้อเขียนของเขา ดังนี้

... การสื่อสารสมัยใหม่กลายเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการพัฒนา เศรษฐกิจ เพราะภารกิจของสื่อมวลชนและ "สื่อใหม่" ในด้านการศึกษา ก็คือ การทำให้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอันเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการพัฒนา เศรษฐกิจ (ซึ่งโดยปกติ เป็นกระบวนการที่ชักช้าและใช้เวลานาน) เป็นไปอย่างรวดเร็วและง่ายขึ้น และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ช่วยทำให้ภารกิจในการระดมทรัพยากรมนุษย์เพื่อสนับสนุนการพัฒนาประเทศ เป็นไปอย่างรวดเร็วและราบรื่นขึ้น...

ในการทำหน้าที่เพื่อการพัฒนาประเทศ สื่อมวลชนเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ประเภทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่หวังว่า สื่อมวลชนจะช่วยทำให้สำเร็จได้ก็คือ การเปลี่ยนแปลงไปสู่ชนบทรวม เนียมประเพณีและวิถีปฏิบัติใหม่ และในบางกรณีก็เป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความสัมพันธ์ทางสังคมที่แตกต่างไปจากเดิม การจะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเหล่านี้ได้ จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากทางด้านทัศนคติ ความเชื่อ ทักษะ และบรรทัดฐานของสังคมด้วย...

ปัญหาที่เกี่ยวกับคนในประเทศคือพัฒนา ก็คือ การระดมทรัพยากรเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลเหล่านี้ และเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็วที่สุดและเจ็บปวดน้อยที่สุด ตรงนี้เองคือจุดที่ข่าวสารเข้ามามีบทบาทในการพัฒนา การเปลี่ยนแปลงของสังคมในระดับที่กว้างขวางเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง การจะบรรลุการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ได้ ประชาชนต้องได้รับข่าวสาร การจูงใจ การศึกษา... และข่าวสารต้องไหลไปตามแนวตั้งด้วย เพื่อจะได้

สามารถทำการตัดสินใจ จัดระเบียบงาน และเรียนความชำนาญในทุกระดับของสังคมได้ และที่จุดนี้เองที่การสื่อสารมวลชนเข้ามามีบทบาทในการพัฒนา นั่นคือ จำนวนข่าวสาร และการเรียนรู้ที่จำเป็นสำหรับการพัฒนานั้นมีมากมาย จนถึงระดับการใช้เครื่องมือเพิ่มหรือขยายการให้ข่าวสาร (สื่อมวลชน) อย่างมีประสิทธิภาพเท่านั้น ที่ประเทศด้อยพัฒนาสามารถหวังได้ว่าจะสามารถจัดหาข่าวสารในอัตราที่การพัฒนาประเทศต้องการได้อย่างเพียงพอ⁸⁴.

อย่างไรก็ตาม ในหนังสือ Mass Media and National Development ซึ่ง Schramm เขียนขึ้นในปี ค.ศ. 1964 และทำให้เขามีชื่อเสียงอย่างมาก ในทางนิเทศศาสตร์พัฒนาการนั้น มีสองย่อหน้า (จากหนังสือกว่าสองร้อยหน้า) กล่าวถึงข้อจำกัดในประสิทธิภาพของการสื่อสารมวลชน ทั้ง ๆ ที่มีผลการวิจัยเกี่ยวกับข้อจำกัดในประสิทธิภาพของการสื่อสารมวลชนเป็นจำนวนมาก ข้อความต่อไปนี้ เป็นข้อความจากหนึ่งในสองย่อหน้าดังกล่าว

การสื่อสารมวลชนไม่เคยพิสูจน์ให้เห็นว่ามีประสิทธิภาพมากในการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยม หรือบรรทัดฐานของสังคมที่ได้รับการยึดถืออย่างเหนียวแน่น เหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้สิ่งเหล่านี้ได้รับการยึดถืออย่างเหนียวแน่นก็เพราะ ผู้ยึดถือเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์มาช้านานแล้ว ยิ่งกว่านั้นยังได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวหรือกลุ่มซึ่งมีความสำคัญต่อผู้ยึดถือ การกระทำที่ขัดแย้งกับสิ่งเหล่านี้หมายถึง การที่ปัจเจกบุคคลต้องขัดแย้งกับกลุ่มที่ตนเห็นว่า การเป็นสมาชิกของกลุ่มนั้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ ปกติปัจเจกบุคคลจะรู้สึกว่าเขาเกี่ยวข้องกับหรือผูกพันกับทัศนคติ ค่านิยม และบรรทัดฐานเหล่านี้ การเปลี่ยนแปลงสิ่งเหล่านี้จะทำให้ตนเองเกิดความรู้สึกเป็นทุกข์และต้องหันเหจากชีวิตและเพื่อนที่คุ้นเคย ด้วยเหตุนี้ ทัศนคติ ค่านิยมหรือบรรทัดฐานของสังคมดังกล่าวจึงได้รับการปกป้องจากผู้ยึดถืออย่างเต็มที่⁸⁵

ทั้ง ๆ ที่ได้อธิบายอย่างชัดเจนถึงความยากลำบากในการใช้สื่อมวลชน เปลี่ยนแปลงความเชื่อ ทัศนคติ และพฤติกรรมของประชาชน แต่ที่แปลกที่ Schramm ยังมีความเชื่อในพลังของการสื่อสารมวลชนว่า สามารถก่อให้เกิดการพัฒนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ

⁸⁴W. Schramm, Mass Media and National Development, pp.27, 114, 246-247.

⁸⁵Ibid., 132.

3.2 สื่อมวลชนสามารถสร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาประเทศได้ ถ้าทำให้การไหลของข่าวสารเป็นไปอย่างอิสระและพอเพียง ความปรารถนาที่จะให้มีข่าวสารที่เป็นอิสระและพอเพียงนั้น มาจากแรงกระตุ้นสองประการคือ แรงกระตุ้นทางสังคม เศรษฐกิจ และแรงกระตุ้นทางการเมือง

Schramm ให้เหตุผลว่าในทุกสังคม สื่อมวลชนมีบทบาทที่สำคัญยิ่ง 3 ประการ คือ (ก) บทบาทในการเสนอข่าวสาร สื่อมวลชนจะรวบรวมและรายงานกิจกรรม หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งในและนอกสังคม (ข) บทบาทในด้านนโยบาย สื่อมวลชนจะให้ข่าวสารที่เป็นประโยชน์ในด้านการตัดสินใจ การเป็นผู้นำ และการออกกฎหมายของสังคม และ (ค) บทบาทในการสอน สื่อมวลชนช่วยถ่ายทอดความเชื่อและทักษะที่สังคมเห็นว่า เป็นสิ่งที่มีคุณค่าให้แก่สมาชิกใหม่ของสังคม

เมื่อสังคมในชนบทได้รับการพัฒนา บทบาทของสื่อมวลชนทั้งสามประการนี้ ก็จะไม่เปลี่ยนแปลง เพียงแต่จะมีปริมาณของข่าวสารเพิ่มมากขึ้น Schramm เห็นว่า การพัฒนา ทำให้เกิดความจำเป็นต้องมีข่าวสารเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย การจะควบคุมข่าวสารที่มีปริมาณมากมายได้ จำเป็นต้องนำสื่อมวลชนมาใช้ในสังคมด้อยพัฒนาทุกสังคม

Schramm อธิบายการสร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาว่า คือ การช่วยนำความรู้ความชำนาญไปสู่ที่ที่ต้องการความรู้ความชำนาญนั้น และช่วยเป็นเวทีสำหรับการ ขุดคุ้ยปรึกษา การแสดงความเป็นผู้นำ การตัดสินใจ และช่วยยกระดับความปรารถนาทั่ว ๆ ไป ให้สูงขึ้น⁸⁶

แต่สิ่งที่เราพบในประเทศด้อยพัฒนา ก็คือ สื่อมวลชนไม่ได้นำความรู้ความชำนาญไปในที่ที่ต้องการมัน โดยเฉพาะในประเทศเกิดใหม่หลาย ๆ ประเทศที่กำลังประสบปัญหา ความแตกแยกภายใน เนื่องจากความแตกต่างในภาษา เชื้อชาติ และศาสนา ประเทศเหล่านี้ ส่วนใหญ่เคยตกอยู่ภายใต้แอกของจักรวรรดินิยมมาก่อน ผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการ พัฒนาจำนวนมากในประเทศเหล่านี้เป็นชาวตะวันตก ชาวเอเชีย หรือชาวแอฟริกาที่ได้รับการ ศึกษาอบรมมาตามแบบตะวันตก ซึ่งคนเหล่านี้ไม่พูดหรือไม่สามารถพูดภาษาท้องถิ่นและไม่มีการ

⁸⁶ Ibid., pp.43-44.

ติดคอใด ๆ กับชาวบ้านในชนบท คนเหล่านี้ไม่ตระหนักถึงความแตกต่างอย่างมากระหว่างระดับทางเทคโนโลยีที่คนได้รับการศึกษาอบรมมากับระดับทางเทคโนโลยีที่ชาวบ้านสนใจที่จะนำไปใช้ นอกจากนั้น ยังไม่สามารถดัดแปลงความรู้และทักษะที่สลับซับซ้อนแบบตะวันตกให้เข้ากับแผนปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องกับประชาชนในท้องถิ่น และไม่สามารถสร้างความสนใจให้แก่ประชาชนในท้องถิ่นได้ ความคิดและความรู้ของผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้เป็นสิ่งที่เกินความสามารถด้านการเงิน และด้านความรู้ของชาวบ้านที่จะเข้าใจและทำได้

Schramm มีความเห็นถูกต้องที่ว่า สื่อมวลชนสามารถยกระดับความต้องการของประชากรให้สูงขึ้นได้ แต่การยกระดับความต้องการมากเกินไปจนรัฐบาลไม่สามารถที่จะสนองความต้องการนั้นได้ น่าจะเป็นอันตราย

จุดอ่อนของข้ออ้างของ Schramm ก็คือ ข้ออ้างนั้นตั้งอยู่บนข้อสันนิษฐาน ที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ที่ว่าขอแค่ เพียงให้มีสื่อมวลชนก็จะก่อให้เกิดบรรยากาศสำหรับการพัฒนาโดยอัตโนมัติ คงไม่มีใครปฏิเสธความเป็นไปได้ที่ว่าเราสามารถใช้อสื่อมวลชนช่วยพัฒนาประเทศได้ แต่ถ้าไม่มีการกำหนดลงไปว่าจะใช้อสื่อมวลชนอย่างไรหรือใช้ทำอะไร ไม่มีการกำหนดนโยบายเกี่ยวกับประเภทของเนื้อหาที่จะถ่ายทอดผ่านสื่อมวลชน และไม่มีความรู้เกี่ยวกับสถาบันทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศด้อยพัฒนาแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะทราบพลังหรือประสิทธิภาพในการพัฒนาของสื่อมวลชนที่มีได้

ข้ออ้างที่ว่า สื่อมวลชนสามารถสร้างบรรยากาศสำหรับการพัฒนาประเทศนั้น ไม่ได้เกิดจากแรงกระตุ้นที่จะปรับปรุงความเป็นอยู่ในทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนในโลกที่สามให้ดีขึ้นเท่านั้น แต่ยังเกิดจากแรงกระตุ้นทางการเมืองอีกด้วย ลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของลัทธิประชาธิปไตยแบบเข้ามามีส่วนร่วมของประเทศในโลกตะวันตกก็คือ ประเทศเหล่านี้มีข้อผูกพันที่จะต่อสู้และส่งเสริมให้การไหลของข่าวสารในระบบการสื่อสารมวลชนของตนเป็นไปอย่างอิสระและพอเพียง ประเทศที่พัฒนาแล้วในโลกเสรีต่างขกุงประเทศด้อยพัฒนาในเอเชีย แอฟริกา และละตินอเมริกา ให้บัญญัติสิทธิและเสรีภาพของการสื่อสารไว้ในรัฐธรรมนูญของตน นอกจากนี้ยังสนับสนุนประเทศด้อยพัฒนาเหล่านี้ให้พัฒนาระบบสื่อมวลชนของตนให้เจริญก้าวหน้า ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าการไหลของข่าวสารที่เป็นอิสระและพอเพียงย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้ ถ้าไม่มีระบบสื่อมวลชนที่ได้รับการพัฒนาดีพอ อย่างไรก็ตาม แนวความคิดนี้น่าจะไม่ถูกต้องและขัดแย้งกันเอง กล่าวคือ มีการเสนอแนะให้สร้างระบบสื่อมวลชนที่ใหญ่โตขึ้นในประเทศด้อยพัฒนา แต่สิ่งที่ต้องการจริง ๆ

คือ การไหลของข่าวสารที่เป็นอิสระและพอเพียง การสร้างระบบสื่อมวลชนที่ใหญ่โต กับการไหลของข่าวสารที่เป็นอิสระและพอเพียงนั้น เป็นของสองอย่างที่ไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน ไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกันระหว่างความสามารถที่จะทำการสื่อสารโดยอาศัยสื่อมวลชน กับการไหลของข่าวสารที่เป็นอิสระและพอเพียงหรือการเข้ามีส่วนร่วมในลัทธิประชาธิปไตย

สรุปได้ว่า แม้การสื่อสารมวลชนจะมีความสำคัญต่อการพัฒนาการเมืองของชาติ แต่การสื่อสารมวลชนก็ไม่ใช่ปัจจัยหลักคั้งหลักที่ทำให้เกิดการพัฒนาประเทศอย่างทีผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาต้องการให้เรา เชื่อเช่นนั้น

ประเทศค่อยพัฒนาส่วนใหญ่ไม่มีเสถียรภาพทางการเมือง และระบบการเมืองที่เอื้ออำนวยต่อการแลกเปลี่ยนข่าวสารกันอย่างรวดเร็วและเปิดเผย ถ้าประเทศค่อยพัฒนายอมให้มีระบบสื่อมวลชนเปิดที่เป็นอิสระในขณะที่สถานการณ์ของประเทศยังไม่พร้อมที่จะมีระบบสื่อมวลชน เช่นนั้นก็เท่ากับเปิดโอกาสให้ประเทศถูกแทรกแซงจากประเทศที่พัฒนาแล้ว ซึ่งมีระบบการสื่อสารมวลชนที่สามารถถ่ายทอดข่าวสารได้กว้างกว่า ไกลกว่า และมีประสิทธิภาพมากกว่า ระบบการสื่อสารมวลชนของคณ Schiller ให้เหตุผลว่าการที่ประเทศเกิดใหม่จะแยกตัวเองให้โดดเดี่ยวหรือปิดตัวเองเสียบ้าง น่าจะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์เพราะประเทศเหล่านี้ จะได้มีเวลาทำงานให้บรรลุเป้าหมายของชาติโดยไม่ต้องมีแรงกดดันจากภายนอกมากนัก⁸⁷

3.3 สื่อมวลชนสามารถสร้างความรู้สึกรหรือจิตสำนึกในความเป็นชาติได้

ผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาให้ลำดับความสำคัญสำหรับข้ออ้างนี้สูงมาก ทั้งนี้เพราะลัทธิเผ่าชนนิยมและความแตกต่างในเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา และอื่น ๆ ที่ก่อให้เกิดความแตกแยกภายในประเทศนั้น เป็นอุปสรรคที่เห็นได้ชัดต่อการพัฒนาประเทศ ผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้เชื่อว่า สื่อมวลชนสามารถสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ที่แตกต่างกันทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ความเชื่อและวัฒนธรรม แต่จำเป็นต้องอยู่ร่วมกันภายในประเทศเดียวกันได้

⁸⁷H.I. Schiller, Mass Communications and American Empire (New York: Augustus M. Kelley, Publishers, 1969), pp.119-121.

Rao ให้ความเห็นว่า บังเจกบุคคลหรือชุมชนต้องตระหนักในความเป็นชาติก่อน จึงจะแสดงให้เห็นถึงจิตใจที่รักชาติได้ ในชนบทของประเทศอินเดีย... การตระหนักในความเป็นชาติจะต้องถูกกระตุ้นให้เกิดขึ้นเสียก่อน ด้วยทรัพยากรทั้งหมดที่ประเทศมี หลังจากนั้นจึงหวังได้ว่า ประชาชนจะยอมเสียสละและแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจอันเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับความก้าวหน้าในทุก ๆ ด้าน⁸⁸

Schramm กล่าวว่า... โดยการทำให้ภาคหนึ่งของประเทศตระหนักถึงอีกภาคหนึ่ง เช่น ประชาชน ศิลปะ ขนบธรรมเนียมประเพณี และการเมือง โดยการทำให้ผู้นำของประเทศสามารถพูดกับประชาชน และประชาชนสามารถพูดกับผู้นำของประเทศและประชาชนอื่น ๆ โดยการทำให้การแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับนโยบายชาติเป็นไปได้อย่างกว้างขวางทั่วประเทศ โดยการทำให้ประชาชนเข้าใจเป้าหมายและความสำเร็จของชาติอยู่เสมอ... ดังนั้น การสื่อสารที่ทันสมัย ถ้าถูกนำมาใช้อย่างฉลาดจะสามารถเชื่อมชุมชนที่อยู่ห่างไกล วัฒนธรรมย่อยที่แตกต่างกัน บังเจกบุคคลและกลุ่มที่คำนึงถึงแต่ตนเอง และการพัฒนาย่อยแต่ละอันที่แยกกันให้รวมเข้าเป็นการพัฒนาประเทศอย่างแท้จริงได้⁸⁹

เช่นเดียวกับข้ออ้างประการที่สอง ข้ออ้างข้อที่ 3 นี้ไม่น่าจะถูกตั้งและอ่อนด้วยเหตุผล ทั้งนี้เพราะในสภาพการณ์จริง ๆ มีตัวอย่างที่สามารถยกมาสนับสนุนข้ออ้างนี้น้อยมาก

ข้ออ้างนี้น่าจะถูกกระตุ้นจากแนวความคิดที่เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในสหรัฐอเมริกาว่า สิ่งที่สำคัญต้องมีเพื่อแก้ไขปัญหาของประเทศก็คือ ต้องมีการสื่อสารที่ดีขึ้น การขาดการสื่อสารหรือการมีการสื่อสารที่ไม่เพียงพอเป็นปัญหาที่เกิดจากการขาดความร่วมมือกัน ในทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม เพราะฉะนั้นวิธีการที่จะทำให้มีการสื่อสารที่ดีขึ้นก็คือ ต้องหาทางให้เกิดความร่วมมือที่ดีขึ้นโดยการกระทำ ไม่ใช่ด้วยวาทศิลป์

ข้ออ้างข้อที่สามนี้ ก็เหมือนข้ออ้างอื่น ๆ ที่ไม่คำนึงถึงเงื่อนไขหรือปัจจัยทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ที่ทำให้รัฐแห่งชาติสามารถอุบัติขึ้นมาและยั่งยืนอยู่ได้ การ

⁸⁸Y.V.L. Rao, Communication and Development, p.89.

⁸⁹W. Schramm, Mass Media and National Development, p.44.

นำสื่อมวลชนมาใช้อย่างจริงจังภายใต้การควบคุมอย่างเข้มงวด อาจสามารถสร้างและรักษาความรู้สึกในความเป็นชาติในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ได้ แต่มีเหตุผลน่าเชื่อถือกว่าที่ว่า ความเป็นชาตินั้นเกิดจากความผูกพันในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองระหว่างกลุ่มย่อยต่าง ๆ ในรัฐแห่งชาติ ส่วนการสื่อสารมวลชนเป็นเพียงเครื่องมือที่ทำให้ประชาชนตระหนักถึงขอบเขตและความสำคัญของความผูกพันเหล่านี้เท่านั้น

การวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชนชี้ให้เห็นว่า เมื่อสารเพื่อการจูงใจเป็นเรื่องใหม่จริง ๆ และไม่เกี่ยวข้องกับกลุ่มทัศนคติที่เป็นอยู่ในขณะนั้นเท่านั้น บัญชีซึ่งโดยปกติจะทำหน้าที่เป็นตัวกลางและช่วยลดอิทธิพลในการจูงใจของสารจึงจะไม่แสดงบทบาทอะไร แต่ในสภาพของความเป็นจริงมีเรื่องอะไรที่ใหม่ทั้งหมดสำหรับประสบการณ์ของมนุษย์บ้าง โดยอาศัยวิธีการ เปรียบเทียบหรืออุปมาอุปไมย มนุษย์มีจิตใจที่สามารถโยงและผสมกลมกลืนประสบการณ์ที่ลึกลับหรือแปลกประหลาดที่สุดให้เข้ากับประสบการณ์ในอดีตของคนได้ ด้วยเหตุนี้การสื่อสารมวลชนจึงไม่น่ามีบทบาทที่สำคัญในการสร้างความรู้สึกหรือจิตสำนึกในความเป็นชาติ

3.4 สื่อมวลชนสามารถทำหน้าที่อย่างเดียวกันในประเทศด้อยพัฒนา เหมือนกับที่ทำหน้าที่ในประเทศที่พัฒนาแล้ว Schramm ชี้ให้เห็นถึงหน้าที่หรือบทบาท 3 ประการของสื่อมวลชนคือ⁹⁰

3.4.1 การเสนอข่าวสาร หน้าที่นี้รวมถึงการทำให้ประชาชนมีความตื่นตัวมากขึ้น การยกระดับความต้องการของประชาชนเพื่อเป้าหมายของการพัฒนา และการสร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนา Schramm เชื่อว่า หน้าที่ประการแรกนี้เป็นหน้าที่ที่สื่อมวลชนสามารถปฏิบัติได้เองโดยตรง

หน้าที่ในด้านการให้ข่าวสารและความคิดนั้น จากการวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชนชี้ให้เห็นว่า สื่อมวลชนสามารถถ่ายทอดข่าวสารได้อย่างมีประสิทธิภาพ ยกเว้นความสามารถสร้างบรรยากาศสำหรับการพัฒนาประเทศ เท่านั้นที่ยังเป็นที่สงสัยอยู่

⁹⁰ Ibid., pp.127-144.

ส่วนการคัดเลือกข่าวสารนั้น อาจมีอิทธิพลในระยะยาว ถ้าทำการถ่ายทอดข่าวสารจำนวนมากให้แก่ผู้รับอย่างสม่ำเสมอ โดยข่าวสารนั้นย้ำหรือเน้นความเห็นอย่างหนึ่งอย่างใดอยู่ตลอดเวลา ความเห็นที่มีอิทธิพลต่อการเลือกข่าวสารมีแนวโน้มที่จะกลายเป็นความเห็นของผู้อ่าน ผู้ฟัง หรือผู้ชมข่าวนั้นด้วย เพราะฉะนั้นการที่กลุ่มหรือบุคคลที่มีแนวความเห็นอย่างใดอย่างหนึ่งในสังคม เป็นผู้ควบคุม เนื้อหาของสื่อมวลชนจึง เป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง แต่ยังไม่เห็นผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาคนใดที่ศึกษาปรากฏการณ์นี้อย่างใกล้ชิด

3.4.2 การมีบทบาทในกระบวนการตัดสินใจของสังคม สำหรับในกรณีนี้ Schramm ให้ความสำคัญกับการวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชน โดยกล่าวว่า สื่อมวลชนสามารถมีบทบาทตามที่นี้ได้โดยทางอ้อมและในฐานะที่เป็นปัจจัยช่วยสนับสนุนเท่านั้น Schramm เน้นให้เห็นถึง ความไม่มีประสิทธิภาพของสื่อมวลชนในการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทัศนคติที่ถูกยึดถืออย่างเหนียวแน่น เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า ในกระบวนการตัดสินใจบทบาทของสื่อมวลชนจึงถูกจำกัดให้สามารถทำหน้าที่ต่อไปนี้ได้เท่านั้น คือ สามารถให้ข่าวสารเพื่อนำมาเป็น เรื่องพูดคุยหรือปรึกษาหารือกันโดยช่องสารระหว่างบุคคล สามารถให้สถานภาพแก่ปัจเจกบุคคล กลุ่ม และความคิด สามารถทำให้การอภิปรายหรือปรึกษาหารือเกี่ยวกับนโยบายเป็นไปได้กว้างขวางขึ้น สามารถบังคับให้เป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคม สามารถช่วยสร้างรสนิยม และสามารถมีอิทธิพลต่อทัศนคติที่ไม่ถูกยึดถืออย่างเหนียวแน่น

จะเห็นได้ว่าหน้าที่ที่สื่อมวลชนสามารถทำได้ตามที่กล่าวข้างต้นมีน้อยกว่าและตรงกับความเป็นจริงมากกว่าข้ออ้างที่ผู้เชี่ยวชาญข้ออ้าง ในขณะที่ข้ออ้างของผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาอุดมเหตุผล ตรงกับผลการวิจัยทั้งในด้านการวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชนและกการวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวสาร แต่ก็มีการใช้สื่อมวลชนในกระบวนการตัดสินใจในประเทศด้อยพัฒนาน้อยมาก จนเกือบไม่มีหลักฐานยืนยันว่าสามารถนำสื่อมวลชนไปใช้เพื่อบรรลุหน้าที่เหล่านี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ ข้ออ้างยังไม่ได้คำนึงถึงสภาพการณ์ที่เป็นจริงของประเทศใดประเทศหนึ่ง ซึ่งกำลังประสบปัญหาต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะของตนเอง เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องออกแบบการใช้สื่อมวลชน และสื่อระหว่างบุคคลให้เหมาะสมกับปัญหาที่จะแก้ไขเป็นกรณี ๆ ไป

3.4.3 การสอน Schramm เชื่อว่า สื่อมวลชนสามารถช่วยให้การศึกษา และฝึกอบรมทุกประเภท สามารถช่วยสนับสนุนและปรับปรุงระบบการศึกษาในประเทศด้อยพัฒนา และสามารถสอนแทนครูในสถานที่ที่ขาดแคลนครู

ในบรรดาประเภทของการใช้สื่อมวลชน เพื่อวัตถุประสงค์ในการ พัฒนาในประเทศด้อยพัฒนา การใช้สื่อมวลชนเพื่อวัตถุประสงค์ในด้านการสอน เป็นสิ่งที่มีการศึกษา ทดลองกันมากที่สุด ประเทศด้อยพัฒนาจำนวนมากได้ทดลองนำวิทยุและโทรทัศน์ไปใช้สอนใน โรงเรียน ในศูนย์กลางของเมือง และในท้องถิ่นชนบท ในรูปของกลุ่มผู้ฟังวิทยุหรือผู้ชมโทรทัศน์ ผลของการทดลองชี้ให้เห็นว่า เมื่อนำมาเป็นสื่อในการสอน วิทยุและโทรทัศน์พิสูจน์ให้เห็นว่ามี ประสิทธิภาพในประเทศด้อยพัฒนาเช่นเดียวกับในประเทศที่พัฒนาแล้วทุกอย่าง สำหรับข้ออ้างข้อนี้ Schramm มีผลการวิจัยสนับสนุนค่อนข้างมาก

ในขณะที่ประสิทธิภาพของโทรทัศน์ในการให้การศึกษาหรือการ สอนได้รับการพิสูจน์จากผลการทดลอง แต่ประเทศด้อยพัฒนาบางประเทศยังคงประสบปัญหาที่ไม่ สามารถใช้เครื่องมือนี้ด้วยความชำนาญและด้วยความน่าเชื่อถือในระดับที่น่าพอใจ นอกจากนี้ ประเทศด้อยพัฒนามักประสบปัญหาขาดแคลนความชำนาญและสิ่งจำเป็นทางเทคนิค สำหรับการ ปฏิบัติงานของสถานีส่งและเครื่องรับโทรทัศน์

4. สรุป มีข้ออ้างที่สำคัญ 4 ประการในข้อเขียนทางการสื่อสารและการพัฒนาที่ อาจสรุปได้ว่า สื่อมวลชนสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ซึ่ง เป็นสิ่งจำเป็นที่จะ นำไปสู่การพัฒนาในประเทศด้อยพัฒนา จากที่ยกมาข้างต้น ชี้ให้เห็นว่า มีความขัดแย้งกันอย่าง มาก ระหว่างความสามารถของการสื่อมวลชนในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ทราบจากผล การวิจัย กับข้ออ้างใหญ่ ๆ 4 ประการเกี่ยวกับความสามารถหรือพลังของสื่อมวลชนในการพัฒนา ประเทศ กล่าวคือ

4.1 ข้ออ้างประการแรกที่ว่าสื่อมวลชนสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทาง ด้านจิตใจ และทางด้านสังคมของปัจเจกบุคคล และสามารถจูงใจประชาชนที่ยึดถือประเพณีโบราณ ให้กลายเป็นคนทันสมัยนั้น ขัดแย้งอย่างเห็นได้ชัดกับสิ่งที่ทราบจากการวิจัยเกี่ยวกับผลของการ สื่อสารมวลชน นานทีจึงจะปรากฏสักครั้งที่สื่อมวลชนสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ทางด้านทัศนคติและความเห็นของประชาชน ส่วนการเปลี่ยนแปลงอย่างมากทางด้านพฤติกรรม ยิ่งมีปรากฏน้อยลงไปอีก การเสริมหรือการรักษาความเห็นให้เหมือนเดิม เป็นผลหรืออิทธิพลที่พบ

บ้อยที่สุดของสื่อมวลชน แม้ว่าความตั้งใจหรือเป้าหมายของผู้ส่งสารจะเพื่อจงใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลงก็ตาม

4.2 ไม่มีหลักฐานจากการวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชน และการวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวกรรมใด ๆ ที่จะสนับสนุนข้ออ้างที่ว่า สื่อมวลชนสามารถสร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาได้ ในข้อเขียนเกี่ยวกับการสื่อสารมวลชนและการพัฒนาไม่มีกรณีตัวอย่างแม้แต่กรณีเดียวที่ผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนายกมาอ้างเพื่อสนับสนุนข้ออ้างของคน ข้ออ้างนี้สื่อให้เห็นว่า ผู้อ้างคิดว่า เชื้อชาติ วัฒนธรรม และแนวทางปฏิบัติของคนดีกว่าหรือเหนือกว่าของผู้อื่น เพราะฉะนั้นจึงเสนอแนะให้นำวิธีการใช้สื่อมวลชนตามแบบตะวันตกไปใช้ในประเทศด้อยพัฒนาโดยตรง โดยไม่ต้องคำนึงถึงความแตกต่างในด้านความต้องการข่าวสารระหว่างประเทศด้อยพัฒนากับประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น สหรัฐอเมริกาหรือยุโรปตะวันตก

ข้ออ้างที่ว่าสื่อมวลชนสามารถสร้างบรรยากาศสำหรับการพัฒนาได้ด้วยตัวของตัวของตัวเองนั้น นอกจากจะขัดแย้งกับการวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชนและการวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวกรรมที่พบว่า สื่อมวลชนไม่ได้เป็นเครื่องมือในการจงใจที่ทรงพลังอย่างยิ่งแล้ว ข้ออ้างนี้ยังสรุปเอาเองว่า การพัฒนาประเทศด้านเศรษฐกิจและการพัฒนาระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยโดยนั้น เกิดขึ้นได้ก็เพราะอิทธิพลของสื่อมวลชน ซึ่งเมื่อพิจารณาด้วยเหตุผลอย่างรอบคอบแล้วจะเห็นว่าไม่เป็นความจริง

4.3 มีการอ้างกันว่า สื่อมวลชนสามารถสร้างความรู้สึกหรือจิตสำนึกในความเป็นชาติได้ แต่จากการวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชนและการวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวกรรม ไม่ได้ชี้ให้เห็นว่า สื่อมวลชนสามารถทำหน้าที่นี้ได้ด้วยตัวของมันเอง การที่กลุ่มชนต่าง ๆ ในชาติซึ่งมีความแตกต่างกันในเชื้อชาติ ภาษา ความเชื่อ ฯลฯ สามารถอยู่ร่วมกันภายในชาติเดียวกันอย่างมีเอกภาพนั้น จำเป็นต้องมีความผูกพันกันในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ ที่กล่าวแล้วเสียก่อน ซึ่งสื่อมวลชนไม่สามารถสร้างสิ่งเหล่านี้ขึ้นมาได้

4.4 มีการอ้างกันว่าสื่อมวลชนสามารถปฏิบัติหน้าที่อย่างเดียวกันทั้งในประเทศด้อยพัฒนาและในประเทศที่พัฒนาแล้ว หน้าที่ที่ว่านี้คือ หน้าที่ในด้านข่าวสาร หน้าที่ในด้านการตัดสินใจ และหน้าที่ในด้านการสอน การวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชนและการวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวกรรมชี้ให้เห็นว่า ข้ออ้างข้อสุดท้ายนี้ฟังดูสมเหตุสมผลมากกว่าข้ออ้างอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะหน้าที่ส่วนใหญ่ในข้อสุดท้ายนี้คือ การถ่ายทอดหรือการเผยแพร่ข่าวสารมากกว่าที่จะเป็น การจงใจ

ในข้อเขียนเกี่ยวกับการสื่อสารและการพัฒนา ผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาไม่ได้พิจารณาว่า หน้าที่เหล่านี้เหมาะสมหรือไม่เหมาะสมสำหรับประเทศที่มีความจำเป็นรีบด่วนกว่าที่ต้องเร่งรีบพัฒนา เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศตะวันตกในอดีต นอกจากนี้ยังไม่ชี้ให้เห็นว่าทำไมจึงสนับสนุนให้ประเทศด้อยพัฒนาใช้สื่อมวลชนที่สลับซับซ้อนตั้งแต่ระยะเริ่มแรกของการพัฒนา เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศที่พัฒนาแล้วในอดีต ถ้าศึกษาประวัติสื่อมวลชนจะเห็นว่าเมื่อประเทศที่พัฒนาแล้ว เริ่มต้นพัฒนาในอดีตนั้นยังไม่มีสื่อมวลชนที่สลับซับซ้อนอุบัติขึ้นเลย นอกจากนี้ยังไม่ได้พิจารณาว่า หน้าที่ของสื่อมวลชนเหล่านี้เป็นหน้าที่เท่าที่มีอยู่จริงหรือ เป็นหน้าที่ที่ถูกต้องในโลกตะวันตกหรือไม่

การวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชนและการวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่นวัตกรรมชี้ให้เห็นว่า การที่จะให้สื่อมวลชนในประเทศด้อยพัฒนาปฏิบัติการกิจที่ผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาอ้างว่ามันสามารถปฏิบัติได้นั้น คงยากที่จะเป็นไปได้ ยกเว้นความสามารถของสื่อมวลชนในการช่วยสอนหรือสอนแทนครูในห้องเรียน ในการเผยแพร่ข่าวสาร และในการสร้างความเห็นในเรื่องใหม่ทั้งหมดแล้ว ข้ออ้างทั้งหมดที่กล่าวแล้วเป็นข้ออ้างที่ผู้เชี่ยวชาญสันนิษฐานหรือสรุปเอาเอง โดยปราศจากหลักฐานสนับสนุนที่ตีพอกจากผลการวิจัย

ข้ออ้างที่ปรากฏในข้อเขียนเกี่ยวกับความสามารถของสื่อมวลชน ในการพัฒนาประเทศนั้น เป็นข้ออ้างที่อ้างว่าสื่อมวลชนสามารถทำหน้าที่ต่าง ๆ ที่กล่าวแล้วได้ด้วยตัวของมันเอง แต่ความสามารถดังกล่าวยังเป็นที่สงสัยกันอยู่ ซึ่งผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาอาจแย้งว่า แน่หนอนที่สุด เราไม่สามารถใช้สื่อมวลชนเพียงอย่างเดียวเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ แต่ในความเป็นจริงปรากฏว่า ในขณะที่มีจำนวนข้อเขียนเกี่ยวกับบทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาสังคมด้อยพัฒนาเพิ่มมากขึ้น แต่เกือบจะไม่มีกล่าวถึงแนวความคิดที่ว่า การใช้สื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศควรถูกรวม เข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งในระบบสังคมเหล่านี้ หรือสื่อมวลชนจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากภาคอื่น ๆ ของระบบสังคมก่อน ก่อนที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ได้

บทบาทใหม่ของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศ

การที่แบบจำลองของการพัฒนาที่ใช้กันอย่างแพร่หลายได้สิ้นสุดการเป็นแบบจำลองหลักของการพัฒนาประเทศ และทางเลือกอื่น ๆ ที่จะนำไปสู่การพัฒนาได้รับการยอมรับมากขึ้น ทำให้เห็นว่าบทบาทของการสื่อสารในการพัฒนาจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงด้วย ในอดีตมีความเห็นกันว่า

สื่อมวลชนมีบทบาทอย่างสำคัญในการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการนำข่าวสารและการจูงใจจากรัฐบาลลงไปสู่ประชาชนในลักษณะตามสายงานการบังคับบัญชา

ในอดีตมักคิดกันว่า การสื่อสารมวลชนเป็นพลังโดยตรงที่มีอำนาจอย่างมากสำหรับการพัฒนา ดังที่ Pye กล่าวว่า "แรงกดดันของการสื่อสารมวลชน เป็นสิ่งที่ทำให้สังคมที่ยึดถือประเพณีโบราณต้องพังทลายลง"⁹¹ การศึกษาเกี่ยวกับการทำให้ทันสมัยในตะวันออกกลางชิ้นแรก และเป็นชิ้นที่มีอิทธิพลอย่างมากโดย Lerner ทำให้ผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาคิดว่าสื่อมวลชนเป็นเหมือนตัวทวีคูณหรือเครื่องผ่อนแรงอันมหัศจรรย์สำหรับการพัฒนาในประเทศด้อยพัฒนา ในระยะนี้เป็นระยะที่มองศักยภาพของการสื่อสารมวลชน ในด้านการพัฒนาในแง่คืออย่างมาก ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นทั่วไปเกี่ยวกับความเป็นไปได้ที่จะทำให้เกิดการพัฒนาอย่างรวดเร็ว

ระหว่างทศวรรษ 1950 กับ 1960 สื่อมวลชนขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางประชาชนจำนวนมากขึ้นในประเทศด้อยพัฒนาสามารถอ่านออกเขียนได้ ส่งผลให้มีการเปิดรับสื่อสิ่งพิมพ์มากขึ้น วิทยุทรานซิสเตอร์สามารถเข้าถึงทุกหมู่บ้าน แบบจำลองของการพัฒนาที่ใช้กันอย่างแพร่หลายชี้ให้เห็นว่า การไหลของข่าวสารส่วนใหญ่เป็นการไหลแบบเอกริธี (one-way flow) จากหน่วยงานของรัฐบาลไปยังประชาชน และสื่อมวลชนดูเหมือนจะเหมาะสมที่สุดสำหรับบทบาทนี้ ทั้งนี้เพราะสื่อมวลชนสามารถนำข่าวสารและรายละเอียดเกี่ยวกับการพัฒนา เข้าถึงประชาชนจำนวนมากได้อย่างรวดเร็ว

ในปลายทศวรรษ 1960 และทศวรรษ 1970 ได้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์บทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาขึ้น นักวิชาการบางท่านโดยเฉพาะอย่างยิ่งในละตินอเมริกาเห็นว่าสื่อมวลชนในประเทศของตนเป็นเครื่องมือในการแสวงหาประโยชน์ของบริษัทข้ามชาติอเมริกันที่มีความสัมพันธ์กับประเทศของตน โดยผ่านการโฆษณาสินค้า ยิ่งกว่านี้ยังมีข้อวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับแบบแผนของการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์และการควบคุมสถาบันสื่อมวลชนโดยกลุ่มผู้นำ และผลของการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ต่อเนื้อหาของสื่อมวลชน ในทศวรรษ 1965-1975 ละตินอเมริกา แอฟริกา และเอเชียมีรัฐบาลเผด็จการทหารเพิ่มมากขึ้น รัฐบาลเหล่านี้เน้นบทบาทในด้านการ

⁹¹L.W. Pye quoted in E.M. Rogers and F.F. Shoemaker, Communication of Innovations, p.134.

โฆษณาชวนเชื่อของสื่อมวลชน ซึ่งส่งผลให้ประชาชนเสื่อมความไว้วางใจในการสื่อสารมวลชน นักวิจัยในทางการสื่อสาร เริ่มสงสัยสิ่งที่คุณเคยตั้งข้อสันนิษฐานไว้ และเริ่มให้ความสนใจกับสิ่งที่คนละเลยในอดีตคือ

1. สื่อมวลชนไม่สามารถถูกนำไปใช้ตามลำพังได้อย่างมีประสิทธิภาพ
2. ควรเพิ่มความสนใจให้แก่เนื้อหาของสื่อมวลชน
3. มีความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม
4. ความบกพร่องของแบบจำลองการเผยแพร่ข่าวสารซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาในระดับปัจเจกบุคคล
5. ประชาชนค่อยพัฒนาเป็นผู้ที่มีเหตุผลในทางเศรษฐกิจ
6. บทบาทในการให้ข่าวสารและให้การศึกษาควรเป็นบทบาทหลักของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศ

ในหัวข้อการพัฒนามีแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแนวใหม่ ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการด้วยกัน กล่าวคือ การพึ่งตนเองและความเป็นอิสระในการพัฒนา การเข้ามีส่วนร่วมของประชาชนและการศึกษาแนวใหม่ การกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม การพัฒนาชนบทและผู้นำชนิตใหม่ ดังรายละเอียดที่ยกมาแล้วนั้น ต่อไปนี้จะพิจารณาว่าการสื่อสารสามารถช่วยให้การปฏิบัติตามองค์ประกอบเหล่านี้บรรลุผลได้อย่างไร

1. สำหรับการพึ่งตนเองและความเป็นอิสระในการพัฒนานั้น ในกระบวนการพัฒนาแบบพึ่งตนเองนั้นจำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างประชาชนกับผู้นำ การแลกเปลี่ยนข่าวสารนี้มีความสำคัญสำหรับการดำเนินการและการจัดกิจกรรมด้านการสื่อสาร ประเทศที่สังคมนิยมและทักษะความชำนาญจากต่างประเทศ จำเป็นต้องลงทุนมากในด้านการศึกษาและฝึกอบรมบุคลากรให้รู้จักใช้สิ่งที่ส่งเข้ามา เพราะฉะนั้นจะเกิดลักษณะ "การไหลจากข้างบนลงข้างล่างตามแบบดั้งเดิม" แต่กรณีวิวัฒนาการ เทคโนโลยี และความรู้ความชำนาญเป็นสิ่งที่มียู่แล้วภายในประเทศ ปัญหาสำคัญคือ จะร่วมใช้ทรัพยากรเหล่านี้ให้ดีที่สุดได้อย่างไร การจะแก้ปัญหานั้นได้ จำเป็นต้องมีช่องทางสื่อสารจากประชาชน (ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ความชำนาญที่จะใช้ทรัพยากรเหล่านี้) ไปยังผู้นำและประชาชนอื่น ๆ ในหมู่บ้าน นั่นคือ จะต้องมีการสื่อสารตามแนวตั้ง (ซึ่งริเริ่มจากเบื้องล่าง) และการสื่อสารตามแนวนอน

การพึ่งตนเองหมายถึง การใช้แรงงานมากขึ้น การสร้างความรู้สึกร่วมกันหรือจิตสำนึกที่จะทำงานร่วมกัน เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับระบบเศรษฐกิจที่อาศัยแรงงานเป็นหลัก ดังนั้น จึงต้องมีโครงสร้างของการสื่อสารที่เหมาะสมที่จะกระตุ้นให้เกิดความรู้สึกร่วมกันนี้ เนื้อหาของการสื่อสารต้องสะท้อนให้เห็นถึงความเห็นร่วมกันของกลุ่ม คำพูดที่แสดงความเชื่อมั่นในประชาชนของผู้นำ ก็เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการกระตุ้นให้เกิดความพยายามร่วมกันในหมู่ประชาชน ความสำเร็จของการพัฒนาแบบพึ่งตนเองไม่ได้อยู่ที่การหาเทคนิคที่เหมาะสมกับท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังอยู่ที่การหาวิธีสนับสนุนหรือกระตุ้นประชาชนให้มาทำงานร่วมกันด้วย

การดำเนินการและการจัดกิจกรรมด้านการสื่อสาร เพื่อกระตุ้นประชาชนให้มาทำงานร่วมกันอาจมีหลายรูปแบบ รูปแบบหนึ่งที่ทดลองใช้ในระดับเล็ก ๆ ในโครงการร่วมกันระหว่างแทนซาเนีย และสวีเดน คือ "ศูนย์การสื่อสารในท้องถิ่น" แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเองและเทคโนโลยีที่เหมาะสมได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจัง ในเขต Arusha ของแทนซาเนีย เช่น การสร้างส้วมแบบใดแบบหนึ่ง ขึ้นตอนต่าง ๆ ในกระบวนการสร้างส้วมจะถูกบันทึกลงในตลับเทป ตลับเทปที่อัดเสียงเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ จะถูกเก็บไว้ที่ศูนย์การสื่อสารในท้องถิ่น ชาวบ้านสามารถยืมเครื่องอัดเสียงพร้อมตลับเมื่อใดก็ได้ที่ต้องการเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องการพัฒนาต่าง ๆ ⁹²

วิธีดังกล่าวทำให้สามารถนำความรู้และทักษะในท้องถิ่นมาใช้ ศูนย์การสื่อสารในท้องถิ่นทำหน้าที่เป็นสถานที่สำหรับการแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญ (เจ้าหน้าที่ของโครงการ) กับบุคคลที่รู้ว่ามีทรัพยากรอะไรในท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ได้บ้าง จะเห็นว่าโครงการนี้ได้เปลี่ยนแปลงการไหลของข่าวสารจากข้างบนลงข้างล่าง ที่พบเห็นทั่วไปในโครงการพัฒนาส่วนมาก มาเป็นการแลกเปลี่ยนข่าวสารซึ่งกันและกัน

ที่กล่าวนี้เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของการดำเนินการ และจัดกิจกรรมด้านการสื่อสารในระดับท้องถิ่น เพื่อสนับสนุนการพึ่งตนเอง สิ่งสำคัญที่สุดในการดำเนินการและจัดกิจกรรมด้านการสื่อสารเช่นนี้ ก็คือการร่วมกันทั้งในด้านความคิดและการกระทำ

⁹²B. Hall and T. Dodds quoted in G. Hedebrö, Communication and Social Change in Developing Nations (Ames, Iowa: The Iowa State University Press, 1982), pp.82-83.

2. สำหรับการเข้ามีส่วนร่วมและการศึกษาแนวใหม่ การเข้ามีส่วนร่วมหมายถึงการสนทนาแลกเปลี่ยนความเห็นกัน เพราะฉะนั้นจึงต้องให้ประชาชนมีโอกาส "พูดได้อย่างเปิดอก" การที่จะทำดังนี้ได้จะต้องมีช่องทางที่ประชาชนสามารถเข้าถึงและใช้ได้โดยง่าย แต่ไม่ปรากฏว่ามีช่องทาง เช่นนั้นในประเทศด้อยพัฒนาส่วนใหญ่ในปัจจุบัน ประชาชนโดยทั่วไปมีโอกาสน้อยมากที่จะเข้าถึงและมีอิทธิพลต่อเนื้อหาของสื่อมวลชน ปัญหาเช่นนี้ไม่ใช่ปัญหาที่พบเฉพาะในประเทศด้อยพัฒนาเท่านั้น สื่อมวลชนในประเทศที่พัฒนาแล้วส่วนมากก็ให้โอกาสแก่ประชาชนน้อยมากที่จะมีส่วนร่วมในสื่อ อย่างไรก็ตามสื่อมวลชนในทุกประเทศควรปรับตัวให้เข้ากับแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมในสังคมมากขึ้น และควรรายงานการเข้ามีส่วนร่วม เช่นนั้นในรายการหรือบทความของตน

การสื่อสารเพื่อการพัฒนาจะมีประสิทธิภาพ ถ้าประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง ในกระบวนการสื่อสารทั้งในฐานะผู้รับสาร และในฐานะผู้ช่วยในการวางแผนและผลิตเนื้อหา นั่นคือต้องให้ผู้รับสารมีอิทธิพลในกระบวนการสื่อสารมากขึ้น ส่วนผู้ส่งสารต้องมีอิทธิพลในกระบวนการนี้ น้อยลงกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

การสื่อสารสามารถมีบทบาทต่อการเข้ามีส่วนร่วม ในสองลักษณะที่ตรงข้ามกัน คือสนับสนุนให้เกิดการเข้ามีส่วนร่วมมากขึ้น หรือขัดขวางการเข้ามีส่วนร่วม

สื่อมวลชนสามารถใช้วิธีการเลือกและวิธีการเสนอข่าวกระตุ้นให้เกิดความสนใจในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคมได้ สื่อมวลชนสามารถให้ความรู้ซึ่งจะช่วยให้บุคคลเข้าใจชุมชนของตนดีขึ้น และความรู้ความเข้าใจเช่นนี้จะส่งผลให้บุคคลสามารถควบคุมสิ่งแวดล้อมของตนได้มากขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงมีแรงจูงใจให้เข้ามีส่วนร่วมมากขึ้น วิธีการเสนอข่าวหรือรายการของสื่อมวลชนอาจทำได้หลายวิธี เช่น อาจเสนอข้อเท็จจริงในลักษณะ "คุณขอมา" หรือ ในลักษณะของการสืบเสาะหา มาเอง การเสนอข่าวในลักษณะถามหรือสงสัยเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เป็นข่าว จะกระตุ้นผู้รับสารให้มีส่วนร่วมในการคิดเกี่ยวกับเหตุการณ์นั้นด้วย ผู้รับสารอาจพบว่าตนมีความจำเป็นต้องแสวงหาข่าวสารเพิ่มเติม และจำเป็นต้องพูดคุยหรือปรึกษาเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เป็นข่าวนั้นกับคนอื่น

เพราะฉะนั้น วิธีการเลือกและวิธีการเสนอข่าวจึงทำให้สื่อมวลชนสามารถสร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยต่อการเข้ามีส่วนร่วม สามารถให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์ และสามารถกระตุ้นประชาชนให้เกิดความสนใจ แต่เราต้องไม่มองในแง่ดีเกินไป การกล่าวว่า สื่อมวลชนสามารถสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ที่ยกมาแล้วนั้น ไม่ได้หมายความว่า สื่อมวลชนได้กระทำหรือจะกระทำ เช่นนั้น

จริง ๆ สื่อมวลชนอาจพยายามกระทำสิ่งตรงกันข้ามก็ได้ คือ พยายามขัดขวางไม่ให้เกิดการเข้ามีส่วนร่วมก็ได้ และมีตัวอย่าง เช่นนี้มากมายในโลก

สภาพแวดล้อมของสื่อ คือ ปัจจัยสำคัญที่กำหนดว่าสื่อจะทำอะไร สภาพแวดล้อมด้านการเมือง เศรษฐกิจ และประวัติศาสตร์ เป็นปัจจัยกำหนดที่ทรงพลังยิ่ง การเข้ามีส่วนร่วมในสังคมจะได้รับการสนับสนุนหรือไม่เป็นปัญหาทางอุดมการณ์ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการที่สังคมถูกสร้างขึ้นมาอย่างไร โดยการรับฟังหรือไม่รับฟังความคิดเห็นของประชาชนส่วนใหญ่

ประเทศด้อยพัฒนาจำนวนมากพยายามกระตุ้นประชาชนให้เกิดความสนใจในปัญหาส่วนรวม ทั้งนี้เพื่อจะได้นำไปสู่การตัดสินใจที่ดีขึ้นในทุกระดับของสังคม สื่อมวลชนเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่จะช่วยให้ประเทศด้อยพัฒนาประสบความสำเร็จในความพยายามดังกล่าว

3. สำหรับการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม ในสาขาการสื่อสารได้เริ่มมีการเน้นหลักความเป็นธรรมในการกระจายผลประโยชน์ที่เกิดจากการสื่อสาร ตัวอย่างเช่น มีการสนใจกันว่า เนื้อหาหรือรายการของสื่อมวลชนควรถูกนำไปใช้โดยกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมอย่างไร เพราะการไหลของข่าวสารอาจทำให้ช่องว่างของความแตกต่างระหว่างบุคคลที่มีอยู่แต่เดิม ขยายกว้างยิ่งขึ้น ความรู้ช่วยทำให้เกิดความรู้มากยิ่งขึ้น และความรู้เป็นพื้นฐานสำหรับการกระทำต่าง ๆ ในสังคม รวมทั้งการเพิ่มทุนทรัพยากรที่คนมี เพราะฉะนั้นถ้าจะส่งเสริมให้เกิดความเป็นธรรมในสังคมช่องว่างของความแตกต่างในเรื่องความรู้และทรัพยากรอื่น ๆ ระหว่างชนชั้นในสังคมที่กำลังขยายกว้างขึ้นจะต้องได้รับการแก้ไขให้แคบลงโดยด่วน

มีช่องว่างที่กว้างใหญ่ปรากฏอยู่ระหว่างกลุ่มหรือชนชั้นทั้งในประเทศที่พัฒนาแล้ว และประเทศด้อยพัฒนาช่องว่างของความแตกต่างนี้ไม่ได้มีเฉพาะในเรื่องความรู้เท่านั้น ในสาขาการสื่อสารกลุ่มหรือชนชั้นในสังคมมีความแตกต่างกันมากมายในด้านความสามารถที่จะแสวงหาข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับตน ที่จะเข้าใจและใช้ข่าวสารนั้น ความแตกต่างเหล่านี้เป็นลักษณะที่สำคัญที่สุดของช่องว่างของการสื่อสาร ซึ่งอาจสรุปได้ว่า เป็น ความแตกต่างใน "ความสามารถในการสื่อสาร" ในอดีตที่ผ่านมา ความสามารถในการสื่อสารไม่ได้รับความสนใจศึกษาจากนักวิจัยมากเท่ากับความสามารถในด้านความรู้

ปัญหาสำคัญที่ควรได้รับความสนใจทั้งในประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศด้อยพัฒนา คือ จะใช้สื่อมวลชนถ่ายทอดข่าวสาร เพื่อหลีกเลี่ยงหรือแก้ไขช่องว่างเช่นนี้ได้อย่างไร ความเท่าเทียมกันในโอกาสและความสามารถในการสื่อสาร นอกจากจะเป็นเป้าหมายที่สูงส่งในแง่ของ

ความเป็นธรรมแล้ว ยังเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการเข้ามีส่วนร่วมในสังคมของประชาชน เพราะฉะนั้นจะเห็นว่าปัญหาของเราตอนนี้ ไม่ได้จำกัดอยู่ที่ปัญหาแคบ ๆ เกี่ยวกับช่องว่างที่เกิดจากผลของการสื่อสาร การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต้องมีขอบเขตกว้างกว่าการเปลี่ยนแปลงในด้านความสามารถในการสื่อสารของสมาชิกในสังคม กล่าวคือ ต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้คนในสังคมมีความเสมอภาคกันมากขึ้น มีโอกาสได้รับการศึกษาและมีสิทธิที่จะเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในสังคม

มีข้อน่าสังเกตว่า ความไม่เสมอภาคกันในด้านความรู้และความสามารถในการสื่อสาร เป็นผลมาจากความไม่เสมอภาคกันในทางสังคมและเศรษฐกิจ เพราะฉะนั้นจะต้องรีบแก้ไขความไม่เสมอภาคกันในทางสังคมและเศรษฐกิจ เพื่อนำมาซึ่งความเสมอภาคกันในการสื่อสาร ขณะเดียวกันการลดช่องว่างของการสื่อสารโดยการเสริมสร้างความสามารถให้แก่กลุ่มที่อ่อนแอที่สุดในสังคมให้สามารถใช้ข่าวสารได้อย่างมีประสิทธิภาพ ก็เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ ที่สำคัญที่จะเกิดตามมา การเสริมสร้างความสามารถในการสื่อสารให้แก่กลุ่มที่อ่อนแอที่สุดในสังคม อาจเท่ากับเป็นการให้เครื่องมือแก่บุคคลเหล่านี้ที่จะรวมตัวกันเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมให้แก่ตนเองหรือที่จะแสดงบทบาท ในฐานะที่เป็นพลังทางการเมืองในสังคม

ถ้าการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมในทางสังคมและเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายที่สำคัญยิ่งของการพัฒนาแล้ว ประเทศด้อยพัฒนาที่ควรพิจารณานำยุทธวิธีในการสื่อสารต่อไปนี้มาใช้ คือ

1. ใช้สื่อตามแบบประเพณีซึ่งเป็นสื่อที่มีความน่าเชื่อถือที่สุดในการเข้าถึงผู้รับสารที่มีสถานภาพทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง และอื่น ๆ ต่ำที่สุด
2. พยายามหาผู้นำทางความคิดจากกลุ่มบุคคลที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และอื่น ๆ ต่ำ และใช้ความพยายามให้มากในการพัฒนาบุคคลเหล่านี้
3. คัดเลือกผู้ช่วยเจ้าหน้าที่ส่งเสริมจากกลุ่มบุคคลที่มีสถานภาพทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และอื่น ๆ ต่ำ และให้ผู้ช่วยเหล่านี้ทำงานให้กับหน่วยงานพัฒนาเพื่อติดต่อกับประชาชนที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับตน
4. หาวิธีให้ผู้ที่มีสถานภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง และอื่น ๆ ต่ำเข้ามีส่วนร่วมในการวางแผนและปฏิบัติตามแผนพัฒนา รวมทั้งในการกำหนดลำดับความสำคัญของการพัฒนาต่าง ๆ

5. ก่อตั้งหน่วยงานพัฒนาพิเศษที่ทำหน้าที่ช่วยเหลือกลุ่มที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และอื่น ๆ ต่ำเท่านั้น ตัวอย่างเช่น หน่วยงานพัฒนาชาวนาขนาดเล็ก (Small Farmers Development Agency) ในอินเดียที่ทำหน้าที่ในการให้ข่าวสารและสินเชื่อด้านการเกษตรแก่ชาวนาที่มีที่ทำกรเกษตรพื้นเล็กเท่านั้น

6. ผลิตและเผยแพร่สารซึ่งไม่ค่อยเป็นประโยชน์สำหรับบุคคลที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และอื่น ๆ สูง แต่เป็นสิ่งที่ต้องการ น่าสนใจ และเป็นประโยชน์สำหรับบุคคลที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และอื่น ๆ ต่ำ โดยการเสนอในลักษณะซ้ำ ๆ กันจนกว่ากลุ่มสถานภาพต่ำจะยอมรับ

มีการทดลองนำสื่อมวลชนไปใช้ลดช่องว่างของความแตกต่างระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในบางชุมชน ปรากฏว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจมาก Shingi และ Mody สรุปการทดลองภาคสนามที่ใช้โทรทัศน์ลดช่องว่างในด้านความรู้ทางการเกษตรในอินเดียว่า ถ้าจัดนำข่าวสารให้เข้ากับความต้องการของกลุ่มที่มีความรู้ต่ำ ข่าวสารที่ถ่ายทอดผ่านโทรทัศน์ก็สามารถลดช่องว่างของความแตกต่างในระดับความรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การเลือกใช้สัญลักษณ์ ภาษา และตัวอย่างองค์ความรู้ถึงความเหมาะสมของกลุ่มที่มีความรู้ต่ำนี้ด้วย⁹³

นอกจากนี้ ยังมีองค์กรอื่น ๆ ที่พยายามนำสื่อมวลชนไปใช้ลดความแตกต่างระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม องค์กรหนึ่งที่เป็นที่รู้จักกันดี คือ Acción Cultural Popular (ACPO) ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากคริสตศาสนิกายโรมันคาทอลิกในโคลัมเบีย ACPO มุ่งเป้าหมายไปที่กลุ่มยากจนที่สุดในสังคม โดยพยายามกระตุ้นประชาชนกลุ่มนี้ให้แสวงหาความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจโดยการปรับปรุงตนเอง และเข้ามีส่วนร่วมในองค์กรของท้องถิ่น ACPO ใช้สื่อหลายชนิดในการเข้าถึงประชาชนกลุ่มนี้ เช่น วิทยุโรงเรียน หนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ที่มียอดจำหน่ายสูง ตลอดจนหนังสือเรียนราคาถูก นอกจากนี้ยังจัดตั้งสถาบันฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ในสนามของตนเองอีกด้วย

⁹³P.M. Shingi and B. Mody, "The Communication Effects Gap: a Field Experiment on Television and Agricultural Ignorance in India," in *Communication and Development*, ed. E.M. Rogers, pp.79-97.

การดำเนินงานของ ACPO ประสบความสำเร็จอย่างมาก ชาวนาที่ยากจนจำนวนมากสามารถเรียนรู้ทักษะเบื้องต้น เช่น การอ่านและการเขียน สำหรับผลด้านอื่นนั้นเป็นเรื่องยากแก่การประเมิน แต่จากตัวเลขจำนวนจำหน่ายหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ และหนังสือเรียนราคาถูก แสดงให้เห็นว่า ACPO ได้รับการตอบสนองอย่างดียิ่งจากประชาชนที่ยากจน อย่างไรก็ตามก็ยังมีหลักฐานว่าผู้ที่ เป็นเจ้าของที่ดินมีแนวโน้มที่จะยอมรับนวัตกรรมที่เผยแพร่วิทยุโรงเรียนมากกว่าผู้ที่ไม่มีการมสิทธิ์ในที่ดิน เพราะฉะนั้นจะเห็นว่า ขณะที่ความแตกต่างหรือช่องว่างในด้านหนึ่งลดลง แต่ความแตกต่างหรือช่องว่างในด้านอื่น ๆ อาจเพิ่มขึ้น

ตัวอย่างการใช้สื่อทั้งในอินเดียนและโคลัมเบียเป็นสิ่งที่น่าสนใจมาก เพราะวางแผนการรณรงค์ โดยมุ่งเป้าหมายไปยังกลุ่มที่ยากจนที่สุดในชนบทอย่างมีระบบ การวางแผนการรณรงค์เช่นนี้ต้องคำนึงถึงความต้องการของกลุ่มที่อ่อนแอที่สุด และพยายามจัดทำข่าวสารให้เข้ากับความสามารถของกลุ่มที่อ่อนแอที่สุดนี้

4. สำหรับการพัฒนาชนบทและการเป็นผู้นำชนิดใหม่ สื่อมวลชนส่วนใหญ่ในประเทศด้อยพัฒนารวมกันอยู่ในเขตเมือง เขตเมือง คือ เขตที่ผู้มีการศึกษาส่วนใหญ่อาศัยอยู่ มีจำนวนผู้รู้หนังสือมากที่สุด และเป็นแหล่งรวมเงินตรามากที่สุด เขตชนบทมีโครงสร้างของสื่อมวลชนที่อ่อนแอกว่าเขตเมืองมาก เพราะฉะนั้นถ้าต้องการสนับสนุนการพัฒนาในเขตชนบท ก็จำเป็นต้องทำให้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น สื่อมวลชนแต่ละชนิดมีความเหมาะสมหรือความสามารถในการพัฒนาเขตชนบทมากน้อยแตกต่างกัน วิทยุเป็นสื่อที่มีราคาค่อนข้างถูก สามารถเข้าถึงผู้รับในพื้นที่ห่างไกล และมีศักยภาพสูงในการถ่ายทอดเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา ส่วนโทรทัศน์มีลักษณะตรงกันข้ามกับวิทยุ คือ มีราคาแพง จำเป็นต้องมีเครื่องมือหรืออุปกรณ์ทางเทคนิคจำนวนมาก และไม่สามารถถ่ายทอดสัญญาณไปไกลนักถ้าไม่มีสถานีถ่ายทอดต่ออีกทีหนึ่ง

ดังนั้น โครงสร้างของสื่อมวลชนจะต้องเหมาะสมกับเขตชนบท การออกแบบหรือการจัดทำเนื้อหาต้องเหมาะสมไม่เฉพาะแต่กับคนในเขตเมืองเท่านั้น แต่ต้องเหมาะสมกับเกษตรกรในเขตชนบทด้วย แต่สิ่งที่สำคัญยิ่งกว่านี้ คือ ต้องให้โอกาสแก่ประชาชนในเขตชนบทที่จะมีอิทธิพลต่อรายการและเนื้อหาของสื่อมวลชน

ความเป็นผู้นำก็เช่นเดียวกับโครงสร้างของสื่อมวลชน ที่ต้องคำนึงถึงความต้องการและความคิดริเริ่มของประชาชนในท้องถิ่น โครงสร้างของสื่อมวลชนต้องถูกสร้างขึ้นมาในลักษณะที่ประชาชนสามารถติดต่อกับผู้นำ และรับผิดชอบต่อการพัฒนาของตนเองได้ การพัฒนาตามแนวคิด

ที่ถูกต้องไม่ใช่สิ่งที่จะบงการมาจากเบื้องบน แต่ต้องเป็นผลมาจากปฏิริยาสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับมวลชน โดยมวลชนประกอบกันขึ้นเป็นพลังที่จะพัฒนา และผู้นำทำหน้าที่เป็นผู้บุกเบิกหาช่องทางที่จะนำพลังนั้นมาใช้

ปฏิริยาสัมพันธ์ระหว่างผู้นำและมวลชนจะเกิดขึ้น และดำเนินไปได้จำเป็นต้องมีช่องทางสำหรับการแลกเปลี่ยนข่าวสารกัน แต่ไม่มีสูตรสำเร็จที่กำหนดว่าข่าวสารควรไหลอย่างไร เพราะเป็นการยากที่จะพูดถึงเรื่องนี้โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างประเทศ ภูมิภาค หรือหมู่บ้าน

ความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการพัฒนา

การวิจัยในเชิงสหสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการพัฒนานั้น สามารถแบ่งตามลักษณะของหน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ได้ 2 ประเภท ประเภทแรก เป็นการทดสอบหาค่าสหสัมพันธ์ระหว่างดัชนีของการพัฒนาระบบการสื่อสารมวลชนระดับชาติ กับดัชนีของการพัฒนาภาคสังคม- เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและการเมืองของประเทศ ประเภทที่สอง เป็นการทดสอบหาค่าสหสัมพันธ์ระหว่างดัชนีของระดับการเปิดรับสื่อมวลชนของปัจเจกบุคคล กับดัชนีที่แสดงถึงทัศนคติและพฤติกรรมที่ทันสมัยของปัจเจกบุคคลคนเดียวกันนั้น

Felstehausen ชี้ให้เห็นว่า ในช่วงทศวรรษสุดท้ายที่ผ่านมา การวิจัยด้านนิเทศศาสตร์พัฒนาการในเชิงสหสัมพันธ์เป็นการวิจัยที่มีมากที่สุด และมีการทุ่มเททรัพยากรเพื่อการวิจัยด้านนี้มากที่สุด⁹⁴

การวิจัยเหล่านี้เป็นการวิจัย ณ เวลาใดเวลาหนึ่ง ด้านข้อมูลประชากรสำหรับการวิจัยประเภทแรกนั้น เพิ่งจะรวบรวมได้ในช่วงระยะเวลา 30 ปีสุดท้ายที่ผ่านมาเอง และสำหรับประเทศเกิดใหม่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ข้อมูลเหล่านี้ยังมีอายุน้อยลงไปอีก จนกระทั่งบัดนี้ การศึกษาในลักษณะของช่วงเวลาต่อเนื่องกัน ซึ่งจะทำให้การวิเคราะห์ในเรื่องนี้มีความหมายยิ่งขึ้น ก็ยังเป็นสิ่งที่ไม่สามารถกระทำได้

⁹⁴H. Felstehausen, "Conceptual Limits of Development Communications Theory," pp.40-41.

ถ้าการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ มีสหสัมพันธ์ในเชิงบวกอย่างสูงกับการพัฒนาด้าน สื่อมวลชนของประเทศเป็นความจริงแล้ว เราก็สามารถสรุปได้ว่า ประเทศด้อยพัฒนาไม่สามารถ จะกลายเป็นประเทศที่พัฒนาได้เลย ถ้าปราศจากระบบการสื่อสารมวลชนที่ดี ดังนั้นจึงไม่น่า แปลกใจอะไรเลยที่ ผู้เชี่ยวชาญด้านการสื่อสารและด้านการพัฒนาจะให้ความสนใจในทฤษฎีเช่นนี้

เนื่องจากการวิจัยนี้เป็นการวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการพัฒนาในระดับ ชาติ ดังนั้นจะนำเสนอเฉพาะสรุปและวิจารณ์การวิจัยในเชิงสหสัมพันธ์ประเภทแรกเท่านั้น โดย จะนำเสนอทฤษฎีของ Lerner อย่างย่อ ๆ ก่อนแล้วจึงจะสรุปและวิจารณ์การวิจัยในเชิง สหสัมพันธ์ที่นำเอารัฐแห่งชาติมาเป็นหน่วยในการวิเคราะห์

1. ทฤษฎีของ Lerner

ในปี ค.ศ.1950 และ 1951 สำนักวิจัยสังคมศาสตร์ประยุกต์แห่งมหาวิทยาลัย โคลัมเบีย ได้ทำการสัมภาษณ์ประชากร 1,600 คน ในประเทศทางแถบตะวันออกกลาง 6 ประเทศ คือ อิหร่าน อียิปต์ ตุรกี ซีเรีย เลบานอน และจอร์แดน โดยมีวัตถุประสงค์ของการ สัมภาษณ์ คือ ต้องการทราบให้มากที่สุดเกี่ยวกับการเข้าถึงสื่อมวลชนของประชาชน และเกี่ยวกับทัศนคติต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทัศนคติเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ Lerner เป็นสมาชิกคนหนึ่งในทีมงานวางแผนงานวิจัยในวันออกกลางครั้งนี้ แต่ Lerner ไม่ได้เก็บหรือควบคุมการเก็บข้อมูลเหล่านี้ด้วยตนเอง นอกจากนี้การวิจัยนี้ก็ไม่ได้วางแผนงาน วิจัยเพื่อสนับสนุนทฤษฎีที่ Lerner พบจากการวิเคราะห์ข้อมูลในอีกแปดปีต่อมา หลังจากที่ Lerner ออกจากมหาวิทยาลัยโคลัมเบียไปแล้ว ในปี ค.ศ.1954 มหาวิทยาลัยโคลัมเบียได้ขอให้ Lerner กลับมาวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ Lerner จึงกลับไปตะวันออกกลางอีก ครั้งหนึ่งและพูดคุยกับผู้สัมภาษณ์ รวมตลอดถึงบุคคลต่าง ๆ ที่เคยถูกสัมภาษณ์ในตอนเก็บข้อมูลคราว แรก และเขียนหนังสือเกี่ยวกับเรื่องนี้ชื่อ The Passing of Traditional Society : Modernizing the Middle East ขึ้นมาในปี ค.ศ.1958 หลักใหญ่ของหนังสือเล่มนี้มีอยู่ว่า ระดับการพัฒนาของระบบการสื่อสารเป็นดัชนีที่ชี้ให้เห็นถึงระดับการพัฒนาของภาคสังคม-เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองภายในระบบสังคม สิ่งที่ Lerner ใช้ในการพิสูจน์ทฤษฎีของตนก็คือ ผล จากการวิจัยที่แสดงให้เห็นว่า มีสหสัมพันธ์ในเชิงบวกระหว่างดัชนีของการพัฒนาภาคการสื่อสาร

กับดัชนีของการพัฒนาภาคอื่น ๆ ของระบบสังคม⁹⁵

หลังจาก Lerner ศึกษาถึงเหตุการณ์ในตะวันออกกลางและพยายามเชื่อมโยงเหตุการณ์เหล่านี้ให้เข้ากับผู้ถูกสัมภาษณ์ 1,600 คนแล้ว เขาพบว่า การต่อสู้อย่างยาวนานใหญ่เป็นเวลายหลายศตวรรษทำให้ความทันสมัยเข้ามาแทนที่วิถีชีวิตยุคกลาง

ในอดีตนั้น การเลียนแบบยุโรปได้แผ่ขยายเข้าไปสู่ชนชั้นสูงของสังคมตะวันออกกลาง และมีอิทธิพลต่อการแต่งกายของชนชั้นสูงเป็นส่วนใหญ่ แต่การทำให้ทันสมัย (Modernization) ในปัจจุบัน เข้าถึงประชาชนได้กว้างขวางกว่าสมัยก่อนมาก และมีอิทธิพลต่อความปรารถนาหรือความต้องการทั้งของสาธารณชนและของเอกชน สิ่งสำคัญที่สุดที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ คือ การเปลี่ยนแปลงในวิธีการถ่ายทอดความคิดเห็นและทัศนคติไปยังประชาชนจำนวนมาก การถ่ายทอดความคิดเห็น ทัศนคติ หรือวิถีชีวิตแบบใหม่ ให้ประชาชนส่วนมากได้เห็นได้เข้าใจ เป็นกระบวนการที่สำคัญกระบวนการหนึ่งที่ทำให้เกิดความทันสมัยในตะวันออกกลาง ในอดีตนั้นการเลียนแบบยุโรปนั้นใช้สื่อชนชั้น (Class Media) แต่การทำให้ทันสมัยนั้นใช้สื่อมวลชน และสื่อมวลชนนี้เองเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างผลของกระบวนการทางสังคมสองกระบวนการดังกล่าว (การเลียนแบบยุโรปและการทำให้ทันสมัย)

กล่าวได้ว่า แนวความคิดหลักที่สำคัญที่สุดของ Lerner ก็คือ ระบบการสื่อสารสมัยใหม่จะเจริญรุ่งเรืองก็เฉพาะแต่ในสังคมที่มีความทันสมัยในด้านอื่น ๆ ด้วยเท่านั้น ในทางกลับกันไม่มีสังคมที่ทันสมัยสังคมใดสามารถทำหน้าที่ (function) ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยปราศจากระบบสื่อมวลชนที่พัฒนาแล้ว Lerner กล่าวว่า สังคมที่ทันสมัยแตกต่างจากสังคมตามแบบประเพณีโบราณก็ตรงที่วิธีการหรือเครื่องมือในการถ่ายทอดข่าวสารสาธารณะไปสู่ระบบสังคม สังคมตามแบบประเพณีโบราณอาศัย ระบบการสื่อสารด้วยคำพูดในขณะที่สังคมที่ทันสมัยใช้ระบบการสื่อสารผ่านตัวกลาง เมื่อใดที่ระบบสังคมพัฒนา เมื่อนั้นก็จะมีการพัฒนาในด้านการสื่อสารด้วย

ในแบบจำลองที่แสดงการพัฒนาของสื่อในสังคมต่าง ๆ Lerner วางระบบการสื่อสารด้วยคำพูดในสังคมแบบประเพณีโบราณไว้ที่ขั้วด้านซ้ายมือ ของแกนการพัฒนาของสื่อ และวางระบบการสื่อสารมวลชนของสังคมที่ทันสมัยไว้ที่ขั้วด้านขวามือของแกน

⁹⁵D. Lerner, The Passing of Traditional Society : Modernizing the Middle East (New York: The Free Press, 1958).

การสื่อสารสาธารณะภายใต้ระบบการสื่อสารด้วยคำพูดจะมีลักษณะเป็นการ แลกเปลี่ยนข่าวสารแบบตัวต่อตัวระหว่างกลุ่มปฐมภูมิต่าง ๆ เนื้อหาของการสื่อสารประกอบด้วย การกำหนดพฤติกรรมสำหรับบุคคล โดยบุคคลที่มีสถานภาพหรือตำแหน่งที่สูงกว่า (ซึ่งสถานภาพ หรือตำแหน่งดังกล่าว เป็นสิ่งที่ได้รับ เป็นมรดกตกทอดมา) ในสายการบังคับบัญชาของสังคม เป็นผู้ มีสิทธิในการกำหนดพฤติกรรมสำหรับบุคคลได้

ส่วนการสื่อสารสาธารณะภายใต้ระบบการสื่อสารที่ทันสมัยประกอบด้วย ข่าวสาร ที่ถูกถ่ายทอดผ่านช่องทางต่าง ๆ ไปยังผู้รับสารมวลชนที่มีลักษณะแตกต่างกันและไม่รู้จักกัน เนื้อหา ของสื่อมวลชนที่รายงานหรืออธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกสังคมนั้น ถูกเตรียม และถูกถ่ายทอด โดยนักสื่อสารมวลชนอาชีพ ซึ่งมีสิทธิที่จะรายงานหรือส่งสารเนื่องจากความ สามารถหรือความชำนาญของตน มากกว่าที่จะเนื่องมาจากสถานภาพหรือตำแหน่งในสายการ บังคับบัญชาของสังคมซึ่งได้รับมาเป็นมรดกตกทอด

การพัฒนาระบบการสื่อสารจะก้าวหน้าจากด้านซ้ายมือของแกนการพัฒนาของสื่อไป ทางด้านขวามือ นั่นคือ จากระบบการสื่อสารด้วยคำพูดไปยังระบบการสื่อสารด้วยสื่อมวลชน ทิศทาง ของการเปลี่ยนแปลงจะเปลี่ยนแปลงจากระบบการสื่อสารด้วยคำพูดไปเป็นระบบการสื่อสารด้วย สื่อมวลชนเสมอ ไม่เคยปรากฏว่าทิศทางของการเปลี่ยนแปลงเริ่มจากระบบการสื่อสารด้วยสื่อมวลชน ไปยังระบบการสื่อสารด้วยคำพูด

ทฤษฎีของ Lerner มาจากสมมติฐานที่ว่า ระบบของการสื่อสารจะเปลี่ยนแปลงจาก ระบบโดยคำพูดไปเป็นระบบโดยสื่อมวลชนนั้น จะมีสหสัมพันธ์ในเชิงบวกอย่างมีนัยสำคัญกับการพัฒนา ในภาคหลักอื่น ๆ ของระบบสังคม นั่นคือ การพัฒนาระบบการสื่อสารมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับ การพัฒนาภาคสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองของประเทศ

Lerner อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างระบบการสื่อสารและระบบสังคมด้วยคำพูด ดังต่อไปนี้

...ระบบการสื่อสารเป็นทั้งดัชนีและปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบ สังคมทั้งหมด ที่กล่าวเช่นนี้ทำให้เราสามารถหลีกเลี่ยงปัญหาว่า ไก่กับไข่อะไรเกิดก่อนกัน (ซึ่ง เป็นปัญหาที่เราเพียงสามารถทายหรือเดาเท่านั้น) และมาเน้นสมมติฐานเชิงสหสัมพันธ์ซึ่งสามารถ

ทดสอบได้ ตามแนวความคิดนี้จะเห็นได้ว่า เมื่อกระบวนการพัฒนาเริ่มต้นขึ้น ทั้งไก่และไข่ก็จะ เป็น "สาเหตุ" ให้แต่ละอย่างพัฒนา⁹⁶

จะเห็นว่า Lerner ประสมปัญหา 2 ประการตรงจุดนี้คือ (ก) ทฤษฎีของ Lerner ไม่ได้อธิบายว่ากระบวนการพัฒนาเริ่มต้นขึ้นได้อย่างไร จึงจะทำให้การพัฒนาด้านการ สื่อสารสามารถ เป็นสาเหตุให้เกิดการพัฒนาในระบบสังคม และการพัฒนาในระบบสังคมสามารถ เป็นสาเหตุให้เกิดการพัฒนาด้านการสื่อสาร (ข) แม้ Lerner จะแสดงความต้องการหลีกเลี่ยง แบบจำลองที่แสดงถึงสาเหตุและผล แต่ Lerner ก็พูดถึงบทบาทของการสื่อสารในลักษณะที่เป็น สาเหตุให้เกิดผลตามมา (หรืออย่างน้อยที่สุดก็พูดถึงความสัมพันธ์ในเชิงสาเหตุและผลที่มีลักษณะ เป็นวัฏจักร กล่าวคือการสื่อสารสามารถพัฒนาภาคหลักอื่น ๆ ของระบบสังคมและภาคหลักอื่น ๆ ของระบบสังคมก็สามารถพัฒนาการสื่อสาร) โดย Lerner เรียกการสื่อสารว่าเป็น "ปัจจัยที่ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม" นอกจากนี้ Lerner ยังได้นำปัญหา "ไก่กับไข่" มาเป็น อุปกาลอุปไมยว่าอะไรเป็นสาเหตุให้เกิดผลในอีกสิ่งหนึ่ง

หัวใจของข้อเขียนของ Lerner อยู่ที่คำว่า "ทันสมัย (modern)" ซึ่ง Lerner อธิบายคำนี้อย่างยืดยาวหลายหน้า โดยชี้ว่าสังคมที่ทันสมัยมีลักษณะดังต่อไปนี้คือ มีระดับ ความเป็นเมืองและรายได้ต่อหัวค่อนข้างสูง มีการรู้หนังสืออย่างกว้างขวาง มีการเคลื่อนย้ายทาง ภูมิศาสตร์และการได้ขึ้นทางสังคมอย่างแพร่หลาย มีระดับความเป็นอุตสาหกรรมและการค้าขาย สูงในระบบเศรษฐกิจ มีเครือข่ายของสื่อมวลชนกว้างขวางและเข้าถึงทุกหนทุกแห่ง และโดยทั่ว ๆ ไป สมาชิกของสังคม เข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางในกระบวนการทางสังคมและเศรษฐกิจที่ทันสมัย

ในบรรดาลักษณะต่าง ๆ ของสังคมที่ทันสมัยดังกล่าว Lerner เน้นว่าการที่ บัจ เจกบุคคล เข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจังในสังคม คือสิ่งที่ทำให้สังคมที่ทันสมัยแตกต่างจากสังคมตาม แบบประเพณีโบราณ สังคมที่ทันสมัยนอกจากจะเป็นสังคมที่มีลักษณะ เป็นอุตสาหกรรม เป็นเมือง รู้ หนังสือแล้ว ยังมีลักษณะของการ เข้ามามีส่วนร่วมด้วย

ถึงจุดนี้เราอาจสรุปทฤษฎีของ Lerner ได้ว่า Lerner เริ่มต้นโดยการ สังเกตพบว่า ระบบสื่อมวลชนสมัยใหม่เจริญก้าวหน้าในสังคมที่มีความเจริญก้าวหน้าในด้านอื่น ๆ แล้วเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงในระบบการสื่อสารจะเริ่มจากระบบโดยคำพูดตามแบบโบราณไปยัง

⁹⁶Ibid., p.56.

ระบบโดยสื่อมวลชนที่ทันสมัยเสมอ นอกจากนี้ Lerner เชื่อว่าระดับของการเปลี่ยนแปลงในแบบแผนของการสื่อสารสาธารณะจากระบบโดยคำพูดไปเป็นระบบโดยสื่อมวลชนนั้น จะมีสหสัมพันธ์ในเชิงบวกกับการพัฒนาภาคที่สำคัญอื่น ๆ ของระบบสังคม ถ้าทฤษฎีของ Lerner ถูกต้องตามความเป็นจริง วิธีการในการสื่อสารก็จะเป็นทั้งดัชนีและปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในระบบสังคม

เพื่อที่จะพิสูจน์ทฤษฎีดังกล่าว Lerner ต้องแสดงให้เห็นว่า มีสหสัมพันธ์ในเชิงบวกระหว่างการใช้สื่อมวลชนของประชาชน กับการเข้ามีส่วนร่วมในภาคสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองของประชาชนในระบบสังคม

เพื่อที่จะวัดการใช้สื่อมวลชนและการเข้ามีส่วนร่วมในภาคสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองของประชาชนดังกล่าว Lerner จึงเลือกดัชนีบางอย่างที่จะแทนหรือชี้ให้เห็นถึงภาคทั้งสี่ดังกล่าว ดัชนีที่ชี้ให้เห็นถึงการพัฒนาด้านการสื่อสารจากระบบโดยคำพูดไปเป็นระบบโดยสื่อมวลชนก็คือ อัตราส่วนของประชาชนที่เป็นเจ้าของเครื่องรับวิทยุ ยอดจำหน่ายของหนังสือพิมพ์ จำนวนที่นั่งชมภาพยนตร์ต่อจำนวนประชากร 1,000 คน Lerner รวมปัจจัยทั้งสามประการนี้ เข้าด้วยกัน เป็นดัชนีสำหรับภาคสื่อมวลชน ดัชนีสำหรับภาคสังคม เศรษฐกิจ คือ ระดับของความเป็นเมือง ("ระดับของความเป็นเมือง" Lerner หมายถึง อัตราส่วนของประชากรของประเทศที่อาศัยอยู่ในเมืองที่มีประชากรมากกว่า 50,000 คน) ดัชนีสำหรับภาควัฒนธรรม คือ ระดับการรู้หนังสือ ซึ่ง Lerner นิยามว่า คือ อัตราส่วนของประชากรผู้ใหญ่ซึ่งสามารถอ่านภาษาใดภาษาหนึ่ง ดัชนีสำหรับภาคการเมือง คือ อัตราส่วนของประชาชนในประเทศที่ไปออกเสียงลงคะแนนในการเลือกตั้งของประเทศ

เมื่อ Lerner คำนวณค่าสหสัมพันธ์ระหว่างดัชนีที่แทนภาคทั้งสี่ของประเทศในกลุ่มตัวอย่างแล้ว ปรากฏว่า มีค่าสหสัมพันธ์ในเชิงบวกอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติระหว่างดัชนีต่าง ๆ เหล่านี้ ดังนั้นสมมติฐานของ Lerner จึงได้รับการยืนยัน ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวตามระเบียบวิธีวิจัยของ Lerner ได้ว่า ระดับของการพัฒนาด้านสื่อมวลชน เป็นดัชนีที่ชี้ให้เห็นถึงระดับการพัฒนาในภาคสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองของระบบสังคม

อย่างไรก็ตามมีข้อน่าสังเกตว่า ข้อพิสูจน์ของ Lerner เพียงแต่แสดงให้เห็นว่า การพัฒนาด้านการสื่อสาร เป็น "ค้ำยัน" ที่ชี้ให้เห็นถึงการพัฒนาของระบบสังคม แต่ไม่ได้พิสูจน์ให้เห็นว่า การสื่อสาร เป็นสาเหตุหรือเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการพัฒนานั้น

นอกจากจะพบว่าการพัฒนาด้านการสื่อสารสาธารณะมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการพัฒนาภาคสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองแล้ว Lerner ยังวิจัยพบสิ่งที่เป็นลำดับขั้นของการพัฒนาของภาคทั้งสี่ด้วย ซึ่งเขาเรียกลำดับขั้นของการพัฒนานี้ว่า "ลำดับขั้นของการพัฒนาตามประวัติศาสตร์ (Historical Phasing)" ซึ่ง Lerner ไม่ได้หมายถึงมีความสัมพันธ์ในเชิงสาเหตุและผลระหว่างภาคทั้งสี่

ความเป็นเมืองจะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นก่อน ทั้งนี้เพราะการเคลื่อนย้ายของประชากรจากท้องถิ่นชนบทที่กระจุกกระจายไปสู่ศูนย์กลางเมือง จะกระตุ้นให้เกิดความต้องการ และสร้างเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการก้าวไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง

การรู้หนังสือ เป็นภาคที่สองที่พัฒนา ตัวเมืองเท่านั้นที่ต้องการประชากรจำนวนมากที่สามารถรู้หนังสือ เพื่อที่จะปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างเหมาะสม... ทั้งนี้เพราะการจัดระเบียบชีวิตในเมืองจำเป็นต้องมีการรู้หนังสือที่พอเพียงที่จะอ่านป้าย เขียนส่งจ่ายเช็ค และขึ้นรถไฟใต้ดิน ฯลฯ นอกจากนี้ Lerner พบว่า ก่อนที่การรู้หนังสือจะเริ่มพัฒนานั้น ความเป็นเมืองจะต้องบรรลุถึงระดับประมาณร้อยละ 10 เสียก่อน ระหว่างระดับของความ เป็นเมืองร้อยละ 10-25 การรู้หนังสือและความเป็นเมืองจะพัฒนาไปในอัตราความเร็วเท่า ๆ กัน แต่หลังจากความเป็นเมืองบรรลุถึงระดับที่สูงกว่าร้อยละ 25 แล้ว การรู้หนังสือจะขยายต่อไปได้ด้วยตัวของมันเองโดยไม่ต้องอาศัยความเป็นเมือง

การรู้หนังสือ จะก่อให้เกิดเงื่อนไขสำคัญที่จะนำไปสู่ขั้นที่สามของการพัฒนานั้นก็คือ การเจริญเติบโตของสื่อมวลชน Lerner ชี้ให้เห็นว่า ในขั้นนี้มีความสัมพันธ์ในลักษณะ "เกื้อกูลกัน" เกิดขึ้น กล่าวคือ การรู้หนังสือทำให้การเจริญเติบโตของสื่อมวลชนที่ทันสมัย เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ และในทางกลับกันการเจริญเติบโตของสื่อมวลชนที่ทันสมัยจะช่วยพัฒนาการรู้หนังสือให้เป็นไปอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น

ภาคสุดท้ายที่พัฒนาในลำดับขั้นของการพัฒนาตามประวัติศาสตร์ ก็คือ การเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง กล่าวในเชิงประวัติศาสตร์ การปกครองแบบประชาธิปไตย เป็นสิ่งเกิดซ้ำและโดยปกติจะเป็นสถาบันสูงสุดของสังคมที่ประชาชน เข้ามีส่วนร่วม

เราอาจสร้างแบบจำลองที่ Lerner. อธิบายได้ดังนี้

ความเป็นเมือง \longrightarrow การรู้หนังสือ \longleftarrow การเจริญเติบโต \longrightarrow การเข้ามามีส่วนร่วม
ของสื่อมวลชน \longleftarrow ทางการเมือง

แบบจำลองนี้มีข้อควรสังเกต 2 ประการ คือ

1. ไม่มีความสัมพันธ์กันโดยตรงระหว่างความเป็นเมืองกับการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง ตัวแปรสองตัวนี้ถูกเชื่อมเข้าด้วยกัน ด้วยตัวแปรสอดแทรก 2 ตัว คือ การรู้หนังสือและการเจริญเติบโตของสื่อมวลชน

2. Lerner ไม่ได้กล่าวอย่างชัดเจนถึงความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างการรู้หนังสือกับการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง เราไม่ทราบแน่ชัดว่า Lerner ตั้งใจจะกล่าวว่าการรู้หนังสือมีความสัมพันธ์โดยตรงกับการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง หรือ เฉพาะการเจริญเติบโตของสื่อมวลชนเท่านั้น ที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง

กล่าวโดยสรุป Lerner พบว่า ระหว่างดัชนีของการพัฒนาภาคสื่อมวลชน สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองนั้น มีสหสัมพันธ์ในเชิงบวกอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ นอกจากนี้ Lerner ยังพบอีกว่า มีลำดับขั้นของการพัฒนาตามประวัติศาสตร์ กล่าวคือ ความเป็นเมืองจะพัฒนาขึ้นก่อน ติดตามด้วยการรู้หนังสือ และการใช้สื่อมวลชน ส่วนการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนจะเป็นขั้นสุดท้ายในกระบวนการพัฒนา

Schramm แสดงความเห็นหลังจากศึกษาข้อเขียนของ Lerner แล้วว่า อัตราส่วนที่กล่าวข้างต้นอาจจะใช้ได้หรือใช้ไม่ได้กับภูมิภาคอื่น ๆ ของโลก นอกเหนือไปจากภูมิภาค

ตะวันออกกลาง แต่อัตราส่วนเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงลำดับของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น"⁹⁷ ซึ่งหมายความว่า ในทุกหนทุกแห่ง กระบวนการการทำให้ทันสมัยเกิดขึ้น 4 ขั้นตอน คือ จากความเป็นเมือง ไปยังการรู้หนังสือ ไปยังการเจริญเติบโตของสื่อมวลชน และไปยังการเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองในที่สุด

2. การวิจัยในเชิงสหสัมพันธ์ระดับชาติ

ในระยะต่อมามีการวิจัยในเชิงสหสัมพันธ์ตามแนวทางของ Lerner อีกเป็นจำนวนมาก⁹⁸ ลักษณะเด่นของการวิจัยแนวนี้ก็คือ การใช้รัฐแห่งชาติ เป็นหน่วยในการวิเคราะห์ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ เป็นตัวเลขเกี่ยวกับประชากรของชาติที่นำมาจากแหล่งที่เชื่อถือได้ต่าง ๆ

นอกจากนี้ ยังได้มีความพยายามคิดหาดัชนีต่าง ๆ ที่สามารถจะแทนหรือแสดงถึงภาคสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองของระบบสังคม ในบรรดาดัชนีต่าง ๆ เหล่านี้ เช่น "ศาสนา ลักษณะของประชากร" รวมถึงจำนวนแคลอรีที่บริโภคต่อคนต่อวัน จำนวนประชากรทั้งหมด ความหนาแน่นของประชากร ความเป็นเมือง (ซึ่งนิยามว่าเป็นอัตราส่วนของประชากรที่อาศัยอยู่ในเมืองที่มีประชากรเกินกว่าขนาดที่กำหนด เช่น 20,000 หรือ 50,000 คน เป็นต้น) "ระดับการศึกษา" โดยคำนวณจากร้อยละของผู้รู้หนังสือ และร้อยละของประชากรในวัยเรียนที่เรียนอยู่ในโรงเรียนชั้นประถมและมัธยม หรือมหาวิทยาลัย "ลักษณะของระบบการเมือง" รวมทั้งการจัดอันดับของประเทศบนแกนประชาธิปไตย-เผด็จการ บนแกนของการแข่งขัน บนพื้นฐานของโครงสร้างทางนิติบัญญัติและบริหาร และบนสัดส่วนของการมีตัวแทนของประชาชน "ความมั่งคั่งของชาติ" ซึ่งประกอบด้วยรายได้ต่อหัวหรือผลผลิตต่อหัว

⁹⁷W. Schramm, Mass Media and National Development, p. 46.

⁹⁸H. Felstehausen, "Conceptual Limits of Development Communications Theory," p. 40.

"การกระจายของแรงงาน" โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานที่เกี่ยวข้องหรือไม่เกี่ยวข้องกับการเกษตร "ระดับของการเป็นอุตสาหกรรม" ซึ่งวัดได้จากการใช้พลังงานต่อหัว การใช้เหล็กกล้าต่อหัว และแม้แต่การส่งสินค้าออกไปยังประเทศสหรัฐอเมริกา

นอกจากนี้ยังมีการคิดสร้างดัชนีที่แสดงถึง การใช้สื่อหรือการมีสื่อจากยอดจำหน่ายหนังสือพิมพ์ต่อหัว จำนวนโทรศัพท์ต่อหัว ที่นั่งชมภาพยนตร์ต่อหัว เครื่องรับวิทยุต่อหัว มาตรการส่วนประเมินค่าเสรีภาพของหนังสือพิมพ์ และแม้กระทั่งจำนวนยานพาหนะต่อหัว

ในต้นทศวรรษ 1960 UNESCO ให้ความสนใจอย่างมากกับการที่หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ และภาพยนตร์ จะช่วยพัฒนาประเทศได้อย่างไร ซึ่งในช่วงดังกล่าวดูเหมือนจะมีสิ่งบ่งชี้หลายอย่างแสดงว่าการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและทางการสื่อสารขยายตัวไปพร้อม ๆ กัน การศึกษาของ UNESCO ใน ค.ศ. 1961 ชี้ให้เห็นว่า มีสหสัมพันธ์เด่นชัดระหว่างการเจริญเติบโตของสื่อมวลชน กับการเจริญเติบโตในด้านรายได้ การรู้หนังสือ ความเป็นเมือง และการเป็นอุตสาหกรรมในประเทศด้อยพัฒนาในแอฟริกาละตินอเมริกา ตะวันออกกลาง และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้⁹⁹

⁹⁹G. Hedebro, Communication and Social Change in Developing Nations, p. 13.

ตารางที่ 1 สหสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนและการพัฒนา¹⁰⁰

ปัจจัย	รายได้ต่อหัว	การรู้หนังสือ	ความเป็นเมือง	การเป็นอุตสาหกรรม
1. การบริโภคกระดาษพิมพ์ต่อหัว	0.83	0.82	0.69	0.68
2. ยอดจำหน่ายหนังสือพิมพ์รายวันต่อประชากร 100 คน	0.83	0.79	0.75	0.51
3. จำนวนที่นั่งชมภาพยนตร์ต่อประชากร 100 คน	0.80	0.68	0.86	0.82
4. จำนวนเครื่องรับวิทยุต่อประชากร 100 คน	0.86	0.72	0.71	0.78

ตัวเลขในตารางที่ 1 ไม่ได้พิสูจน์ความสัมพันธ์ในเชิงสาเหตุและผลแต่อย่างใด ค่าสหสัมพันธ์เพียงแต่แสดงให้เห็นว่า มีปัจจัยสองอย่างที่เกิดขึ้นในเวลาเดียวกัน แต่ไม่ได้บอกว่าเป็นสาเหตุหนึ่ง เป็นสาเหตุให้เกิดอีกปัจจัยหนึ่ง

แต่ก็เป็นไปได้ที่อาจมีความสัมพันธ์ในเชิงสาเหตุและผลระหว่างสื่อมวลชนและการพัฒนาเศรษฐกิจ ดังที่การวิจัยเชิงทดลองพิสูจน์ให้เห็นในปลายทศวรรษ 1950 และต้นทศวรรษ 1960 ได้เกิดการตื่นตัวในบทบาทของสื่อมวลชนว่า เป็นสาเหตุที่นำไปสู่การพัฒนาประเทศได้ และตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา แบบจำลองการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ให้ความสำคัญกับบทบาทของสื่อมวลชนอย่างมาก แม้แต่องค์การระหว่างประเทศก็ให้การสนับสนุนในเรื่องนี้ เช่น UNESCO เสนอแนะว่า ทุกประเทศควรบรรลุมาตรฐานขั้นต่ำในการมีสื่อมวลชนดังนี้ คือ ต่อทุก ๆ ประชากร 100 คน ควรมีหนังสือพิมพ์รายวัน 10 ฉบับ เครื่องรับวิทยุ 5 เครื่อง

¹⁰⁰ Ibid.

ที่นิ่งชมภาพยนตร์ 2 ที่ และเครื่องรับโทรทัศน์ 2 เครื่อง¹⁰¹ แต่ข้อมูลจากการศึกษาของ Frey ในปี ค.ศ.1973 ชี้ให้เห็นว่า ในช่วงทศวรรษ 1960 มีประเทศด้อยพัฒนาไม่กี่ประเทศที่สามารถบรรลุมาตรฐานดังกล่าว ประเทศด้อยพัฒนาจำนวนมากอยู่ต่ำกว่ามาตรฐานนี้มาก¹⁰²

Cutright วิจัยพบว่า มีสหสัมพันธ์สูงระหว่างดัชนีของการพัฒนาด้านการสื่อสารมวลชนกับดัชนีของการพัฒนาด้านการเมือง การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความเป็นเมืองและการศึกษา การวิจัยของเขาครอบคลุมประเทศเอกราช 77 ประเทศ มีวัตถุประสงค์เพื่อวัดระดับของความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาด้านการสื่อสารกับการพัฒนาด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ซึ่ง Cutright พบว่า การพัฒนาด้านการสื่อสารไม่เพียงแต่มีความสัมพันธ์อย่างสูงกับการพัฒนาด้านการเมือง เท่านั้น แต่ยังมีค่าสหสัมพันธ์ที่สูงยิ่งขึ้นไปอีกกับการพัฒนาด้าน เศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังพบอีกว่า การพัฒนาด้านการสื่อสาร เป็นตัวทำนายหรือตัวกำหนดการพัฒนาการเมืองได้ดีกว่าการพัฒนาด้าน เศรษฐกิจ¹⁰³

Schramm และ Carter วิจัยพบว่า มีสหสัมพันธ์ระหว่างดัชนีของการพัฒนาด้าน เศรษฐกิจกับดัชนีที่แสดงถึงการพัฒนาด้านระบบการสื่อสารมวลชนในประเทศต่าง ๆ 100 ประเทศ¹⁰⁴

Farace ศึกษาตัวแปรต่าง ๆ 54 ตัวในประเทศต่าง ๆ 109 ประเทศ ซึ่งรวมตั้งแต่ประเทศที่พัฒนามากที่สุดจนถึงประเทศที่พัฒนาน้อยที่สุด เขาพบว่าการพัฒนาทางการเมือง

¹⁰¹W. Schramm, Mass Media and National Development, p. 94.

¹⁰²F.W. Frey, "Communication and Development," in Handbook of Communication, ed. I.S. Pool and W. Schramm (Chicago: Rand McNally College Publishing Co., 1973).

¹⁰³P. Cutright quoted in L.R. Beltran, "Rural Development and Social Communication," p. 19.

¹⁰⁴W. Schramm and R.F. Carter quoted in L.R. Beltran, *op.cit.*, p.20.

สื่อสารมวลชนและสัมฤทธิ์ผลในด้านต่าง ๆ ของวิถีชีวิตในแต่ละประเทศต่างต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน¹⁰⁵

Ascroft กล่าวถึงผลการวิจัยที่คล้ายกันของ Schnore ในปี ค.ศ. 1953 ของ Deutschmann และ McNelly ในปี ค.ศ. 1962 และของ Farace ในปี ค.ศ. 1964 ซึ่งใช้วิธีการทางสถิติแบบ factor analysis มาทำการวิเคราะห์ นักวิจัยเหล่านี้สรุปโดยชี้ให้เห็นว่า ในการวิจัยระดับมหภาคที่ใช้ประเทศเป็นหน่วยในการวิเคราะห์นั้น ตัวทำนายหรือตัวกำหนดที่สำคัญที่สุดของระดับการพัฒนาประเทศก็คือ ระดับเศรษฐกิจของประเทศนั่นเอง และความสามารถของประเทศนั้นที่จะสื่อสารกับประชาชนภายในประเทศ¹⁰⁶

ยังมีการวิจัยทำนองดังกล่าวอีกมากมาย ซึ่งเราไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงรายละเอียดหรือลักษณะเฉพาะของการวิจัยแต่ละชิ้น ทั้งนี้เพราะผลของการวิจัยเหล่านี้มีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก การวิจัยทั้งหมดพบว่า มีสหสัมพันธ์ในเชิงบวกอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติระหว่างดัชนีต่าง ๆ ที่แสดงถึงการพัฒนาด้านสื่อมวลชน เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

กล่าวโดยสรุป การวิจัยในเชิงสหสัมพันธ์ที่ถือเอารัฐแห่งชาติ เป็นหน่วยในการวิเคราะห์ ซึ่งพยายามศึกษาหาความสัมพันธ์ในเชิงเกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างดัชนีที่แสดงถึงการพัฒนาด้านสื่อมวลชน เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองในระดับชาตินี้ ให้ผลการวิจัยที่เป็นหลักฐานสนับสนุนทฤษฎีของ Lerner ที่ว่า มีการแปรปรวนอย่างเป็นระบบระหว่างปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้

อย่างไรก็ตามมีข้อน่าสังเกตว่า หลักฐานจากผลการวิจัยที่สนับสนุนแนวความคิดเกี่ยวกับลำดับขั้นของการพัฒนาตามประวัติศาสตร์ยังมีน้อยมาก มีการวิจัยเพียงไม่กี่ชิ้นที่พยายาม

¹⁰⁵R.V. Farace, "A Study of Mass Communication and National Development," pp. 305-313.

¹⁰⁶J.R. Ascroft, "The Web of Modernization."

ทดสอบลำดับขั้นของการพัฒนาตามทฤษฎีของ Lerner ที่ว่า ในทุก ๆ ระบบสังคม การพัฒนาความเป็นเมืองจะเกิดขึ้นก่อน แล้วตามมาด้วยการขยายตัวของ การรู้หนังสือ การเจริญเติบโตของสื่อมวลชน และการเข้ามีส่วนร่วมในทางการเมืองอย่างกว้างขวางตามลำดับ

การวิจัยชิ้นแรกที่ยพยายามทดสอบทฤษฎีนี้ของ Lerner ก็คือ การวิจัยของ Schramm และ Ruggels¹⁰⁷ ที่พยายามวิเคราะห์ข้อมูลของคนในลักษณะต่าง ๆ ถึง 3 ลักษณะ เพื่อทดสอบทฤษฎีตามลำดับขั้นของ Lerner คือ

1. ลักษณะแรก Schramm และ Ruggels พยายามศึกษาทิศทางของความสัมพันธ์ในเชิงสาเหตุและผลระหว่างตัวแปรต่าง ๆ ต่อไปนี้คือ การเจริญเติบโตของสื่อ ความเป็นเมือง การรู้หนังสือ และผลผลิตต่อหัว โดยอาศัยวิธีการทางสถิติที่เรียกว่า cross-lagged correlations ผลการวิจัยปรากฏว่า เมื่อนำปัจจัยเหล่านี้มาจับคู่กันเป็นคู่ ๆ เพื่อหาค่าสหสัมพันธ์แล้ว ปรากฏว่าได้ค่าสหสัมพันธ์ที่ใกล้เคียงกันมาก จนไม่น่าเชื่อว่าตัวแปรตัวหนึ่งจะมีอิทธิพลมากกว่าตัวแปรอื่น ๆ

อย่างไรก็ดี ปัจจัยสองตัวที่มีค่าสหสัมพันธ์แตกต่างกันมากที่สุดชี้ให้เห็นว่า อาจจะมีทิศทางของความสัมพันธ์ในเชิงสาเหตุและผล... นั่นคือ ทั้งรายได้ต่อหัว และความเป็นเมือง อาจมีอิทธิพลต่อการรู้หนังสือในระยะแรกของการพัฒนา มากกว่าการรู้หนังสือมีอิทธิพลต่อรายได้ต่อหัว หรือความเป็นเมือง¹⁰⁸

ดังได้กล่าวแล้วว่า ผลการวิจัยของ Lerner สนับสนุนสมมติฐานที่ตั้งไว้ว่า ความเป็นเมือง เป็นขั้นแรกหรือสาเหตุแรกที่จะนำไปสู่สาเหตุต่อ ๆ ไปในกระบวนการพัฒนา แต่ Schramm และ Ruggels พบว่า ผลผลิตต่อหัว (ซึ่ง Schramm และ Ruggels กลับเรียกว่า รายได้ต่อหัวตามข้อความที่ยกมาข้างต้น) และความเป็นเมือง เป็นสาเหตุให้เกิดการพัฒนาด้านการรู้หนังสือ

¹⁰⁷ W. Schramm and W.L. Ruggels, "How Mass Media Systems Grow," in Communication and Change in the Developing Countries, ed. D. Lerner and W. Schramm (Honolulu: East-West Center Press, 1967), pp. 57-75.

¹⁰⁸ Ibid., p. 63.

Lerner ไม่ได้คำนึงถึงตัวแปรเกี่ยวกับรายได้ของบุคคลในการวิจัยของตน ส่วน Schramm และ Ruggels พบว่า ผลผลิตต่อหัวมีค่าสหสัมพันธ์กับการรู้หนังสือในประเทศที่มีระดับความเป็นเมืองร้อยละ 10-25 สูงกว่าค่าสหสัมพันธ์ระหว่างความเป็นเมืองกับการรู้หนังสือเสียอีก (0.35 ต่อ 0.21) นอกจากนี้เขายังพบอีกว่า ผลผลิตต่อหัวยังคงมีสหสัมพันธ์อย่างสูงกับยอดจำหน่ายหนังสือพิมพ์และจำนวน เครื่องรับวิทยุต่อประชากรพันคนต่อไปอีก แม้ว่า จะอยู่ในช่วงหลังจากความเป็น เมืองได้บรรลุระดับสูงสุด (ร้อยละ 25) ของ Lerner ไปแล้วก็ตาม ซึ่ง Lerner วิจัยพบว่า ที่ระดับนี้ความเป็น เมืองจะไม่มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนา สื่อมวลชน เพราะฉะนั้นนอกจากข้อที่ต้องระวัง เกี่ยวกับวิธีการทางสถิติแบบ cross-lagged correlations แล้ว ยังมีข้อน่าสังเกตอีกว่า บทบาทของความเป็น เมืองในเชิงสาเหตุที่จะนำไปสู่การพัฒนาในด้านอื่น ๆ ในกระบวนการพัฒนานั้น ไม่ใช่ เป็น เรื่องง่ายหรือ เป็น เรื่องโดยตรง อย่างที่ Lerner ตั้งสมมติฐานไว้ นอกจากนี้ปัจจัยที่เกี่ยวกับรายได้ของปัจเจกบุคคลยังเป็น สาเหตุที่สำคัญสำหรับการพัฒนายิ่งกว่าปัจจัยที่เกี่ยวกับความเป็น เมือง ซึ่งนับได้ว่าเป็น เรื่องที่แตกต่างอย่างมากจากทฤษฎีของ Lerner

นอกจากนี้ วิธีการทางสถิติแบบ cross-lagged correlations ที่ Schramm และ Ruggels ใช้ยังให้ผลที่แย้งกับทฤษฎีตามลำดับขั้นของ Lerner อีกด้วย โดย Lerner ตั้งสมมติฐานว่า การขยายตัวของ การรู้หนังสือ เป็นสาเหตุให้มีการใช้สื่อมวลชนมากขึ้น แต่จากผลวิเคราะห์ของ Schramm และ Ruggels พบว่า การรู้หนังสือและยอดจำหน่าย หนังสือพิมพ์มีค่าสหสัมพันธ์เกือบ เท่า ๆ กัน แสดงว่าปัจจัยหนึ่งไม่ได้เป็นสาเหตุให้เกิดอีกปัจจัย หนึ่ง

2. การวิเคราะห์ข้อมูลในลักษณะที่สองของ Schramm และ Ruggels ก็คือ การทดสอบความเที่ยงตรงของสมมติฐาน 3 ข้อ จากหนังสือ The Passing of Traditional Society ของ Lerner ที่ว่า

2.1 หลังจากประเทศบรรลุความเป็น เมืองถึงระดับร้อยละ 10 แล้วเท่านั้น อัตราการรู้หนังสือของประเทศจึงจะ เริ่มขยายตัวมากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ

2.2 หลังจากนั้น ความเป็น เมืองและการรู้หนังสือก็จะขยายตัวไปด้วยกันใน ลักษณะของความสัมพันธ์โดยตรง จนถึงระดับร้อยละ 25

2.3 และเมื่อสังคมบรรลุความเป็นเมืองถึงระดับร้อยละ 25 แล้ว การใช้สื่อมวลชนจะมีสหสัมพันธ์สูงสุดกับการรู้หนังสือ¹⁰⁹

ผลการวิจัยของ Schramm และ Ruggels สนับสนุนเฉพาะสมมติฐานข้อสุดท้ายเท่านั้น สำหรับสมมติฐานข้อแรก Schramm และ Ruggels พบว่า "การขยายตัวอย่างมีนัยสำคัญของการรู้หนังสือนั้นเกิดขึ้น แม้ประเทศจะมีระดับของความเป็นเมืองอยู่ในขั้นต่ำมาก (ต่ำกว่าร้อยละ 10)"¹¹⁰ ส่วนสมมติฐานข้อสองนั้น Schramm และ Ruggels ไม่พบค่าสหสัมพันธ์ที่มีนัยสำคัญทางสถิติ สำหรับสมมติฐานข้อสามดังกล่าวไว้แล้ว ได้รับการยืนยันจากผลการวิจัย ซึ่ง Schramm และ Ruggels กล่าวไว้ว่า "ผลการวิจัยเหล่านี้ทำให้สามารถยืนยันโดยปราศจากข้อสงสัยใด ๆ ได้ว่า หลังจากที่ประเทศบรรลุความเป็นเมืองถึงระดับหนึ่งแล้ว การรู้หนังสือจะเป็นปัจจัยที่มีสหสัมพันธ์สูงกับการใช้สื่อมวลชน"¹¹¹

3. การวิเคราะห์ข้อมูลในลักษณะที่สาม Schramm และ Ruggels วิเคราะห์ตัวแปรทุกตัวในข้อมูลที่รวบรวมได้ แล้วสรุปว่า

3.1 สำหรับประเทศกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด 82 ประเทศ การรู้หนังสือเป็นตัวแปรที่สำคัญที่สุดในการกำหนดความแปรปรวนของยอดจำหน่ายหนังสือพิมพ์ของประเทศต่าง ๆ ว่าอยู่ในอันดับเท่าไร ผลผลิตประชาชาติเป็นตัวแปรที่สำคัญรองลงมา และความเป็นเมืองเป็นตัวแปรที่สำคัญน้อยที่สุด

3.2 อย่างไรก็ตาม สำหรับประเทศในเอเชียและอเมริกาใต้ ความเป็นเมืองมีความสำคัญอย่างมากในการกำหนดความแปรปรวนของยอดจำหน่ายหนังสือพิมพ์ และในภูมิภาคทั้งสอง การรู้หนังสือก็มีความสำคัญด้วย เฉพาะในตะวันออกกลางเท่านั้นที่เราพบแบบแผนคล้ายคลึงกับแบบแผนของกลุ่มตัวอย่างของประเทศทั่วโลก

¹⁰⁹D. Lerner, The Passing of Traditional Society, pp. 59-62.

¹¹⁰W. Schramm and W.L. Ruggels, op. cit., p. 64.

¹¹¹Ibid., p. 65.

3.3 สำหรับกลุ่มตัวอย่างของประเทศทั่วโลก ผลผลิตประชาชาติเป็นตัวแปรที่สำคัญที่สุดในการกำหนดความแปรปรวนของจำนวน เครื่องรับวิทยุ

3.4 สำหรับประเทศในอเมริกาใต้ ความเป็นเมือง เป็นปัจจัยที่มีประโยชน์มากที่สุดในการกำหนดความแปรปรวนของจำนวน เครื่องรับวิทยุ สำหรับประเทศในตะวันออกกลาง การรู้หนังสือกลับเป็นตัวแปรที่สำคัญที่สุด ส่วนประเทศในเอเชียตัวแปรทั้งสามตัว (ความเป็นเมือง การรู้หนังสือ และผลผลิตประชาชาติ) ดูเหมือนจะมีบทบาทที่สำคัญในเรื่องนี้¹¹²

การวิเคราะห์ลักษณะที่สามของ Schramm และ Ruggels ชี้ให้เห็นว่าไม่เพียงแต่ประเทศด้อยพัฒนาจะมีแบบแผนการพัฒนาของตนที่แตกต่างจากแบบแผนการพัฒนาของประเทศที่พัฒนาแล้ว ประเทศด้อยพัฒนาในแต่ละภูมิภาคยังมีแบบแผนของการพัฒนาซึ่งแตกต่างกันเองอีกด้วย ส่วน Lerner นั้นทำนายว่า แบบแผนของการพัฒนาจะมีกระบวนการเหมือนกันทั่วโลก

สรุปการเปรียบเทียบผลการวิเคราะห์ของ Schramm และ Ruggels กับทฤษฎีของ Lerner ที่ว่าการพัฒนาจะก้าวไปทีละขั้นตามลำดับในทุก ๆ สังคมได้ว่า มีข้อที่เหมือนกันเพียงสองประการ คือ ดัชนีของสื่อมวลชนมีสหสัมพันธ์ในเชิงบวก กับดัชนีที่แสดงถึงการพัฒนาภาคเศรษฐกิจและสังคม และภายหลังจากที่สังคมบรรลุความเป็นเมืองถึงระดับหนึ่งแล้ว การรู้หนังสือจะมีสหสัมพันธ์อย่างสูงกับการใช้สื่อมวลชน

ส่วนข้อแตกต่างระหว่างผลการวิเคราะห์ของ Schramm และ Ruggels กับทฤษฎีของ Lerner มีอยู่ 4 ประการ คือ

ก. ความเป็นเมือง ไม่ใช่ปัจจัยเดียวที่เป็นสาเหตุให้เกิดการขยายตัวของ การรู้หนังสือในประเทศด้อยพัฒนา ผลผลิตต่อหัว (ตัวแปรที่ Lerner ไม่ได้ศึกษาในงานวิจัยของเขา) ไม่เพียงแต่เป็นสาเหตุร่วมกับความเป็นเมืองในการทำให้เกิดการขยายตัวของ การรู้หนังสือ แต่ยังมีสหสัมพันธ์กับการรู้หนังสือสูงยิ่งกว่าสหสัมพันธ์ระหว่างความเป็นเมืองกับการรู้หนังสือเสียอีก

¹¹²Ibid., p. 73.

ข. Schramm และ Ruggels ไม่พบหลักฐานที่สนับสนุนว่า การพัฒนาด้านการรู้หนังสือมีสหสัมพันธ์กับการขยายตัวของการใช้สื่อมวลชน

ค. มีการขยายตัวอย่างมีนัยสำคัญของการรู้หนังสือปรากฏขึ้นในประเทศที่มีระดับความเป็นเมืองต่ำ นอกจากนี้ยังไม่พบค่าสหสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญที่ชี้ให้เห็นว่า การรู้หนังสือและความเป็นเมืองพัฒนาไปด้วยกันในลักษณะของความสัมพันธ์โดยตรง ในช่วงที่ประเทศบรรลุถึงระดับของความเป็นเมืองระหว่างร้อยละ 10 ถึงร้อยละ 25

ง. Schramm และ Ruggels พบว่า กระบวนการพัฒนาของตัวแปรเหล่านี้ไม่ได้มีแบบแผนเดียวอย่างที่ Lerner ตั้งสมมติฐานไว้ ลำดับขั้นของการพัฒนาตามประวัติศาสตร์ของภาคสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองของระบบสังคมนั้น มีลำดับขั้นของการพัฒนาแตกต่างกันไปตามภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก

Shaw เป็นนักวิจัยอีกคนหนึ่งที่พยายามทดสอบทฤษฎีของ Lerner เขาพบว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญระหว่างการพัฒนาด้านการสื่อสารกับการพัฒนาภาคอื่น ๆ ของระบบสังคม และเช่นเดียวกับ Schramm และ Ruggels เขาไม่พบหลักฐานใด ๆ ที่แสดงว่าลำดับขั้นของการพัฒนาจะเป็นไปตามแบบแผนที่ Lerner เสนอไว้¹¹³

Frey ได้สรุปเป็นตารางเปรียบเทียบระหว่างผลการวิจัยของ Alker McCrone และ Cnudde ที่ใช้วิธีการวิจัยแบบ Causal-Modeling และ Winham ที่ใช้วิธีการวิจัยแบบ Time-Series เพื่อทดสอบแบบจำลองของ Lerner กับตัวแบบจำลองของ Lerner เอง ดังนี้

¹¹³E. Shaw, "Communication Development: A Modest Proposal," paper presented at the Annual Conference of the National Society for the Study of Communication, Ohio, April 1969. อ้างถึงใน เสถียร เขยประทัย, ศักยภาพของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศ, หน้า 81.

ตารางที่ 2 การเปรียบเทียบการทดสอบแบบจำลองของ Lerner โดยใช้วิธีวิจัยแบบ
Causal-Modeling และแบบ Time-Series กับตัวแบบจำลองของ
Lerner¹¹⁴

ความสัมพันธ์โดยตรง	Causal-Modeling			Time-Series
	Lerner	Alker	McCrone & Cnudde	Winham
ความเป็นเมือง กับการรู้หนังสือ	มี	มี	มี	ไม่มี
ความเป็นเมือง กับการเจริญ เติบโตของ สื่อมวลชน	ไม่มี	ไม่มี	ไม่มี	มี (แต่ในทางกลับกัน)
ความเป็นเมือง กับการเข้ามีส่วน ร่วมทางการเมือง	ไม่มี	ไม่มี	มี (แต่ก่อน)	มี (แต่ต่างกันยี่สิบมี)
การรู้หนังสือ กับการเจริญเติบโต ของสื่อมวลชน	มี	มี	มี	มี (แต่กลับกันหรือ เกื้อกูลซึ่งกันและกัน)
การรู้หนังสือ กับการเข้ามีส่วน ร่วมทางการเมือง	?(มี)	มี	ไม่มี	มี
การเจริญเติบโตของสื่อมวลชนกับ การเข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง	มี	ไม่มี	มี	มี

¹¹⁴F.W. Frey, "Communication and Development," p. 416.

จากตารางจะเห็นว่า มีความไม่สอดคล้องกันมากพอสมควรระหว่างผลของการวิจัยต่าง ๆ กับผลการวิจัยของ Lerner

ผลการวิจัยของ Schramm และ Ruggels ของ Shaw และของนักวิจัยอื่น ๆ ที่ Frey สรุปไว้ ทำให้เกิดความไม่แน่ใจในความถูกต้องของทฤษฎีของ Lerner ในส่วนที่เกี่ยวกับลำดับขั้นของการพัฒนาตามประวัติศาสตร์ที่ว่า มีลักษณะ เป็น สากล ซึ่งจะเกิดขึ้นเหมือนกันในทุกหนทุกแห่ง

สำหรับส่วนที่เหลือของทฤษฎีของ Lerner ที่เกี่ยวกับการพัฒนาอย่างเป็นระบบของภาคการสื่อสาร สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองของระบบสังคมนั้น แสดงถึงการใช้วิจารณ์ญาติที่ดีของ Lerner แต่เราควรต้องคำนึงถึงข้อพิจารณาดังต่อไปนี้ด้วยคือ แม้อสัมพันธ์ระหว่างดัชนีของภาคต่าง ๆ ที่กล่าวแล้วจะมีค่าสูงและคงที่ แต่ทฤษฎีของ Lerner จะเป็นจริงตามที่ Lerner เสนออีกต่อเมื่อ 1) ดัชนีที่ Lerner ใช้เป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือเที่ยงตรง 2) ประเทศกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ศึกษาเป็นตัวแทนที่ดีของประเทศทั้งหมด และ 3) นำผลจากสัมพันธ์ระหว่างดัชนีต่าง ๆ เหล่านี้ (ซึ่งเป็นเพียงการทดสอบทฤษฎี) ไปอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างภาคต่าง ๆ ของระบบสังคม (ซึ่งเป็นแก่นสารหรือสาระที่แท้จริงของทฤษฎี)

1) มีปัญหาที่น่าสงสัยคืออะไรเป็นหลักประกันว่า ดัชนีที่ Lerner เลือกนั้นเป็นตัวแทนที่ดีสำหรับภาคต่าง ๆ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างภาคต่าง ๆ เหล่านี้ คือ สิ่งที่ Lerner ต้องการทดสอบ ถ้าพิจารณาจากดัชนีที่ Lerner ใช้จะเห็นว่าอัตราส่วนร้อยละของประชาชนที่ไปออกเสียงลงคะแนนในการเลือกตั้งที่ผ่านมาจะเป็นดัชนีที่ดีที่แสดงถึงการเข้ามีส่วนร่วมในภาคการเมือง (ถ้าการเลือกตั้งนั้นบริสุทธิ์ แต่การเลือกตั้งในประเทศด้อยพัฒนามักไม่บริสุทธิ์) แต่ระดับของความเป็นเมืองจะเป็นดัชนีที่ดีพอที่จะแสดงถึงการพัฒนาภาคเศรษฐกิจทั้งหมดหรือไม่ จำนวนร้อยละของภาครัฐหนังสือเป็นดัชนีที่ดีที่แสดงถึงการพัฒนาภาควัฒนธรรมหรือไม่ ความถูกต้องหรือความเที่ยงตรงของดัชนีเหล่านี้เป็น เรื่องที่ควรตั้งข้อสังเกต Lerner เองก็ไม่เคยอธิบายเหตุผลว่า ทำไมจึงเลือกดัชนีเหล่านี้เพื่อแสดงถึงภาคสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมือง

ในแต่ละดัชนีที่แสดงถึงภาคต่าง ๆ เหล่านี้ Lerner พยายามเน้นการเข้ามีส่วน

ร่วมในแต่ละภาค ทั้งนี้เพราะ Lerner เชื่อว่า คุณลักษณะที่ทำให้สังคมที่ทันสมัยแตกต่างจากสังคมที่ยึดถือประเพณีโบราณ คือ การเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางของปัจเจกบุคคลในสังคมของตน อย่างไรก็ตาม ในปัจจัยสามประการที่ Lerner นำมาใช้สร้างเป็นดัชนีของการเข้ามามีส่วนร่วมในสื่อนั้น Lerner เลือกปัจจัยสองประการซึ่งแสดงถึงการมีสื่อมากกว่าการใช้สื่อ (ใช้จำนวนเครื่องรับวิทยุแทนที่จะใช้การรับฟังวิทยุ ใช้จำนวนที่นั่งชมภาพยนตร์ต่อประชากรพันคน แทนที่จะใช้การเข้าชมภาพยนตร์) เพราะฉะนั้นจึงไม่น่าเชื่อว่าดัชนีที่ Lerner ใช้เป็นดัชนีที่แสดงถึงการเข้ามามีส่วนร่วมในสื่อมวลชนจริง ๆ

นอกจากนี้ ความถูกต้องหรือความเที่ยงตรงของดัชนีต่าง ๆ ก็เป็นสิ่งที่น่าสงสัย ทั้งนี้เนื่องจาก (ก) มีแนวโน้มเลือกดัชนีที่ประเทศที่พัฒนาแล้วในโลกตะวันตกมีดีกว่า หรือมีมากกว่า (เช่น ปัจจัยที่เกี่ยวกับความเจริญก้าวหน้าทางด้านวัตถุ) และ (ข) การเลือกประเทศที่พัฒนาแล้วในโลกตะวันตกให้อยู่ในกลุ่มตัวอย่างมากเกินไปจนเกินควรซึ่งเท่ากับ Lerner นำมาตรฐานต่าง ๆ ของประเทศตะวันตกมาเป็นเกณฑ์ในการเปรียบเทียบ เพราะฉะนั้นประเทศด้อยพัฒนาย่อมต้องมีลักษณะที่ขาดแคลนและด้อยพัฒนามากกว่าอย่างแน่นอน

Lerner มีความมั่นใจในแบบจำลองของการพัฒนาของเขา ดังปรากฏในข้อความต่อไปนี้

...แบบจำลองของการพัฒนาตามแบบตะวันตก แสดงให้เห็นถึงส่วนประกอบและลำดับบางประการที่เหมือนกันทั่วโลก เช่น ในทุกหนทุกแห่ง การขยายตัวของเมืองมีแนวโน้มที่จะยกระดับการรู้หนังสือ การเพิ่มระดับการรู้หนังสือมีแนวโน้มที่จะเพิ่มการเปิดรับสื่อ การเพิ่มการเปิดรับสื่อจะทำให้การเข้ามามีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจ (รายได้ต่อหัว) และทางการเมือง (การออกเสียงลงคะแนน) เป็นไปอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น แบบจำลองที่วิวัฒนาการขึ้นมาในประเทศตะวันตกนั้น เป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์...แบบจำลองพื้นฐานอย่างเดียวกันนี้จะเกิดขึ้นในสังคมที่กำลังพัฒนาทุกสังคมในทุกทวีปในโลก โดยไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงความแตกต่างในเชื้อชาติ ศิว หรือความเชื่อ

แต่ถ้าศึกษาประวัติศาสตร์ให้ดีจะเห็นว่า มีเหตุผลที่น่าเชื่อว่า การที่แบบจำลองของ

การพัฒนาแบบตะวันตกแพร่หลายไปทั่วโลกนั้น ไม่ใช่เป็นเพราะการพัฒนา "เป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์" ที่จะต้องเกิดขึ้นเองแต่เป็นเพราะประเทศตะวันตก (และโดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกา) แอ้อธิพลในทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจของตน การแอ้อธิพลดังกล่าวเกิดขึ้นเนื่องมาจาก (ก) ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของประเทศตะวันตก และการที่ประเทศเหล่านี้พยายามแสวงหาวัตถุดิบและตลาดในต่างประเทศสำหรับสินค้าของตน และ (ข) เนื่องจากความปรารถนาได้อย่างจริงจังที่จะช่วยประเทศด้อยพัฒนาให้ได้รับประโยชน์จากความก้าวหน้าทางด้านวัตถุด้วย การแอ้อธิพล เช่นนี้ไม่ได้เกิดจากการวางแผนที่มีวัตถุประสงค์เลวร้าย และกระทำกันอย่างลึกลับ แต่เป็นผลมาจากระบบเศรษฐกิจของประเทศตะวันตก และความเชื่อในวัฒนธรรมที่เหนือกว่า ซึ่งสิ่งเหล่านี้เกิดมาจากมาตรฐานการดำรงชีวิตในทางวัตถุที่สูงสุดที่เคยรู้จักกัน สหรัฐอเมริกาเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดของประเทศที่ทันสมัย ด้วยเหตุนี้ การจะกลายเป็นประเทศทันสมัยจึงหมายถึงการกลายเป็นประเทศที่คล้ายคลึงกับสหรัฐอเมริกา

ถ้าพิจารณาให้ดีจะเห็นว่า การเลือกดัชนีและประเทศกลุ่มตัวอย่างของการวิจัยในเชิงสหสัมพันธ์นี้ มีลักษณะเป็นการกระทำเพื่อสนับสนุนสมมติฐาน เพราะฉะนั้นผลของการวิจัยจึงเป็นสิ่งที่สามารถคาดหมายได้โดยง่าย แต่สำหรับกรณีของ Lerner การเลือกดัชนีและประเทศกลุ่มตัวอย่างคงไม่ใช่เป็นการเลือกโดยตั้งใจเพื่อสนับสนุนสมมติฐาน ทั้งนี้ เพราะในช่วงแรกของทศวรรษ 1960 นั้น Lerner มีข้อจำกัดในเรื่องข้อมูลเกี่ยวกับประชากรมาก เพราะฉะนั้นทฤษฎีของ Lerner จึงประสบความสำเร็จเมื่อ Schramm และ Ruggels ใช้ข้อมูลที่มาจกแหล่งเดียวกันกับที่ Lerner ใช้แต่เป็นข้อมูลที่ใหม่กว่าของ Lerner ประมาณสิบปี Schramm และ Ruggels สามารถสร้างดัชนีอื่น ๆ นอกเหนือจากดัชนีของ Lerner และสามารถเลือกประเทศด้อยพัฒนาเข้าไปอยู่ในกลุ่มตัวอย่างได้มากขึ้น ทำให้อัตราส่วนระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้ว และประเทศด้อยพัฒนาเป็นไปอย่างเหมาะสม

2. ประเทศกลุ่มตัวอย่างของ Lerner มีประเทศที่พัฒนาแล้วมาก เกินสัดส่วนที่เหมาะสม กล่าวคือ อัตราส่วนของประเทศที่พัฒนาแล้วในกลุ่มตัวอย่างมีมากกว่าอัตราส่วนของประเทศที่พัฒนาแล้วในโลกของความ เป็นจริง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ยากและอาจมีผลเสียที่จะนำผลจากการวิจัยไปใช้กับประเทศด้อยพัฒนา การขาดข้อมูลที่ครบถ้วน เกี่ยวกับดัชนีทั้งสี่ประการทำให้

Lerner ไม่สามารถมีจำนวนประเทศเกินกว่า 73 ประเทศ ในการทดสอบบางประการได้ การทดสอบบางครั้งต้องกระทำโดยใช้ข้อมูลจากประเทศเพียง 54 ประเทศเท่านั้น และประเทศที่ขาดข้อมูลคือประเทศด้อยพัฒนา

3. จุดอ่อนประการหนึ่งของการศึกษาในเชิงสหสัมพันธ์ที่กล่าวแล้ว รวมทั้งการศึกษาของ Lerner ด้วยก็คือ หลังจากการเลือกดัชนีเพื่อแสดงถึงภาคต่าง ๆ ของระบบสังคมแล้ว นักวิจัยที่ทำการวิจัยเหล่านี้ดูเหมือนจะมุ่งแต่การคำนวณหาค่าทางสถิติ และความสัมพันธ์ระหว่างดัชนีเหล่านี้ จนบางครั้งลืมกลับไปวิเคราะห์โลกของความเป็นจริง ซึ่งเป็นสิ่งที่ตนต้องการศึกษาจริง ๆ นั่นคือ ความสัมพันธ์ระหว่างภาคต่าง ๆ ของระบบสังคม Shaw วิเคราะห์งานของ Lerner ว่า

Lerner เห็นว่า ความเป็นเมือง การรู้หนังสือ และการเข้ามีส่วนร่วมในทางการเมือง ไม่ใช่ปัจจัยทางการสื่อสารในกระบวนการพัฒนา และกำหนดว่า ปัจจัยทั้งสามประการนี้แทนหรือแสดงถึงภาคสังคม-เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองของระบบสังคมตามลำดับ Lerner เชื่อว่าแนวโน้มของการพัฒนาจากระบบโดยคำพูดไปเป็นระบบโดยสื่อมวลชนนั้น เกิดจากการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันกับปัจจัยที่ไม่ใช่ปัจจัยทางการสื่อสารสามประการนี้ การที่ Lerner กล่าวว่าปัจจัยทั้งสามประการนี้ แทนหรือแสดงถึงระบบสังคมย่อย (ภาคต่าง ๆ) ซึ่งออกจะเป็นการกล่าวที่ค่อนข้างปราศจากเหตุผลที่ดีนั้น ก็เพื่อเป็นกรอบสำหรับการวิเคราะห์ และเพื่อให้การวิจัยของตนมีลักษณะ เป็นการศึกษาทั้งระบบสังคม แต่ Lerner ไม่อธิบายถึงเหตุผลในการเลือกดัชนีเหล่านี้ การสรุปเพื่อโยงดัชนีเหล่านี้กลับไปสู่โลกของความเป็นจริงก็ไม่ได้กระทำอย่างเหมาะสม เพราะฉะนั้นจะเห็นว่าผลการวิจัยของ Lerner เมื่อโยงเข้ากับความน่าจะเป็นไปได้ ในระบบสังคมแล้ว ทำให้เกิดความสงสัยว่า จริงหรือที่การพัฒนาด้านสังคม-เศรษฐกิจ จะต้องดำเนินไปจนถึงขั้นที่กำหนดขั้นหนึ่ง ก่อนที่จะมีความก้าวหน้าอย่างรวดเร็วในด้านวัฒนธรรม ซึ่งจะช่วยให้เกิดความเป็นประชาธิปไตยในภาคการเมืองในที่สุด¹¹⁵

¹¹⁵E. Shaw, op. cit., pp. 11-12.

ถ้าเรากลับไปพิจารณาผลการวิจัยของ Schramm และ Ruggels ที่กล่าวแล้ว Schramm และ Ruggels พบว่า ผลผลิตต่อหัว (ดัชนีที่แสดงถึงการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ) มีสหสัมพันธ์กับการรู้หนังสือ (ดัชนีที่แสดงถึงการพัฒนาด้านวัฒนธรรม) มากกว่าความเป็นเมือง (ดัชนีที่แสดงถึงการพัฒนาด้านสังคม เศรษฐกิจ) มีสหสัมพันธ์กับการรู้หนังสือ ผลการวิจัยของ Schramm และ Ruggels อาจหมายความว่า การพัฒนาด้านเศรษฐกิจจะต้องก้าวหน้าไปอย่างมีนัยสำคัญก่อนจึงจะมีการพัฒนาด้านวัฒนธรรม การเมือง และสื่อมวลชน

แนวความคิดเชิงทฤษฎีปริทัศน์ (Theoretical Perspective) ซึ่งขัดแย้งอย่างชัดเจนกับแนวความคิด "การทำให้ทันสมัย (Modernization)" เกิดขึ้นในทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งอาจเรียกว่า แนวความคิดการพึ่งพา (Dependency School)^{116,117,118,119} ซึ่งแนวความคิดนี้เกิดจากข้อวิพากษ์วิจารณ์ทฤษฎีและวิธีการของการทำให้ทันสมัยว่าเป็นเรื่องค่อนข้างไปทางอุดมคติ (Ideology) มากกว่าจะเป็น เรื่องทางวิทยาศาสตร์ โดยแนวความคิดนี้เน้นที่การตั้งพึ่งพาอาศัยของประเทศด้อยพัฒนาในเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ เทคโนโลยีและ

¹¹⁶ S. Amin, Unequal Development (Brighton: Harvester Press, 1977) quoted in Majid Tehranian, "Communication development indicators," p. 421.

¹¹⁷ P. Baran, The Political Economy of Growth (New York, N.Y.: Monthly Review Press, 1957) quoted in Majid Tehranian, op. cit., p.421.

¹¹⁸ A.G. Frank, Capitalism and Underdevelopment in Latin America (New York, N.Y.: Monthly Review Press, 1969) quoted in Majid Tehranian, op. cit., p. 421.

¹¹⁹ J.G. Taylor, From Modernization to Modes of Production: A Critique of the Sociologies of Development and Underdevelopment (London: Macmillan, 1979) quoted in Majid Tehranian, op. cit., p.421.

วัฒนธรรม นับตั้งแต่กลางทศวรรษที่ 1970 แนวความคิดนี้สอดคล้องกับเสียงเรียกร้องจากประเทศ
 ด้อยพัฒนาในการมีส่วนร่วมในการจัดระเบียบใหม่ในเรื่องระหว่างประเทศและการสื่อสาร^{120,121,}
^{122,123} ในสาขาการสื่อสาร นักวิจัยซึ่งมีแนวคิดเชิงปริทัศน์จะมุ่งหลักใหญ่ของการวิจัยไปเน้น
 การวัดและวิเคราะห์ดัชนีที่แสดงถึงการพึ่งพา เช่น Nordenstreng และ Varis¹²⁴ ศึกษา
 เกี่ยวกับดัชนีเกี่ยวกับความไม่สมดุลของการแลกเปลี่ยนรายการโทรทัศน์ระหว่างประเทศ และ
 MacBride¹²⁵ ให้ความสนใจกับดัชนีของการพึ่งพาทั้งทางด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรม และได้
 เสนอแนะหนทางและวิธีการในการปรับแต่งดัชนีเหล่านี้

¹²⁰W. Brandt, et.al., North-South: A Programme for Survival
 (London: Pan, 1980) quoted in Majid Tehranian, op. cit., p. 421.

¹²¹G.F. Erb and V. Kallab, Beyond Dependency: The Developing
 World Speaks Out (New York, N.Y.: Praeger, 1975) quoted in Majid
 Tehranian, op. cit., p. 421.

¹²²S. MacBride, et al., Many Voices, One World: Communication
 and Society Today and Tomorrow (Paris: UNESCO Press, 1980) quoted in
 Majid Tehranian, op. cit., p. 421.

¹²³J. Tinbergen, Towards a New World Economy (Rotterdam:
 Rotterdam University Press, 1972) quoted in Majid Tehranian, op.cit.,
 p. 421.

¹²⁴K. Nordenstreng and T. Varis, Television Traffic-A One-Way
 Street? A Survey and Analysis of the International Flow of Television
 Programme Material (Paris: UNESCO, 1974).

¹²⁵S. MacBride, et al., *ibid.*

ยังมีงานวิจัยจำนวนมากและเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ที่ใช้ดัชนีในการวิเคราะห์เพื่อการอนุมาน (inductive analysis) ของการเปรียบเทียบพลวัตกรรมของการพัฒนา (comparative dynamics of development) นักวิจัยที่บุกเบิกวิชาการสาขานี้ก็มี Adelman และ Morris¹²⁶ และ Chenery และ Syrquin¹²⁷ ส่วน O' Brien และคณะ¹²⁸ ได้รวบรวมผลงานวิจัยดังกล่าวอย่างดีโดยเฉพาะเมื่อคำนึงถึงบทบาทของดัชนีการสื่อสาร (role of communications indicators) O' Brien สร้างดัชนี "Commindex" ซึ่งประกอบด้วยดัชนีการสื่อสารที่สำคัญ 5 ตัว คือ ยอดจำหน่ายหนังสือพิมพ์รายวันต่อประชากร 1,000 คน การบริโภคกระดาษพิมพ์ต่อหัว จำนวนโทรศัพท์ต่อประชากร 1,000 คน จำนวนเครื่องรับวิทยุต่อประชากร 1,000 คน และจำนวนเครื่องรับโทรทัศน์ต่อประชากร 1,000 คน O' Brien ยังได้วิเคราะห์ไว้อย่างน่าสนใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างดัชนีการสื่อสารทั้งตัวรวมและแต่ละตัว กับ GNP ของประเทศทั่วโลก (128 ประเทศ) และไม่เป็นที่ประหลาดใจที่ผลออกมาว่า ดัชนีการสื่อสารทั้งหมดมีค่าสหสัมพันธ์สูงกับ GNP ต่อหัว เครื่องรับโทรศัพท์และโทรทัศน์มีค่าสหสัมพันธ์สูงสุด ส่วนเครื่องรับวิทยุมีค่าสหสัมพันธ์ต่ำสุด ผลลัพธ์นี้อาศัยข้อมูลทั่วโลกปี 1970 นอกจากนี้ยังพบว่า ยอดจำหน่ายของหนังสือพิมพ์เพิ่มขึ้นคงที่ตามการเพิ่มขึ้นของ GNP แนวโน้มนี้ยกเว้น ฮองกงและญี่ปุ่น (ซึ่งทั้งสองประเทศมียอดจำหน่ายหนังสือพิมพ์สูงมาก) และแคนาดา (ซึ่งมียอดจำหน่ายหนังสือพิมพ์ต่ำมาก) สำหรับ

¹²⁶ I. Adelman and C.T. Morris, Society, Politics and Economic Development: A Quantitative Approach (Baltimore, Md: Hopkins University Press, 1967).

¹²⁷ H. Chenery and M. Syrquin, Patterns of Development, 1950-70 (1975) quoted in Majid Tehranian, op.cit., p. 421.

¹²⁸ R.C. O' Brien, Communication Indications and Indicators of Socio-Economic Development (Paris: UNESCO, 1979).

ความสัมพันธ์ระหว่างโทรศัพท์กับ GNP มีเพียงประเทศนิวซีแลนด์ (ซึ่งมีจำนวนโทรศัพท์มาก) เท่านั้นที่เบี่ยงเบนออกจากเส้นแสดงแนวโน้ม สำหรับวิทยุและ GNP แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่น่าสนใจมาก กล่าวคือ พิสัยของจำนวนเครื่องรับวิทยุไม่ปรากฏว่าแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ (ยกเว้นในแคนาดา และสหรัฐอเมริกา) เมื่อ GNP เพิ่มขึ้น ซึ่งแสดงว่า มีความยืดหยุ่นด้านรายได้ของอุปสงค์สำหรับเครื่องรับวิทยุต่ำ ในขณะที่โทรทัศน์เพิ่มขึ้นคงที่เมื่อ GNP เพิ่มขึ้น (ยกเว้นประเทศลิเบีย) การบริโภคจำนวนกระดาษพิมพ์ก็เพิ่มขึ้นคงที่ พร้อมกับ GNP แต่มีส่วนเบี่ยงเบนจากเส้นแสดงแนวโน้มมากกว่ากรณีสำหรับยอดจำหน่ายหนังสือพิมพ์ ประเทศที่ยกเว้นก็คือ อาร์เจนตินา (ซึ่งมีการบริโภคกระดาษพิมพ์สูงมาก) ฝรั่งเศส เยอรมันตะวันตก เช็กโกสโลวาเกีย และลิเบีย (ซึ่งมีการบริโภคกระดาษพิมพ์ค่อนข้างต่ำ)

สำหรับการวิจัยเกี่ยวกับประเทศไทยนั้น ในลักษณะของการใช้ดัชนีการสื่อสารยังพบน้อยมาก แต่ก็ยังมีบ้าง เช่น Mosel¹²⁹ ได้ศึกษาข้อบกพร่องบางประการของแนวความคิดของ Lerner ที่ไม่สอดคล้องกับประเทศไทย พบว่า การขยายตัวของความเป็นเมืองมีผลโดยตรงต่อการรู้หนังสือ การเปิดรับสื่อมวลชนและคุณลักษณะทางจิตวิทยา แต่มีผลในแง่ลบต่อการออกเสียงลงคะแนนเลือกตั้ง (การมีส่วนร่วมทางการเมือง) ตัวอย่างเช่น ประชาชนในกรุงเทพมหานครมีระดับการรู้หนังสือและการเปิดรับสื่อมวลชนมากกว่าประชาชนในต่างจังหวัด แต่ไปออกเสียงลงคะแนนเลือกตั้งน้อยกว่าประชาชนในต่างจังหวัด

ถึรนนท์ อนวัชศิริวงศ์¹³⁰ พบว่า การเปิดรับสื่อมวลชนมีความสัมพันธ์กับค่านิยมสมัยใหม่ และการศึกษาในระดับสูง และมีอิทธิพลต่อโอกาสในการเลื่อนชั้นทางสังคมในทิศทาง

¹²⁹ Dames N. Mosel อ้างถึงใน บุญเลิศ ศุภติลภ, สื่อมวลชน: ช่องว่างทางความรู้และความขัดแย้งในสังคม (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 9.

¹³⁰ ถึรนนท์ อนวัชศิริวงศ์, "อิทธิพลทางเศรษฐกิจ สังคม ประชากรและสื่อมวลชนที่มีต่อการเลื่อนชั้นทางสังคม ศึกษาเฉพาะอำเภอบัณทิต และอำเภอลองหลวง จังหวัดพุมธานี," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาสังคมวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524).

เดียวกัน แต่ไม่มีความสัมพันธ์กันระหว่างการเปิดรับสื่อมวลชนกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง และการมีส่วนร่วมทางการเมือง ก็ไม่มีอิทธิพลต่อโอกาสในการเลื่อนขึ้นทางสังคมให้สูงขึ้น แต่ประการใด

บุญเกษม เสริมวัฒนากุล¹³¹ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับการพัฒนาประเทศไทยในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-5 โดยวิเคราะห์ลักษณะของความสัมพันธ์ตามแบบจำลองการเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่ (การทำให้ทันสมัยนั่นเอง) ของ Lerner โดยวางวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อทดสอบว่า แบบจำลองฯ ของ Lerner นั้นสามารถนำมาใช้กับกรณีของประเทศไทยได้หรือไม่ และอย่างไร สมมติฐานการวิจัยดังกล่าว ก็เพื่อทราบทิศทางของความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรที่เลือกมา 5 ตัว คือ 1) การเป็นเขตเมือง (ความเป็นเมือง) 2) การรู้หนังสือ 3) การมีส่วนร่วมในสื่อมวลชน (การใช้สื่อมวลชน) 4) การมีส่วนร่วมทางการเมือง 5) สถานภาพทางเศรษฐกิจ ตัวแปรเหล่านี้มีความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกันในระดับสูงและสามารถอธิบายซึ่งกันและกันในระดับสูงได้หรือไม่

จากการวิจัย บุญเกษม พบว่า ตัวแปรบางตัวมีความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกัน และสามารถอธิบายซึ่งกันและกันในระดับสูง ได้แก่ การรู้หนังสือกับการมีส่วนร่วมในสื่อมวลชน และการเป็นเขตเมืองกับการมีส่วนร่วมในสื่อมวลชน ตัวแปรบางตัวก็แทบจะไม่มีความสัมพันธ์และอธิบายซึ่งกันและกันกับตัวแปรอื่น ๆ ได้ คือ ตัวแปรการมีส่วนร่วมทางการเมือง และตัวแปรการเป็นเขตเมืองกับการรู้หนังสือ

เมื่อมีการเปลี่ยนตัวแปร การมีส่วนร่วมทางการเมืองมาเป็นสถานภาพทางเศรษฐกิจแล้วพบว่า ตัวแปรการมีส่วนร่วมในสื่อมวลชนนั้นไม่มีความสัมพันธ์และอธิบายซึ่งกันและกัน

¹³¹ บุญเกษม เสริมวัฒนากุล. "ความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับการพัฒนาประเทศไทยในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (พ.ศ. 2504 - 2526): การวิเคราะห์แบบจำลองการเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่ของเลนิน เนอร์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชา การประชาสัมพันธ์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528).

กับตัวแปรอื่น ๆ เลย ตัวแปรการเป็นเขตเมืองมีความสัมพันธ์ในทิศทางตรงกันข้ามในระดับสูง และอธิบายกันได้ในระดับสูงมากกับตัวแปรการรู้หนังสือ นอกจากนี้พบว่า ตัวแปรบางตัวมีความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกัน และอธิบายกันได้ในระดับสูง คือ ระหว่างตัวแปรการเป็นเขตเมือง กับสถานภาพทางเศรษฐกิจ และการรู้หนังสือกับสถานภาพทางเศรษฐกิจ

จากผลการวิจัยข้างต้น บุญเกษม พบว่า ตัวแปรการมีส่วนร่วมทางการเมืองนั้น ไม่อาจนำมาใช้ในการอธิบายลักษณะของความสัมพันธ์กับตัวแปรอื่น ๆ ได้ ในการศึกษาการพัฒนาประเทศไทยตามแบบจำลองของ Lerner และ เมื่อนำข้อมูลไปวิเคราะห์เชิงเส้นทาง (Path Analysis) เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล พบว่าตัวแปรการเป็นเขตเมืองมีความสัมพันธ์โดยตรงในระดับสูงต่อตัวแปรการมีส่วนร่วมในสื่อมวลชน การมีส่วนร่วมในสื่อมวลชนก็มีความสัมพันธ์โดยตรงต่อการรู้หนังสือในระดับสูง และการรู้หนังสือที่มีความสัมพันธ์โดยตรงต่อการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจหรือสถานภาพทางเศรษฐกิจในระดับที่ไม่สูงมาก นอกจากนี้ยังพบว่า มีความสัมพันธ์ทางอ้อมจากการเป็นเขตเมืองไปยังการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจ แต่ในระดับไม่สูงมากนัก

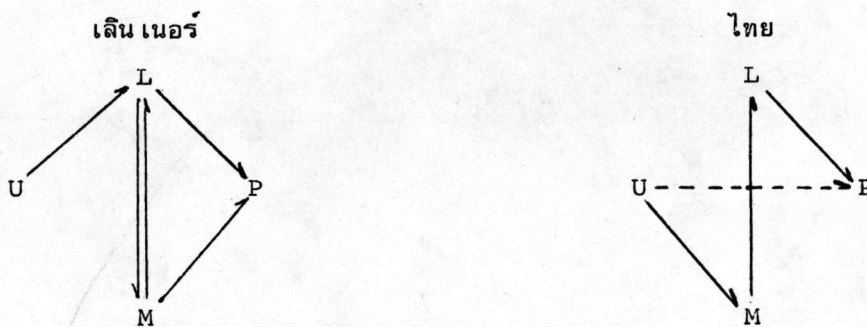
นอกจากนี้ บุญเกษม ยังพบว่า เมื่ออัตราการเป็นเขตเมืองเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 10 แล้ว (สำหรับประเทศไทยมีอัตราการเป็นเขตเมืองเมื่อเริ่มแผนพัฒนาเท่ากับร้อยละ 13) อัตราการรู้หนังสือไม่มีความสัมพันธ์ในลักษณะเพิ่มขึ้นในทิศทางเดียวกันกับการเป็นเขตเมือง และอัตราการเป็นเขตเมืองของไทยในปัจจุบันก็เพิ่มขึ้นเพียงแค่อัตรา 18 เท่านั้น ยังไม่ถึงเกณฑ์ที่ Lerner ตั้งไว้ (ร้อยละ 25) แต่พบว่าเมื่ออัตราการเป็นเมืองเพิ่มขึ้นร้อยละ 17 แล้ว อัตราการรู้หนังสือก็มีอัตราเพิ่มขึ้นอย่างมากเป็นอิสระจากการเพิ่มขึ้นของการเป็นเขตเมือง และการมีส่วนร่วมในสื่อมวลชนกับการรู้หนังสือมีความสัมพันธ์ในเชิงเหตุผลต่อกัน คือ จากการมีส่วนร่วมในสื่อมวลชนมายังการรู้หนังสือในทิศทางเดียวกัน และไม่มีลักษณะที่เกือบลูกซึ่งกันและกันแต่อย่างใด

บุญเกษม สรุปว่า จากการศึกษาสามารถสร้างแบบจำลองการพัฒนาประเทศไทยในช่วงแผนพัฒนาฯ ซึ่งประกอบด้วยตัวแปร 1) การเป็นเขตเมือง 2) การรู้หนังสือ

3) การมีส่วนร่วมในสื่อมวลชน 4) การมีส่วนร่วมทาง เศรษฐกิจ นั้นจะมีความสัมพันธ์เชิง
 เหตุผลต่อกันระหว่างการ เป็น เขต เมืองไปยังการมีส่วนร่วม ในสื่อมวลชนในระดับสูง จากการ
 มีส่วนร่วมในสื่อมวลชนไปยังการรู้หนังสือในระดับสูง และการรู้หนังสือไปยังการมีส่วนร่วมทาง
 เศรษฐกิจในระดับที่ไม่สูงมากนัก ซึ่ง เป็นความสัมพันธ์โดยตรง นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์
 ทางอ้อมจากการ เป็น เขต เมืองไปยังการมีส่วนร่วมทาง เศรษฐกิจ แต่ไม่สูงมากนัก

และตัวแปรการมีส่วนร่วมทางการ เมืองนั้นไม่อาจนำมาใช้ เป็นตัวแปรที่อธิบาย
 ลักษณะความสัมพันธ์กับตัวแปรอื่น ๆ ได้ ในการอธิบายการพัฒนาประเทศ ทั้งนี้เพราะการมีส่วน
 ร่วมทางการ เมืองของไทยนั้น เป็นลักษณะทางการถูกชักจูงใจมากกว่าจะมีจิตสำนึกทางการ เมือง
 ที่แท้จริง และในการนำเอาแนวความคิดหรือแบบจำลองฯ ของ เลิน เนอร์มาใช้นั้นจำเป็นต้องมี
 การประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับลักษณะของประเทศ เสียก่อนที่จะนำมาใช้จริง

สรุปเป็นแผนภูมิ การ เปรียบ เทียบแบบจำลองของ เลิน เนอร์กับของไทยตาม
 บุญ เกษม ได้ดังนี้

U หมายถึง การ เป็น เขต เมือง

L หมายถึง การรู้หนังสือ

M หมายถึง การมีส่วนร่วมในสื่อมวลชน

P หมายถึง การมีส่วนร่วมทางการ เมือง (เลิน เนอร์)

การมีส่วนร่วมทาง เศรษฐกิจ (ไทย) (GNP per Capita
 at 1976)

การวัดระดับการพัฒนาประเทศ

จากงานวิจัยต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น และจากบทวิจารณ์ทฤษฎีของ Lerner จะเห็นได้ว่า มีการเน้นที่ตัว "ดัชนี" ต่าง ๆ ที่ Lerner ใช้ ทำให้นักวิจัยและองค์การระหว่างประเทศ เช่น UN UNESCO World Bank เป็นต้น พากันให้ความสนใจในเรื่อง "การวัดระดับการพัฒนาประเทศ" มีงานวิจัยจำนวนมากที่พยายามหาดัชนีสำหรับวัดระดับการพัฒนาประเทศจำนวนมาก แต่ Norman Hicks และ Paul Streeten¹³² ได้รวบรวมงานวิจัยตามแนวความคิดดังกล่าวไว้ค่อนข้างละเอียด ดังจะนำมาอ้างถึงในที่นี้บางส่วน

ดังได้กล่าวไว้ข้างแล้ว ในตอนต้นของบทภายใต้หัวข้อการพัฒนาว่า ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติต่อหัว (GNP per Capita หรือ GNP per head) นั้น เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางตั้งแต่ครั้งอดีตจนถึงปัจจุบันว่า เป็น "ดัชนีเดียวที่วัดระดับการพัฒนาได้ดีที่สุด (The Best Single Indicator of Development)"

มีงานวิจัยจำนวนมากที่พยายามพัฒนาดัชนีตัวอื่น ๆ ที่ดีกว่า GNP per Capita นี้ เพื่อให้ดัชนีเหล่านั้นสามารถวัดการพัฒนาด้านความเป็นอยู่ สังคม และเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในด้านที่ไม่สามารถวัดออกมาเป็นตัวเงินหรือรายได้ได้ ดัชนีเหล่านี้มักรวมเรียกว่า "ดัชนีทางสังคม (Social Indicators)" ซึ่งพยายามที่จะวัดการพัฒนาด้านสุขอนามัย โภชนาการ เศรษฐกิจ และการกระจายรายได้ รวมตลอดถึงด้านวัฒนธรรมและสังคม ทำให้บางทีก็เรียกดัชนีเหล่านี้ว่า ดัชนีวัดคุณภาพของชีวิต (Quality of Life) งานวิจัยที่พยายามพัฒนาดัชนี

¹³² Norman Hicks and Paul Streeten, "Indicators of Development: The Search for a Basic Needs Yardstick,"

เหล่านี้ก็เช่นงานวิจัยของ UN¹³³ OECD¹³⁴ AID¹³⁵ UNESCO¹³⁶ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ค่านิยามของดัชนีทางสังคมนั้นเกินขอบเขตกว้างขวางมาก ทำให้เกิดความสับสนในการวิจัยและสรุปผล ตัวอย่างงานวิจัยทำนองนี้ ก็เช่น McGranahan¹³⁷ และ UN¹³⁸ พบว่า มีค่าสหสัมพันธ์สูงระหว่างดัชนีทางด้านเศรษฐกิจ (ซึ่งรวม GNP ด้วย) กับดัชนีทางสังคม ซึ่งแสดงว่า GNP สามารถใช้เป็นตัววัดแทนการพัฒนาด้านสังคม (A Proxy Measure of Social Development) Sheehan และ Hopkins¹³⁹ สรุปงานวิจัยของเขาว่า "ตัวแปรที่สำคัญที่สุดที่สามารถอธิบาย

¹³³Committee for Development Planning, Economic and Social Council, United Nations, "Developing countries and levels of development" (15 October 1975).

¹³⁴OECD/DAC, Socio-economic typologies or criteria and their usefulness in measuring development progress (Paris: 7 April 1977).

¹³⁵Agency for International Development, "Socio-economic performance criteria for development" (Washington, D.C.: February, 1977).

¹³⁶UNESCO, The Use of Socio-Economic Indicators in Development Planning (Paris: UNESCO Press, 1976).

¹³⁷D.V. McGranahan, et al., Contents and Measurement of Socio-Economic Development (New York: Praeger, 1972).

¹³⁸Committee of Development Planning, Economic and Social Council, United Nations, op. cit..

¹³⁹Glen Sheehan and Michael Hopkins, Basic needs performance: an analysis of some international data (Geneva: ILO, 1978).

ระดับเฉลี่ยของการตอบสนองความต้องการพื้นฐาน (basic needs satisfaction) ก็คือ ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติต่อหัว (GNP per Capita)" Beckerman พบว่า "นักวิชาการจำนวนมากได้รวมดัชนีที่ไม่ใช่ตัวเงินซึ่งวัดกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น การบริโภคกระดาดพิมพ์หรือพลังงาน หรือการเป็นเจ้าของรถยนต์และเครื่องรับวิทยุ เป็นต้น ไว้ในดัชนีทางด้านสังคม ดัชนีดังกล่าวมักจะมีค่าสหสัมพันธ์สูงกับ GNP และบางครั้งดัชนีเหล่านี้ก็ถูกนำมาใช้ในการประมาณเปรียบเทียบระดับรายได้ระหว่างประเทศ"¹⁴⁰ World Bank ใช้ข้อมูล Social Data Bank ปี 1970 จาก 106 ประเทศ คำนวณค่าสหสัมพันธ์ พบว่า มีค่าสหสัมพันธ์พอสมควร (modest correlation) ระหว่าง GNP per Capita กับดัชนีทางด้านสังคม 7 ตัว ($r^2 = 0.50$) และระหว่าง GNP per Capita กับดัชนีทางด้านเศรษฐกิจ 5 ตัว มีค่าสหสัมพันธ์สูงขึ้นไปอีก ($r^2 = 0.70$) (ในดัชนีทางด้านเศรษฐกิจ ปรากฏมีดัชนีเครื่องรับวิทยุและดัชนีการบริโภคกระดาดพิมพ์ ซึ่งมีค่าสหสัมพันธ์กับ GNP per Capita 0.43 และ 0.79 ตามลำดับ)

McGranahan และคณะ¹⁴¹ ศึกษาดัชนี 73 ตัว ซึ่งเป็นดัชนีทางด้านเศรษฐกิจและสังคม และพบว่ามีค่าสหสัมพันธ์ระหว่างกันและกันค่อนข้างสูง (fairly high inter-correlation) McGranahan ใช้ขบวนการตัดออกค่อย ๆ ลดจำนวนดัชนีจนเหลือดัชนีหลัก (core indicators) 18 ตัว ประกอบกันขึ้นเป็นดัชนีการพัฒนาศึกษา (Development Index) ซึ่งประกอบด้วยดัชนีสังคมและเศรษฐกิจอย่างละ 9 ตัว ซึ่งดัชนีการพัฒนาศึกษาที่ได้นี้มีค่าสหสัมพันธ์สูงกับ GNP per Capita ($r^2 = 0.89$)

การศึกษาโดยสหประชาชาติ (ECOSOC, UN)¹⁴² วิเคราะห์การพัฒนาโดยใช้ดัชนี 7 ตัว ซึ่งไม่รวม GNP จัดอันดับ 140 ประเทศ โดยดัชนี 7 ตัว ประกอบด้วยดัชนีทางสังคม 2 ตัว (การรู้หนังสือและอายุขัยเฉลี่ย) และดัชนีทางเศรษฐกิจ 5 ตัว (พลังงาน, ส่วนของ

¹⁴⁰ Wilfred Beckerman, International Comparisons of Real Incomes (Paris: OECD, 1966).

¹⁴¹ Mc Granahan, et al., *ibid.*.

¹⁴² Committee for Development Planning, Economic and Social Council, United Nations, *op. cit.*.

การผลิตใน GDP ส่วนของการผลิตในยอดส่งออก การจ้างงานนอกภาคเกษตรกรรม และจำนวนเครื่องรับโทรทัศน์) โดยคำนวณอันดับของแต่ละประเทศจากการให้น้ำหนักสำหรับแต่ละดัชนีเท่า ๆ กัน แล้วรวมเป็นผลลัพธ์ จากนั้นจัดอันดับโดยควอนไทล์ (Quantiles) แล้วนำการจัดอันดับดังกล่าวเทียบกับการจัดอันดับด้วยค่า GNP ซึ่งปรากฏว่าใกล้เคียงกันมาก สำนักเลขาธิการของ OECD (OECD Secretariat)¹⁴³ ใช้เทคนิคการถดถอย (regression techniques) โดยใช้ตัวแปร 6 ตัว เพื่อหาดัชนี (index) ที่ใช้ทำนายค่า GNP per head โดยใช้ข้อมูลจากประเทศกำลังพัฒนา 82 ประเทศ นอกจากนี้ จากบทความของ OECD/DAC¹⁴⁴ ได้ข้อสรุปว่า GNP per Capita ยังคงเป็นตัววัดระดับการพัฒนาได้ดีที่สุด (the best measure of the level of development) Hicks และ Streeten เสนอดัชนีวัดความต้องการพื้นฐานของประชาชนในประเทศไว้ดังนี้¹⁴⁵

สุขภาพ (Health)	ใช้ดัชนีวัดคือ	- อายุไขเฉลี่ย (Life expectancy at birth)
การศึกษา (Education)	"	- การรู้หนังสือ (Literacy)
		- สัดส่วนร้อยละของประชากรวัยเรียนชั้นประถมต่อประชากรวัยเดียวกัน (Primary school enrolment as percent of population aged 5-14)
อาหาร (Food)	"	- อุปทานของแคลอรีต่อหัว หรืออัตราส่วนร้อยละของอุปทานของแคลอรีต่อความต้องการ (Calorie Supply per head or calorie supply as a per cent of requirements)

¹⁴³ OECD/DAC, Performance Compendium-consolidated results of analytical work on economic and social performance of developing Countries (Paris: 1973).

¹⁴⁴ OECD/DAC, Socio-economic typologies or....

¹⁴⁵ Norman Hicks and Paul Streeten, op. cit., p. 64.

อุปทานน้ำ (Water Supply)	ใช้ดัชนีวัดคือ	<ul style="list-style-type: none"> - อัตราการตายของทารก (Infant mortality per thousand births) - ร้อยละของประชากรที่เข้าถึงแหล่งน้ำ (Per cent of population with access to potable water)
การสุขาภิบาล (Sanitation)	"	<ul style="list-style-type: none"> - อัตราการตายของทารก (Infant mortality per thousand births) - ร้อยละของประชากรที่ได้รับบริการการสุขาภิบาล (Per cent of population with access to sanitation facilities)
การเคหะสถาน (Housing)	"	ยังไม่มีสารสนเทศ

ดัชนีเหล่านี้เป็นตัววัดด้านผลลัพธ์มากกว่าด้านความพยายาม เช่น อัตราการตายของทารก เป็น เครื่องชี้ที่ตีถึงการสุขาภิบาลที่มีอยู่และการบริการน้ำสะอาดที่มีอยู่ ทั้งนี้เพราะอัตราการตายของทารกมักมาจากโรคที่มากับน้ำ นอกจากนี้อัตราการตายของทารกยังเป็นข้อมูลที่ทำให้ได้ง่ายกว่าข้อมูลการเข้าถึงแหล่งน้ำ ส่วนการรู้หนังสือนั้นเป็นตัววัดความก้าวหน้าทางการศึกษา การที่รวมเอาร้อยละของประชากรวัยเรียนชั้นประถมต่อประชากรวัยเดียวกันก็เพื่อเป็นการวัดความพยายามของรัฐในเรื่องการศึกษา สำหรับเรื่องการเคหะสถานยังไม่สามารถหาดัชนีที่เหมาะสมได้ เป็นต้น

สรุป

จากทฤษฎี แนวความคิด และงานวิจัยที่กล่าวมาทั้งหมด สรุปได้ว่า การพัฒนาประเทศ เป็นกระบวนการที่มีทิศทางและมีการร่วมมือกันอย่างกว้างขวางของประชาชน เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางและรวดเร็วในทางสังคมและการเมือง ซึ่งจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ในทาง เศรษฐกิจ เทคโนโลยี และสภาพแวดล้อม ตลอดจนวัฒนธรรมของประเทศ ทั้งนี้เพื่อความเจริญก้าวหน้าในทางศีลธรรมและทางวัตถุของประชาชนส่วนใหญ่จะบรรลุผลภายใต้เงื่อนไขของความเสมอภาค ศักดิ์ศรี ความยุติธรรม และเสรีภาพ แนวความคิด เรื่องการพัฒนาในระยะแรกเน้นที่การ เจริญเติบโตทาง เศรษฐกิจ เพียงอย่างเดียว ในระยะต่อมา จึงได้มีการให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านจิตวิทยา สังคม การเมือง และวัฒนธรรมในการพัฒนา ในระยะหลังมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้น 4 ประการ เป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการแสวงหาการพัฒนาแนวใหม่ เหตุการณ์ดังกล่าวก็คือ (ก) อันตรัยจากสิ่งแวดล้อม เป็นพิษในประเทศที่พัฒนาแล้ว ทำให้เกิดความสงสัยว่า ประเทศที่พัฒนาแล้วเป็นแบบจำลองของการพัฒนาในอุดมคติจริง ๆ หรือไม่ (ข) วิกฤตการณ์น้ำมันแสดงให้เห็นว่า ประเทศด้อยพัฒนาบางประเทศสามารถกำหนดกฎของตนเองสำหรับเกมการเมืองและการค้าระหว่างประเทศได้ (ค) ความสำเร็จในด้านการพัฒนาของประเทศสังคมนิยมบางประเทศ เช่น จีน แทนซาเนีย และคิวบา ชี้ให้เห็นว่า จะต้องมีความเห็นอื่นสำหรับการพัฒนา นอกเหนือไปจากแบบจำลองการพัฒนาของตะวันตก (ง) การพัฒนาไม่ได้ดำเนินไปด้วยดีในประเทศด้อยพัฒนาจำนวนมากที่ติดตามแบบจำลองการพัฒนาของตะวันตกอย่างใกล้ชิด แนวความคิดการพัฒนาแนวใหม่ดังกล่าวประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการคือ (1) การพึ่งตนเองและความเป็นอิสระในการพัฒนา (2) การเข้ามีส่วนร่วมของประชาชนและการศึกษาแนวใหม่ (3) การกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม และ (4) การพัฒนาชนบทและผู้นำชนิดใหม่ โดยการพัฒนาแนวใหม่นี้เน้นที่ "การมีส่วนร่วมในการพัฒนาของประชาชน"

การสื่อสาร คือ กระบวนการของการถ่ายทอดสาร จากบุคคลฝ่ายหนึ่งซึ่งเรียกว่า ผู้ส่งสาร ไปยังบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเรียกว่า ผู้รับสารโดยผ่านสื่อ ตัวกระบวนการการสื่อสาร ประกอบด้วยองค์ประกอบใหญ่ ๆ 6 ประการ คือ ผู้ส่งสาร สาร สื่อ ผู้รับสาร ผลที่เกิดจากการสื่อสาร การสื่อสารกลับ โดยปกติแล้ว กระบวนการการสื่อสารจะเป็นการสื่อสารสองทาง เสมอ โดยผู้รับสารกับผู้ส่งสาร จะสลับหน้าที่กันไปจนกว่าจะบรรลุเป้าหมายในการสร้าง "ส่วนร่วมกัน"

ซึ่งทิศทาง ความเร็ว และความแรงของการบรรลุการมีส่วนร่วมกันนั้นขึ้นอยู่กับประสบการณ์ หรือ "ส่วนร่วม" กันที่มีอยู่เดิมของทั้งสองฝ่าย และแบบจำลองกระบวนการสื่อสารนั้นเหมือนกันทุกแบบจำลอง ซึ่งเหมือนการถ่ายรูปสิ่งมีชีวิตที่เราสามารถเก็บภาพสิ่งนั้นได้ในขณะนั้น แต่ในความเป็นจริงแล้วสิ่งมีชีวิตนั้น "เปลี่ยนแปลง" อยู่ตลอดเวลา ลักษณะของ "การสร้างส่วนร่วมกัน" ของกระบวนการสื่อสารนี้เองทำให้การสื่อสาร เข้ามามีบทบาทต่อการพัฒนา

นักวิชาการ เชื่อมั่น ในศักยภาพของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศด้วยลักษณะของ สื่อมวลชนที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาประเทศดังนี้ (1) ความกว้างไกลเข้าถึงพื้นที่ทุกแห่งในประเทศ ได้ (2) ความรวดเร็วที่สื่อมวลชนสามารถถ่ายทอดข่าวสารถึงประชาชนทั่วประเทศ (3) ความสามารถในการควบคุมความถูกต้องของข่าวสารและตรงกับวัตถุประสงค์ในการสื่อสาร (4) ความมีประสิทธิภาพของสื่อมวลชนในการให้ความรู้ ซึ่งจะก่อให้เกิดการพัฒนาความ เชื่อมั่นดังกล่าว ทำให้เกิดข้ออ้าง เกี่ยวกับความสามารถของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศที่สำคัญ 4 ประการคือ (ก) สื่อมวลชนสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจ และทางด้านสังคมของ บังเจกบุคคล และสามารถจูงใจประชาชนที่ยึดถือประเพณีโบราณให้กลายเป็นคนทันสมัย (ข) สื่อมวลชนสามารถสร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาประเทศได้ โดยการนำความรู้ความ ชำนาญไปสู่ที่ที่ต้องการความรู้ความชำนาญนั้น (ค) สื่อมวลชนสามารถสร้างรู้สึกหรือจิตสำนึก ในความเป็นชาติได้ (ง) สื่อมวลชนสามารถปฏิบัติหน้าที่อย่างเดียวกันทั้งในประเทศด้อยพัฒนาและ ในประเทศที่พัฒนาแล้ว ข้ออ้างทั้งสี่ประการนี้บางส่วนยังขัดแย้งกับหลักฐานที่ได้จากการวิจัย ความสามารถของสื่อมวลชนในการพัฒนาประเทศ 2 สาขา คือ "การวิจัยเกี่ยวกับผลของการ สื่อสารมวลชน" และ "การวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวสาร"

สำหรับการวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสารมวลชนนั้น Klapper ได้สรุปเป็นหลักกว้าง ให้เห็นถึงความสามารถของการสื่อสารมวลชนในการ เปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมของ บังเจกบุคคล 4 ประการคือ (1) เมื่อใดที่มีการใช้สื่อมวลชน เปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรม ของบุคคล นักวิจัยพบว่าสื่อมวลชนทำหน้าที่ เป็นเพียงปัจจัยที่ช่วยให้เกิดการ เปลี่ยนแปลง ทั้งนี้ เนื่องจากมีปัจจัย 5 ประการที่สามารถลดประสิทธิภาพในการจูงใจของสื่อมวลชน กล่าวคือ กระบวนการในการเลือกรับสาร ตีความสาร และจำสาร กลุ่มและบรรทัดฐานของกลุ่ม กระบวนการที่คล้ายกับการเลือก เปิดรับย่อย ในระหว่างที่มีการแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างบุคคล ผู้นำทาง

ความคิด และสื่อมวลชนที่มีลักษณะเป็นการค้า (2) บังคับดั่งกล่าว โดยปกติจะลดอิทธิพลในการ
 จูงใจของการสื่อสารมวลชนลง (3) ในกรณีที่มีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติเกิดขึ้น ถ้าบังคับดั่งกล่าว
 ดั่งกล่าวไม่ทำหน้าที่ก็ควรจะเป็นเพราะบังคับเหล่านั้นสนับสนุนการเปลี่ยนแปลง (4) ประสิทธิภาพ
 ของการสื่อสารมวลชนขึ้นอยู่กับลักษณะต่าง ๆ ของสื่อมวลชน สาร แหล่งสาร และความรู้สึกของ
 ประชาชนในขณะนั้นที่มีต่อเนื้อหาของสื่อมวลชน

โดยสรุปการวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ข่าวสาร มีสาระสำคัญ 3 ประการดังนี้ (1) การ
 ที่บุคคลจะยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม จะต้องผ่านกระบวนการตัดสินใจ เกี่ยวกับนวัตกรรม ดังแต่ขั้น
 มีความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมไปจนถึงขั้นยืนยันการตัดสินใจ สื่อมวลชนสามารถทำให้ประชาชนตระหนักใน
 นวัตกรรม แต่ในขั้นตอนการตัดสินใจยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมประชาชนจะใช้การสื่อสารระหว่างบุคคล
 (2) กลุ่มผู้ยอมรับนวัตกรรมสามารถแบ่งตามเกณฑ์ความเร็วในการยอมรับนวัตกรรมเป็น 5 กลุ่ม คือ
 พวกชอบลองของใหม่ พวกยอมรับได้เร็ว พวกส่วนใหญ่ที่ยอมรับได้เร็ว พวกส่วนใหญ่ที่ยอมรับได้ช้า
 และพวกล่าหลัง พวกยอมรับได้เร็วกว่าจะมีลักษณะ "ทันสมัย" กว่าพวกที่ยอมรับได้ช้ากว่า (3)
 โดยปกติการสื่อสารระหว่างบุคคลมักมีอิทธิพลส่วนบุคคลเข้ามา เกี่ยวข้องด้วย

สำหรับบทบาทของการสื่อสารในการพัฒนาแนวใหม่พิจารณาตามองค์ประกอบของการ
 พัฒนาแนวใหม่ได้ดังนี้ (1) สำหรับการพึ่งตนเองและความเป็นอิสระในการพัฒนานั้น จำเป็นต้องมี
 การแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างประชาชนกับผู้นำ จำเป็นต้องมีข่าวสารจากประชาชนไปยังผู้นำและ
 ประชาชนอื่น ๆ ในประเทศ นั่นคือ จะต้องมีการสื่อสารตามแนวตั้ง (ซึ่งริเริ่มจากเบื้องล่าง) และ
 การสื่อสารตามแนวนอน (2) สำหรับการเข้ามีส่วนร่วมและการศึกษาแนวใหม่ การเข้ามีส่วนร่วม
 หมายถึง การสนทนาแลกเปลี่ยนความเห็นกัน เพราะฉะนั้นจึงต้องมีข่าวสารที่ประชาชนสามารถเข้า
 ถึงและใช้ได้โดยง่าย นั่นคือ ต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการสื่อสารมาก
 ขึ้น (3) สำหรับการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม โดยเน้นหลักความเป็นธรรมในการ
 กระจายผลประโยชน์ที่เกิดจากการสื่อสาร เสริมสร้างความสามารถในการสื่อสารให้แก่กลุ่มที่อ่อนแอ
 ที่สุดในสังคม วางแผนรณรงค์ทางการสื่อสารโดยมุ่งเป้าหมายไปยังกลุ่มที่ยากจนที่สุดอย่างมีระบบ
 โดยคำนึงถึงความต้องการของกลุ่มที่อ่อนแอที่สุด และพยายามจัดทำข่าวสารให้เข้ากับความสามารถ
 ของกลุ่มที่อ่อนแอที่สุดนี้ (4) สำหรับการพัฒนาชนบทและการเป็นผู้นำชนิดใหม่ โดยการปรับ
 โครงสร้างของสื่อมวลชนให้เหมาะสมกับเขตชนบท การออกแบบหรือจัดทำเนื้อหาต้องเหมาะสม
 สำหรับคนในเขต เมืองและเกษตรกรในเขตชนบทด้วย

สำหรับการวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการพัฒนานั้นในช่วงทศวรรษสุดท้ายที่ผ่านมา การวิจัยด้านนิเทศศาสตร์พัฒนาการในเชิงสหสัมพันธ์เป็นการวิจัยที่มีมากที่สุด และมีการทุ่มเททรัพยากรเพื่อการวิจัยด้านนี้มากที่สุด ในการวิจัยหาค่าสหสัมพันธ์ระหว่างดัชนีของการพัฒนาระบบการสื่อสารมวลชนระดับชาติกับดัชนีของการพัฒนาภาคอื่น ๆ ของสังคมนั้น งานวิจัยที่มีชื่อเสียงและมีอิทธิพลต่อการวิจัยลักษณะเดียวกันที่กระทำต่อมานั้นได้แก่งานวิจัยของ Lerner ทฤษฎีของ Lerner นั้นมาจากสมมติฐานที่ว่า ระบบการสื่อสารจะเปลี่ยนแปลงจากระบบโดยคำพูดไปเป็นระบบโดยสื่อมวลชนนั้น จะมีสหสัมพันธ์ในเชิงบวกอย่างมีนัยสำคัญกับการพัฒนาในภาคหลักอื่น ๆ ของระบบสังคมซึ่งได้แก่ ภาคสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองของประเทศ หัวใจของทฤษฎีของ Lerner คือ สมาชิกของสังคมที่ทันสมัยจะเข้ามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางในกระบวนการทางสังคมและเศรษฐกิจ เพื่อที่จะวัดการใช้สื่อมวลชนและการเข้ามีส่วนร่วมในภาคสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองของประชาชนดังกล่าว Lerner จึงเลือกดัชนีแทนภาคทั้งสี่ดังกล่าวโดยใช้อัตราส่วนของประชาชนที่เป็นเจ้าของเครื่องรับวิทยุ ยอดจำหน่ายของหนังสือพิมพ์และจำนวนที่นั่งชมภาพยนตร์ต่อจำนวนประชากร 1,000 คน รวมกันเป็นดัชนีภาคสื่อมวลชนระดับของความ เป็นเมือง แทนดัชนีภาคสังคม เศรษฐกิจ ระดับการรู้หนังสือแทนดัชนีภาควัฒนธรรม และอัตราส่วนของประชาชนที่ไปออกเสียงลงคะแนนในการเลือกตั้งของประเทศ แทนดัชนีภาคการเมือง Lerner พบว่า มีค่าสหสัมพันธ์เชิงบวกอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติระหว่างดัชนีต่าง ๆ เหล่านี้ นอกจากนี้ Lerner ยังพบอีกว่า มีลำดับขั้นของการพัฒนาตามประวัติศาสตร์ คือ ความเป็นเมือง จะพัฒนาขึ้นก่อน ติดตามด้วยการรู้หนังสือ การใช้สื่อมวลชน และการเข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง เป็นขั้นสุดท้ายในกระบวนการพัฒนาในระยะต่อมามีการวิจัยในเชิงสหสัมพันธ์ตามแนวทางของ Lerner อีกเป็นจำนวนมากโดยใช้รัฐแห่งชาติเป็นหน่วยในการวิเคราะห์ จากการวิจัยเหล่านี้พบว่า ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติต่อหัว เป็นดัชนีที่มีค่าสหสัมพันธ์กับดัชนีแทนภาคต่าง ๆ ในระดับสูงอีกตัวหนึ่ง และไม่พบว่ากระบวนการพัฒนาเป็นไปตามลำดับขั้นของการพัฒนาตามประวัติศาสตร์ของ Lerner จากการวิจัยในลักษณะเดียวกันและต่างกันกับของ Lerner โดยหน่วยงานต่าง ๆ ของสหประชาชาติและธนาคารโลก ตลอดจนนักวิชาการที่ได้รับการสนับสนุนการวิจัยจากสหประชาชาติพบว่า ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติต่อหัว มีสหสัมพันธ์ระดับสูงกับดัชนีทางสังคม เศรษฐกิจ และดัชนีทางการสื่อสาร และตัวผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติต่อหัว เป็นดัชนีตัวแทนที่ดีที่สุดในการวัดระดับการพัฒนาประเทศ Hicks และ Streeten เสนอดัชนีต่าง ๆ ที่ใช้วัด

ภาคต่าง ๆ ของสังคม ซึ่งแบ่งตามความต้องการพื้นฐานของประชาชนดังนี้ ภาคสุขอนามัย ใช้ อายุไขเฉลี่ย ภาคการศึกษา ใช้ การรู้หนังสือและอัตราส่วนประชากรวัย เรียนระดับ ประถมศึกษาต่อประชากรวัยเดียวกัน ภาคอาหารใช้อุปทานของแคลอรีต่อหัวหรือสัดส่วนร้อยละ ของอุปทานของแคลอรีต่อความต้องการ อุปทานน้ำใช้อัตราการตายของทารก และร้อยละ ของประชากรที่เข้าถึงแหล่งน้ำ ภาคการสุขภาพ ใช้ อัตราการตายของทารกและร้อยละ ของประชากรที่ได้รับบริการสุขภาพแทน

จากทฤษฎีแนวความคิด และงานวิจัยดังกล่าวข้างต้นทั้งหมดจะเห็นว่า การพัฒนา ประเทศเป็นกระบวนการที่มีทิศทาง และมีการร่วมมือกันอย่างกว้างขวางของประชาชน การ พัฒนาประเทศประกอบด้วยองค์ประกอบ 4 ประการ คือ รัฐบาล (หรือผู้นำประเทศ) ผู้กำหนด นโยบายและควบคุมการพัฒนาประเทศ 2) ประชาชน ผู้ตัดสินใจ เข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมในการ พัฒนาประเทศ 3) ตัวกลาง ซึ่งเชื่อมโยงรัฐบาลกับประชาชน ซึ่งได้แก่ องค์กรของรัฐหรือ เอกชน สื่อมวลชน ซึ่งทำหน้าที่เชื่อมโยงประสานและดำเนินการให้เกิดการพัฒนาประเทศ 4) ปัจจัยภายนอก ซึ่งมีอิทธิพลต่อองค์ประกอบตัวใดตัวหนึ่งหรือมากกว่าตัวใดตัวหนึ่ง หรือทุกตัว องค์ประกอบ เช่น เศรษฐกิจโลก แนวความคิดเรื่องการพัฒนาประเทศแบบตะวันตก เป็นต้น โดยการพัฒนาแนวใหม่ เน้นที่การเข้ามีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศของประชาชน ซึ่งการ สื่อสารจะก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมดังกล่าว โดยเชื่อมโยงองค์ประกอบของการพัฒนาประเทศทั้ง สี่ โดยทั้งสามฝ่ายจะควบคุมให้การดำเนินงานพัฒนาประเทศเป็นไปตามเป้าหมายร่วม งานวิจัย นี้อาศัยแนวความคิดในการแบ่งสังคมออกเป็นภาคต่าง ๆ เพื่อสะดวกต่อการศึกษาและการวัด ระดับการพัฒนาในแต่ละภาค เพื่อวัดผลรวมในการพัฒนาประเทศ และในการวิจัยนี้จึงใช้ ผลผลิตทั้งหมดรวมประชาชาติต่อหัว เป็นตัวแทนระดับการพัฒนาประเทศ และใช้สัดส่วนร้อยละของประชากร ที่อาศัยในเขตเมือง เป็นดัชนีแทนภาคความเป็นเมือง อัตราส่วนนักเรียนระดับประถมศึกษาต่อ ประชากรวัยเรียน เป็นดัชนีแทนภาคการรู้หนังสือ อัตราการตาย เป็นดัชนีแทนภาคสุขอนามัย อัตราเจริญพันธุ์ทั่วไป เป็นดัชนีแทนภาคบริการด้านสาธารณสุข สัดส่วนร้อยละของครัวเรือนที่มี เครื่องรับโทรทัศน์ต่อครัวเรือนทั้งหมด และสัดส่วนร้อยละของครัวเรือนที่มีเครื่องรับวิทยุต่อครัวเรือน ทั้งหมดเป็นดัชนีแทนภาคการสื่อสาร เพื่อสะดวกในการศึกษาความเป็นไปได้ในการใช้ดัชนีการ สื่อสาร เป็นเกณฑ์วัดระดับการพัฒนาประเทศ ศึกษาถึงศักยภาพของการสื่อสารในการพัฒนา ประเทศ และหาความสัมพันธ์ระหว่างดัชนีการสื่อสารกับดัชนีแทนภาคต่าง ๆ ในสังคม แล้ว

เปรียบเทียบผลการวิจัยกับงานวิจัยต่าง ๆ เพื่อทราบแนวทางในการนำทฤษฎี แนวความคิด และงานวิจัยดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในการอธิบายและทำนายระดับการพัฒนาประเทศไทย เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาประเทศไทยต่อไปอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง